

Era Val d'Aran ena epòca romana

Jean-Luc Schenck-David

Era existéncia der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, e aguesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha

Departament de Cultura

Departament de Justícia

Departament de Territòri (IDAPA)

Gobierno de España

Ministerio de Ciencia e Innovación

Deputacion de Lhèida

Institut d'Estudis Ilerdencs

Conselh Generau d'Aran

Baqueira Beret S.A.

Ajuntament de Naut Aran

Ajuntament d'Es Bòrdes

Tolo&Associats

Donacions privades

Era seccion aranesa der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Ramon Sistac. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer, Franc Bardou e Myriam Bras.

Era Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Thaïs Rodés, Álvaro Aunòs, Carlos Fañanas, Maria Pau Gómez, Isaure Gratacós, Josep Lluís, Patrici Pojada, Joan Carlos Riera e Alberto Velasco.

Direccion dera Istòria d'Aran : Josep Maria Canabal

Traduccion: Antòni Nogués

© Jean-Luc Schenck-David

© Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana

1èra edicion: deseme 2023

ISBN: 978-84-09-57283-0

DL: L-487-2022

Imprés en Arts Grafiques Bobalà

Arregraïments

A Jèp de Montoya e Parra, president der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, pera confiança que m'a autrejat en aufrir-me era possibilitat d'interessar-me pera istòria dera Val d'Aran. A Elisa Ros Barbosa, deth Servici deth Patrimòni Culturau deth Conselh Generau dera Val d'Aran, peth sòn amable acuelhement en Musèu de Vielha e que non a dobtat a compartir era sua prigonda coneishença dera istòria e deth patrimòni aranés.

A Kitterie Schenck David pera sua empara e ajuda atentiuu; aguest trabalh que deu molt ara perspicacitat des sues observacions e ath sòn talent fotografic sollicitat pendent es nòstes multiples visites ara Val d'Aran.

A Elliot David que li deui es supèrbes fotografies , hètes damb dron, des dues esteles romanes reutilizadas en çò mèu naut deth campanau de Vilamòs.

A Philippe Lhez, tostemp pacient deuant des mies exigéncias e qu'a acceptat encara un aute còp metut eth sòn remercablè domèni dera aquarèla ath servici dera arqueologia.

A Gisèle Estrade pes sues relectures minucioses, sevères e particularament eficaces deth tèxte francés.

ENSENHADOR

Presentacion	7
1. Introduccion	11
1.1. Era Val d'Aran, un territori desbrembat der antic Comenge	11
2. Saltus Pyrenaeus Infra Quem Conuenae. Era Val d'Aran ena ciutat des Convène	19
2.1. Era constitucion dera ciutat de Convène: era ambiguitat des tèxtes	19
2.2. Era constitucion dera ciutat de Convène: ua auta ipotèsi?	21
2.3. Es Airensoi ena Val d'Aran: un simple rapòrt d'omofonia	24
2.4. Es Aranesi dera Antiquiat: es Garumni?	25
2.5. Era Val d'Aran: un <i>pagus</i> coma division administrativa dera ciutat?	26
2.6. Vetula: capitau dera Val d'Aran?	27
3. Era epigrafia romana dera Val d'Aran: tèxtes pòc nombrosi a on se barregen çò de vertadèr e çò de faus	29
3.1. Arties e Gessa: ua dedicatòria as Ninfes	29
3.2. Arties: un autar complementari	34
3.3. Escunhau: ua inscripcion enigmatica	35
3.4. Casau: un Grec en Aran?	38
3.5. Les: aigües termaus e tres inscripcions tengudes coma fausses	39
3.6. Era epigrafia dera Val d'Aran: quauqui ensenhaments	47
4. A parts des ninfes, quini dius entara Val d'Aran? Es autars votius damb representacions figurades	49
4.1. Vilamòs: un diu damb maça?	50
4.2. Arties: un diu damb lança?	51
4.3. Mart e Ercules ena Val d'Aran?	52
4.4. Betren: retrat d'ua divinitat anonima	55
4.5. Arties encara: ua decoracion incèrta	56
4.6. Divinitats indigènes e autars romans: er ensenhament (tot relatiu) des autars votius damb representacions figurades	57
5. Er art funerari antic ena Val d'Aran: ua expression convèna	59
5.1. Es monuments funeraris aranesi: esteles e plaques essenciaument	60
5.2. Esteles e plaques en usatge privilegiat: sense cap de dobtè un compromís	71

5.3. Decoracion funerària aranesa: era apartenença ar airau convène, ua evidència	71
5.4. En sen des estandards convènes, quauques particularitats	74
5.5. Er art funerari antic aranés: ua opinion pòc vantaira e ua datacion massa tardua	80
5.6. Es monuments funeraris aranesi: entà qui?	82
6. Era economia antica dera Val d'Aran ena pròva de hònts arqueologiques: er "irrealizable puzzle"	85
6.1. Era economia agro-seuvo-pastorau: ua reconstruccion que manque de fonaments	85
6.2. Eth termalisme antic ena Val d'Aran: mite o realitat?	89
6.3. Es cantères e era explotacion dera pèira ena Val d'Aran: ua actualitat molt recenta	91
6.4. Es mines ena Val d'Aran: ua riquesa reconeishuda, ua explotacion antica entà explorar	94
6.5. Manèra d'ocupacion deth solèr ena Val d'Aran: un territòri mau estudiat	95
6.6. <i>Ab Aquitania in Hispaniam</i> : era Val d'Aran, quina via de passatge?	99
6.7. VÍuer "en marge"	104
7. Conclusion	105
7.1. Era Val d'Aran ena epòca romana, tostemp ua <i>terra incognita</i>	105
8. Bibliografia	109

PRESENTACION

Entà parlar dera romanizacion e d'aqueth moment tament important e que merquèc era nòsta Val, arrés coma era persona que mès en sap, que de mès apròp ac a estudiat e qu'a estat ath cap dera direccion deth Musèu d'Arqueologia de Sant Bertran de Comenges pendent tota era sua vida professionau, damb un pialèr de prospeccions arqueologiques, exposicions, congrèssi e publicacions coma:

- *Dis Manibus. Images et expressions de la mort dans le Comminges antique*, 2016, éditions Abelio, 128 p.
- *Saint-Just de Valcabrère*, 2007 (Gisserot, Guides du Patrimoine Culturel), 16 p.
- *L'archéologie de trois sanctuaires des Pyrénées centrales. Contribution à l'étude des religions antiques de la cité des Convènes*, Tolosa, 2005, 128 p.
- *Matières brutes. Argile, galets, marbres au fil de Garonne*, Tolosa, 1995, 188 p. (damb Jean-Marc Fabre e Jean-Loup Marfaing).
- *Saint-Bertrand-de-Comminges, I, le temple et le monument à enceinte circulaire*, Sant Bertran de Comenge, 1994 (*Etudes d'archéologie urbaine, Aquitania*), 223 p. (damb Alain Badie e Robert Sablayrolles).
- *Pulchra imago, fragments d'archéologie chrétienne*, Tolosa, 1992, 109 p. (redaccion e direccion).
- *Autels votifs*, Tolosa, 1990, 71 p. (damb Robert Sablayrolles).
- *Collections du musée archéologique départemental de Saint-Bertrand-de-Comminges, 1, Les autels votifs*, Tolosa, 1988, 172 p. (damb Robert Sablayrolles).
- *Saint-Bertrand-de-Comminges, 18 années de fouilles (1921-1938)*, Tolosa, 1985.
- *Hommes et dieux aux carrières antiques de Saint-Béat. 1 - Silvain et les officinatores*, 2018, 6 p.
- *Hommes et dieux aux carrières antiques de Saint-Béat. 2 - Erriape et les marmorarii*, 2019, 6 p.
- *Ordre et désordre dans le panthéon d'une cité romaine des Pyrénées centrales, recherches sur la structure religieuse de la ciuitas des Convènes*, dans *Les*

rapports entre les religions dans le Midi des origines à nos jours, Actes du 63e congrès de la Fédération historique de Midi-Pyrénées, Castres 6-8 octobre 2017, 2019, p. 33-47.

- *Le trophée de Lugdunum des Convènes (Saint-Bertrand-de-Comminges) : d'un forum à l'autre, la double vie d'un monument triomphal, dans Flecker (M.) et alii, Augustus ist tot - Lang Leben der Kaiser, Actes du colloque de Tübingen, 20-22 novembre 2014, Tübingen, 2017, p. 319-336.*

- *Jupiter chez les Convènes : dieu romain ou dieu aquitain ? dans Lafforge-Charles (M.-Od.), Cultes locaux et dieux romains en Gaule de la fin de la République au IIIe siècle après J.-C. : persistance ou interpretatio ? Actes de la journée d'étude Les religions dans le monde romain, organisée par l'université d'Artois, CREHS, Arras, 20 octobre 2011, Arras, 2014, p. 95-132.*

- *Hercule, Mercure ou Ergé : trois dieux pour un texte votif ou le jeu de l'épigraphie, dans Boube (E.), Bouet (A.), Colleoni (F.), De Rome à Lugdunum des Convènes, hommages à Robert Sablayrolles, Bordèu 2013, p. 321-332 (Aquitania suppl. 31 – Ausonius, Mémoires 35).*

- *Les sanctuaires de la cité des Convènes : un état des lieux, dans de Cazanove (O.) et Méniel (P.), Etudier les lieux de culte en Gaule romaine. Actes de la table ronde internationale, Autour de l'inventaire des lieux de culte en Bourgogne, organisée par l'UMR ARTeHIS, avec le soutien de la Région Bourgogne, Dijon, 18-19 septembre 2009, Montanhac, 2012, p. 245-260 (Mergoïl, AHR, 24).*

- *À propos d'un Mars « oublié » en Occident : questions sur la structure religieuse de la cité des Convènes (Ier-IIIe siècles), CGGlotz, 21, 2010 (2011), p. 209-233.*

- *Le camp militaire romain de Saint-Bertrand-de-Comminges : nouvelles données, Aquitania, 19, 2003, p. 127-153 (en collaboration avec Daniel Schaad).*

- *Démêler le vrai du faux, un peu de nouveau sur l'évolution du site de Saint-Just à Valcabrière, Aquitania, 19, 2003, p. 253-266.*

Entre tantes e tantes collaboracions que l' aunoren e avalen. Cau díder que totes eres referentes entà compréner era epòca romana ena Val dera Garona.

Jean-Luc Schenck-David ei aquera persona prudenta e que non s'aventure a díder causes de forma gratuïta se non que tot aquerò que ditz se pòt agarrar de forma solida e contrastada; se non ei atau, mos parle des sues tèsis mès demorant coma tèsis de trabalh, jamès coma quauquarren definitiu e qu'age estat provat.

Quan segontes era tradicion en an 72 abans J.C. Pompeu venguent des guèrres en Ispània fondèc er *oppidum* e era *civitas* de *Lugdunum Convenae* en tot devier eth gran focus de civilizacion en Pirinèu Centrau, era cultura romana pujèc a trauès dera cauçada que quauque autor a denominat *Petrae-Albae*, camin d'Ispània entà influïr sus era poblacion indigèna dera Val dera Garona. Era nòsta Val recep tota aquera influéncia e es vestigis que trobam aué dia encara, hèti molti en marme de Sant Beath o d'Arties, e d'auti referenciadi per autors anteriors e des que desconeishem era sua localizacion son es testimònis sus es que Jean-Luc a podut reflexionar, estudiar, investigar e concluïr o instaurar naues bases d'estudi damb tot çò de nau qu'eth mos apòrte.

De viatges a agarrat conclusions as qu'an arribat d'auti autors, presi coma grani referents dilhèu damb interèssi mès o mens dirèctes, e les a tornat a estudiar a decorticar e damb era consciéncia critica, scientifica, empirica e nèutra que le caracterizen mos dèishe eth sòn parèr. Eth trabalh hèt sus es inscripcions epigrafiques a Lexeia des pòbles de Les, Cierp d'Arribèra e Sent Pè d'Ardet son un clar exemple.

Fòrça gràcies, amic Jean-Luc, per tot aquest trabalh que, coma tu ben dides, e maugrat era manca de tèxtes d'epoca, de donades arqueologiques concrètes e de monuments trobats laguens d'un contèxte fidèu e clar mos aproximés coma arrés ac a hèt ara realitat que deuec de víuer era nòsta Val, aquera tèrra que damb es sues tradicions indigènes e locaus, siguec permeabla ara cultura latina, dant-mos a conéisher en part era nòsta mès ancestrau e antiga esséncia.

Volem arregraïr de forma especiau era excellenta traduccion ar aranés, des deth francés, hèta peth mès gran traductor ar occitan dera istòria qu'ei eth nòste amic e collaborador dera Acadèmia, Antòni Nogués. Tanben volem arregraïr era ajuda que li a prestat durant tot eth procès de documentacion d'infografia, de fotografia e redaccion der article ara hemna der autor Kitterie Shenck-David e coma non a Elliot David a qui acompanhèrem enes sòns vòls de dron entà poder fotografiar de forma perpendiculara es esteles romanes propères as hiestraus des campanes deth campanau de Vilamòs lo mès perfectes possibles e a Philippe Lhez pes sues aquarèles de restitucion de quauques ues des esteles funeràries. Tot aguest materiau, part d'eth inedit, enriquís eth trabalh e mos ajude a compréner milhor se cau un moment important dera nòsta Istòria e deth nòste devier posterior.

Fòrça gràcies a toti!

En Les, a 11 d'agost de 2023

Jèp de Montoya e Parra

President

Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana

1. INTRODUCCION

1.1. Era Val d'Aran, un territòri desbrenbat der antic Comenge

En 1995, era supression des contròtles enes frontèras terrèstres a desliurat era circulacion des bens e des persones entre es païsi signataris der acòrd de Schengen, mès er estret pas de Pont de Rei mèrque encara era separacion entre França e Espanha; quan, tanlèu eth viatjaire deth Nòrd non aurà encara passat es Pirenèus e aqueth que ven deth Sud ja ac aurà hèt abans; eth prumèr entrant ena Val d'aran, e eth dusau abandonant-la. Embarrat en un cintura de nauts relèus des Pirenèus centraus que les separe d'Espanha, mès dubèrt ath nòrd entà França peth pas deth Garona, era Val d'Aran coneish ua istòria medievau e modèrna molt complèxa e ben moiguda, hèta de jòcs d'alliances e d'oportunitats que li permeteren lutar contra es talents de poder vesins: Aquitània, Gasconha e França enlà des Pirenèus e Aragon, Catolonha e Espanha en aute costat. Desliuradi aué dera tutèla catalana, es aranesi gaudissen d'ua cèrta autonomia, que li permet ara plan nauta val deth Garona júnher ua solida unitat e ua fòrta identitat que les apròpe as voluntats tengudes enes hònts dera Antiquitat. Aquera de tempsi luenhans quan era Val ère part integranta d'ua *civitas* romana - aquera de Conuenae -, ei testimòni efectivament dera sua apartenença enquia 1790 ara diocèsi de Comenge, data ena que li siguec suprimida dempús dera decision dera Assemblada nacionau constituenta dera Constitucion civila deth clergat. Maugrat era supression d'aguesta darrèra peth concordat de 1801, era diocèsi de Comenge non siguec reconstituïda, e eth sòn territòri qu'es sòns limits èren mès o mens es dera *civitas Conuenarum*, coma sigueren definidi tà finaus deth sègle II, se trape desbrenbada entre era Archidiocèsi de Tolosa en Nauta-Garona, era diocèsi de Baiona enes Pirenèus atlantics en un prumèr temps dempús era diocèsi de Tarba enes nauts Pireneus, en 1822, e eth Bisbat espanhòu d'Urgelh, ath que pertanhec era Val d'Aran. Eth movement territoriau, eth fraccionament politic e adminstratiu que

caracterizèren as Pirenèus centraus pendent tota era edat mieja e aqui u on se dissòlen damb eth temps era significacion prumèra dera paraula "Comenge" qu'era sua origina, quin que sigue er emplec linguistic tengut, ei era paraula latina *Conuenaue*. Tanben esfacèren eth sentiment d'unitat e d'apartenença a ua comunitat qu'era sua origina ei sense cap de dobtè ben anteriora ath periòde antic roman. Era paradòxa volec aci u qu'er Aranés modèrn ei un Convènè que s'assumís mentre qu'eth Comengés, eth Barosés e d'auti coma es dera val d'Aure son de Convènès que s'ignòren.

Fig. 1.a: *Conuenaue*, *Conсорanni* e *Birregiones* associadi a ua madeisha *civitas* ena provincia *aquitana* augustesa (traçat ròu), se scindís en tres ciutats independentes ath finau deth sègle III ena provincia de *Novempopulania* (traçat auriò). Era Val d'Aran quede associada as Convènès.

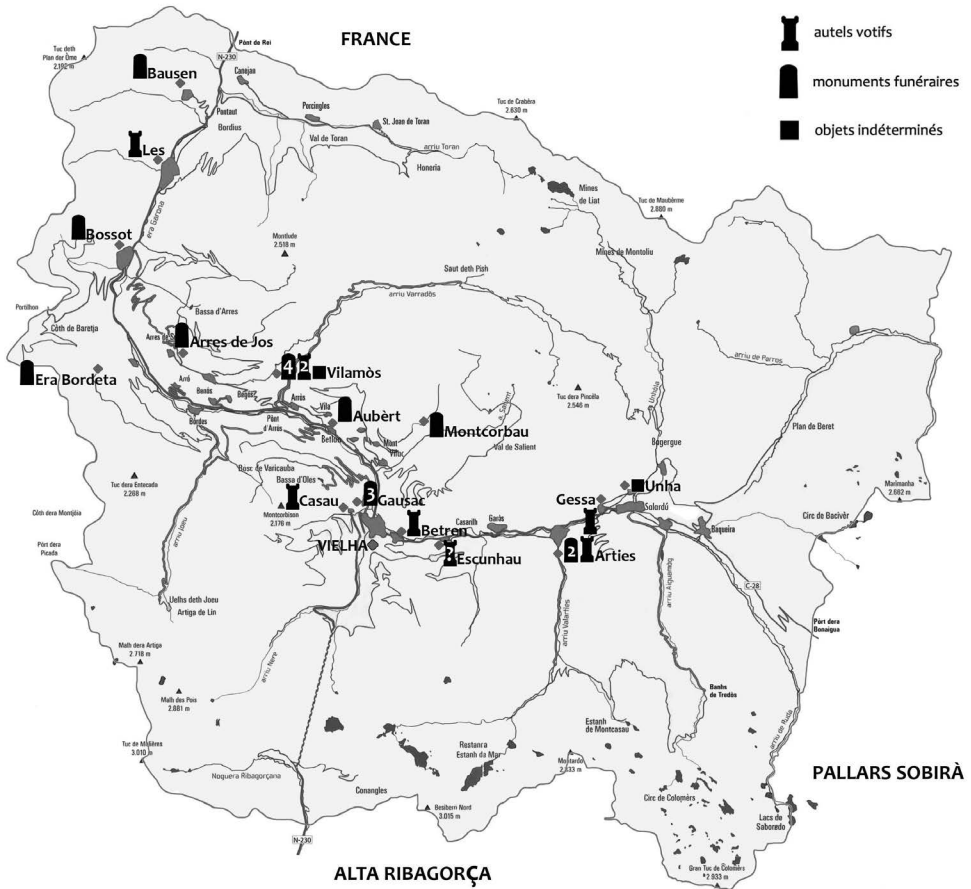

Fig. 1.b: Localizacion des monuments antics dera Val d'Aran (infografia Kitterie Schenck-David)

Qu'Aran sigue, donc, un territòri absent d'istoriografia modèrna deth Comenge antic, ei ua causa paradoxau, pr'amor qu'era causa non se tie solet as rumors e as agitacions dera Istòria senon tanben as normes e as contèxtes dera geografia contemporanèa. Atau, era *Carta archeologique de la Gaule*, vast inventari de ressòrts arqueologics de França, impause as cercaires un decopatge deth territòri francés segontes es limits departamentaus, tau que sigueren definidi ena Revolucion francesa. Non ei, donc, estonant que, deuant d'un tau còp d'aires qu'autrege ara "Gaule" era soleta significacion "França metropolitana", era Val d'Aran non figure en volum 31,2 dera *Carte*, consagrada a un Comenge redusit ara soleta part naut-garonenca. Mès endeuant, totun, eth magistrau *Recueil general des bas-reliefs de la Gaule romaine* d'E. Espernadiu non tie en compde tanpòc era Val d'Aran; es monuments escultats aranesi, non son, efectivament, objècte de notícies ne damb eth capítol deth volum dusau consagrat a Aquitània (vol 2, París, 1908) a on eth "Comenge" ocupe es vint-e-uèit prumèras planes, ne enes auti volums de suplementes que vengueren a compdar de 1925. Sonque eth *Corpus inscriptionum latinarum*, - a on es inscripcions son agropades segontes es *civitates* - integrèc en 1899, jos era autoritat d'O. Hirnchfeld, es inscripcions trapades alavetz ena Val d'Aran damb era signatura "Convenae" (Comenge) dera part 1,1 (*Inscriptiones Aquitaniae e Lugdunensis*), deth volum XIII (*Inscriptiones trium Galliarum eth Germanie*). S'aguesti non figuren, donc, en CIL II des *inscriptiones Hispaniae Latinae*, es recuelhs mès recents (e de F. Lara Peinado en 1973 o eth de G. Fabre, M. Mayer e I. Roda en 1985), contràriament, emmagazinèren, madeish qu'era basa de donades *Hispania Epigrafica*, es inscripcions latines araneses, entre eres es dera província catalana de Lhèida. Mès, eth desbrembe qu'en eth era arqueologia classica a consignat ara Val d'Aran, encara a un aute motiu. Qu'ei ben explicada, des deth sègle XVII, en long títol d'un des mès antics documents que tracte d'aguesta val septentrionau des Pirenèus centraus, era *Relacion al Rei Don Felipe III nuestro Señor. Del nombre lugar, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas deth Valle de Aran, de los*

reyes que lo han poseido, sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno. J. Fr. Gracia de Tolba, eth sòn autor, que siguec d'uns grani detalhs per çò dera geografia, era orografia, eth sistèma administratiu, militar, religiós e legislatiu deth país, non s'a mostrat bric protector d'ua istòria anteriora ath sègle XI, en tot contentar-se damb quauques referéncias. Eth sègle XVII e eth sègle XIX, d'ua part, seguiren ena madeisha sòrt. Es viatjaires e excursionistes que, nombrosament, visitèren era Val d'Aran, se mostrèren mès atentius ara qualitat des paisatges, as costums, morau e entorns des lòcs qu'ara sua istòria antica; E podem veir atau, entà non cuélher que quauqui exemples, eth *Reise in den Pyrenaen* de Fr. de Parrot, a on se senhale, totun, ar entorn d'un paisatge en Arties, "une tablette de marbre inscrite" reduit ath reng de curiositat, perdut en sen de longues consideracions topografiques e paisatgistiques (Berlin 1823, p. 113. París 1953, p. 111 ena traduccion francesa); e P. La Bouilinière que sauve entara Val d'Aran un long capitol deth sòn *Itineraire descriptif et pittoresque des Hauts-Pyrenées françoises* (vol 3, Paris, 1825, p. 184-194) sense cap referéncia as antiquitats araneses; deth reverend Arth. Young qu'en sòn *Diary of travels in France and Spain chiefly in the year 1844* non s'apròpe senon ath quotidian ton de folklore d'un viatjaire mès evangelizador qu'observador (vol 2, Londres, 1845 p. 145-153); o a H. Lambron e T. Lezat que consagren ar Aran un vintenat de pagines en *Les Pyrenées et les eaux thermales sulfurées de Bagnères de Luchon* (vol 2, París, 1860, p. 824-843) non l'aufriren en matèria d'istòria antica qu'ua origina etimologica des mès fantasioses. Dehòra dera publicacion, en 1857, par Edw. Barry d'un conjunt, dera autenticitat, rapidament contestada, d'autars votius "descubèrts" en Les e era presentacion per J. Sacaze de dues inscripcions, autentiques es dues (Sacaze 1879), era Antiquitat romana dera Val d'Aran s'escapau e alavetz encara dera investigacion pes testimònis d'istòria dera val. D. M. Márquez Pérez hec mencion, pendent quauques linhas deth sòn *Memoria acerca detl valle de Arán* (Girona, 1878), de quauques monedes trapades pendent ues excavacions efectuades enes tèrmes de Les en 1834 e 1835 e en Arties, li calec atier es nombroses excursions que hec M.

Gourdon en Aran entà qu'apareishessen es testimònis incontestables d'ua istòria antica dera Val d'Aran. Dues inscripcions inedites sigueren, donc, publicades en 1883 de manèra confidenciau en *Bulletin de la Societé Ramond*. E er an a vier, quauqui monuments antics sigueren metudi a disposicion d'un plan nombrós public interessat per *L'itineraire d'un touriste en val d'Aran* (Gourdon 1885). Dempús de Gourdon, es soletes inscripcions retengueren era atencion reau des passejaires atentius (De Lauriere 1886-1887) que hec conèisher as sòn contemporanèus era magnifica placa funerària de Montcorbau (1887, p. 50), des epigrafistes (Fita Colomé 1883, Sacaze 1883 e 1892), istòries (Fernandez Duro 1887), qu'era màger part se contentèren reproduint es observacions deth sòn infatigable predecessor. Atau, encara tath finau deth sègle XIX, se podie liéger jos era pluma de P. de Casteran (1896, p. 6) ua istòria dera antiquitat aranesa, expressada en quauques paraules d'ua concision estranha, en tot afirmar que "dempús d'auer seguit pendent era epòca romana era sòrt de Comenge, era Val d'Aran, pertanhec sucessiuament as visigòts, as merovingis e as carolingis." En sègle XX se desvolopèc en Comenge, a compdar des ans 1920, un fòrt moviment de cèrques arqueologiques.. Aguest madeish profitèc en gran part eth cap-lòc principau dera ciutat convèna, Lugdunum/Saint Bertrand de Comenges, a on s'aprovediren de vasti programes de recèrca. Atau, ua arqueologia dera vila, atirant tota era atencion deth mon scientific locau (universitats, societats scientificas, acadèmies) cuelhec, damb quauques excepcions - era vila de Montmaurin, era de Valentina e quauqui auti lòcs de mes amplada - eth pas sus era arqueologia deth territòri: era *civitas* siguec deishada entath profit dera *urbs*. En aguesti madeishi ans, de 1917 a 1923, apareishec ena *Revue de Comminges*, ara manèra de huelhetons, era vasta monografia consagrada ath *Pays d'Aran* que M. Gourdon, s'auie prometut de méter a disposicion deth public des de 1884. Eth liegeire atentiu i podie descurbir, ar entorn des itineraris toristics o dera arquitectura romana, es tresòrs des glèises e sustot es corses ena montanha èren encara es mès freqüentes, un conjunt lèu complet, en

aquera epòca, de monumens votius e funeraris antics, amassadi damb eth nòm indiferenciat de "cippes" e descrits de manèra molt resumida. Publicat en 1924, en forma d'òbra, aguest entretengut passeg hè, mès que mès, de figura de guida toristica que d'assag d'istòria, coma per exemple *La Vall d'Aran, guia monografica de la comarca*, de J. Soler y Santaló (1906) apareishut quauqui ans abans, o *Valle de Arán (Suiza española)* de J. Bertans Solsona (1928) lèu contemporanèu. En 1931, apareisheren jos era pluma de R. Lizop dus estudis consagradi as *Conuena* e as *Conсорanni* - qu'en eri era val d'Aran non siguec aguest còp excludida - dus estudis magistras en sòn temps, mès enes quaus es extrapolacions e es generalizacions amendriren soent es lacunes dera arqueologia; mès siguec de besonh artènher eth finau deth sègle entà que s'elaborèsse ua recèrca arqueologica e ua reflexion istorica qu'auesse en compde era *civitas Conuenarum* en encastre des sòns components. Era Val d'Aran siguec, totun, era gran absentia d'aguest nau movement de recèrca ordenada. Ath delà des problèms des limits territoriaus, fòrt inconvenient entà ua recèrca transfronterera pactada, era dubertura deth tunèl de Vielha en 1948, e eth desvolopament dera estacion d'esquí de Baqueira en 1964 emancipèren ara Val d'Aran dera influéncia toristica luishonesa, impausèren coma "ua destinacion estela des elits catalanes e madrilenhes" (Hagimont 2015), suscitant un desvolopament economic fulgurant e un formidable desvolopament immobiliari qu'aufriren un contèxte pòc favorable ara traquillitat que requerís era recèrca arqueologica. Eth qüestionament modèrn tanhent ara istoria antica dera Val d'Aran repause, donc, tostemp sus ua documentacion arqueologica antica que non ei bric enriquida. Molt viatges proposada coma inventari, siguec pòc explotada, estant, essenciaument, coma supòrt a ua qüestion recorrenta; existie ua rota transpirenenca ath centre dera cadia, ua via transversau *ab Aquitania in Hispaniam* passant per Aran, qu'es hònts antiques non aurien citat? Mès, per legitima que sigue, non ei era soleta, n'a d'outes, d'orde administratiu, economic e culturau que, enquiath moment, sigueren pòc sollicitades.

2. SALTUS PYRENAEUS INFRA QUEM CONUENAE. ERA VAL D'ARAN ENA CIUTAT DES CONVÈNE

2.1. Era constitucion dera ciutat de Convène: era ambiguitat des tèxtes

Iste caupo calagurritanus (...) nimirum respondet generi suo, ut qui de latroun et Conuenarum natus est semine quos Cn. Pompeius, edomita Hispania, et ad triumphum redire festinans, de Pyrenaei iugis deposuit, et in unum oppidum congregauit: unde et Conuenarum urbs nomen accepit.

Aguest cabaretèr catagorritan (...) respon ben ara sua origina, aguest qu'ei neishut d'ua nacion de brigands e de relegats que Pompèu, en auer vençut en Espanha, e celebrant eth sòn trionf, hec baishar des nautades pirenenques e les arremasse en ua ciutat: e ei d'aquiu que li ven eth nòm ara ciutat de Convène.

Jeròme, *Contra Vigilantium*.

Migne, *Patrologia latina*, XXIII, col. 356-357.

Qu'ei de bona tradicion, donques que mos interrogam sus era origina de Convène e sus es premisses dera *civitas Conuenarum*, de hèr-mos a vier aguestes linhas escrites tath sègle V dera nòsta èra, 406. Constituissen efectivament entà nombrosi istoriadors des Pirenèus e des Galies era hònt essenciau per çò que hè ara origina d'aguesta ciutat antica des Pirenèus centraus, S'eres non son cap massa elogioses respècte a Convène, s'aurà tostemp en esperit que son gessudes d'un violent requisitòri, eth *Contra Vigilantium*, que met a Jeròme (347-420) ar encontre d'un des antics alumnes, Vigilance, acusat d'eregia perque auie criticat eth culte as reliquies, eth celibat des prèires e es aunors acordadi as monges. Ça que la, aguest "cabaretèr" atau coma eth nòm Jeròme, damb er in de mespredar-lo, ère *Conuena*, originaria de Calagorris, un barri plaçat en limit orientau dera ciutat de Convène. Atau, donc, eth Pair dera Glèisa non se privèc, ahiscat pera sua indignacion, de jogar sus

era etimologia deth nòm *Conuenaue* entà adretir un retrat pòc elegant, en tot assimilar Convène a un grop de "brigands e de relegadi". Mès moderats, totun, sigueren es sòns predecessors. Se dera sua part eth geograf grec Strabon (60 abans-20 dera nòsta èra) arreconeishie a Convène, sense mès precision, eteroclitica, en tot qualificar-la de « σύγκλυδοι », adjectiu ath quau se pòt atribuir eth significat de pòc gloriós de "catèrva" (Strabon, *Geographie*, IV, 2, 1) eth naturalista Plini eth Vielh (23-79 dera nòsta èra), en tot nomenar en libre IV dera sua enciclopèdia *Historia Naturalis* ua longa lista de pòbles aquitans, mentaue, sense cap opinion desfavorabla, es Convènes agropadi en ua ciutat ("*in oppidum contributi Conuenaue*" :IV, 19, 108).

Per çò de conéisher es circumstàncies precises e era data d'un tau eveniment, que ne Strabon ne Plini eth Vielh evoquèren, mos cau encara tornar entà Jeròme. Aguest serà, plan, en creir ad aguest darrèr, eth gran Pompèu (106-48 abans dera nòsta èra) que, quan tornèc d'Espanha, a on auie metut fin, en an 71 abans dera nòsta èra, a un des episodis de guèrra civila qu'emboilhèren ara Republica romana⁽¹⁾; aurie alavetz relegat sus era vessant septentrionau deth *saltus Pyreneus* centrau totes o part des poblacions dissidentes, favorables ath sòn adversari vençut.

Aguestes hònts escrites, molt plies de rancura en aquerò que tanh a Jeròme e molt imprecises per çò de Strabon e Plini eth Vielh, obliguen as sòns comentaristes a dus opinions opausades. Era prumèra, radica, ei de remir quinsevolh fundament a un tau eveniment (Rico 1997, p. 139-140) Era dusau s'està a dar-li un sens, en tot autregar-li a Pompèu eth benefici d'ua organizacion complèta des confunhs nòrd e sud pirenencs e dera constitucion, en limit occidentau des sues operacions militares, d'ua "post frontèra" (segontes eth sens que se volgue autregar ara paraula "ciutat" tenguda per Plini eth Vielh) encargat deth mantieniment der orde des poblacions desplaçades. (Pina Polo 2004, p. 233-238. Sablayrolles

¹ Se tracte dera revòuta de Sertorius, militar e òme politic roman; enemic de Pompèu, que en tot beneficiar-se dera ajuda dera poblacion locau, sage de constituir un estat independent de Roma ena peninsula Iberia.

2005, p. 142-144. Beyrie & Sablayrolles 2006, p- 61-63) Seguint un tau scenari, era Val d'Aran e era nauta val deth Garona aurien servit entà diuèrsi començaments de vies de transit entàs armes pompeianes, començant quauqui ans abans, tath 78 abans dera nòsta èra, se seguim era opinion de R. Sablayrolles, per çò dera retirada malerosa de Lucius Manlius, (proconsul de Transalpine enviat en an 78 abans dera nòsta èra a combàter contra Sartorius e que siguec vençut en *Ilerda* (Lhèida).) entara sua província.

2.2. Era constitucion dera ciutat de Convène: ua auta ipotèsi?

Aguesti tres tèxtes reclamen, totun, quauqui comentaris. Prumèr aqueri que hèn referéncia a Jerôme qu'es sues informacions, cèrtament tardiues, son es mèis copioses. Ara seguida deth sòn atac contra Vigilància, er airós Pair dera Glèsia, damb tota era sua santa colèra, non se'n hè des aproximacions geografiques, en tot tractar ath sòn antic alumne de "*Vetonibus, Arrebacis, Celtiberisque descendens*" (de descendent de Vettons, d'Arrebaques e de Celtibèrs). Efectivament aguesti Vettons (ua poblacion iberica, preceltica, qu'ocupauè eth centre-èst dera peninsula) e aqueri celtibèrs installadi en centre-oèst (vedem en passatge qu'es Arrebaques èren celtibèrs) non podien èster montanhards baishadi des nautades pirenenques. Ath delà, non se pòt considerar qu'aguestes poblacions d'ibèrs e de celtibèrs auien estat installades en gran nombre (un miletat apruprètz segontes F. Oina Polo (2004, p. 235) en un territòri que non ère pas un desèrt, sense riscar de herir es poblacions aquitanes autoctonès. Plan que òc, se pòt méter es incoeréncias de Jerôme sus eth compde des limits inerents a ua hònt literària que relataue un eveniment vielh de mèis de quate sègles e que siguec escrit en un contèxte conflictiu a on es anuègi non èren pas soents. Mès, quan se vò liéger a Jerôme segontes era letra, s'aurie d'èster obligat a constatar qu'aguesti deportadi de *Hispania*, non sigueren massa nombrosi per çò de mercar era sua tralha culturau convèna, aquitana.

Anem ara a Strabon e a Plini eth Vielh qu'es sues informacions son, en oposicion a Jeròme, d'ua grana (massa grana) concision. Ne er un ne er aute heren allusion a un eventuaiu transferiment d'ua vessant ara auta des Pirenèus de poblacions revoutades contra era autoritat de Roma. E s'eth qualificatiu tengut pèr Strabon amie ua connotacion negativa que se trape en çò de Thucydide o Plutarc, eth sòn equivalent latin tengut per Plini eth Vielh a, contrariament, un sens molt nèutre, desprovedit de tota parcialitat. Ath delà, se tume, damb motiu dera poliosemia des paraules emplegadas pes nòsti autors, damb ua incertitud sus a qui li tanh era denominacion deth lòc a on aurien estat amassadi es « *σύγκλυδοι* » o "contributi". Atau eth geograf grec tie era paraula « *πόλις* » que signifie prumèr "acropòli" o "ciudadèla", mès que generaument se traduís coma "vila"; era significacion prumèra dera paraula tenguda per Strabon arremasse atau era que generaument s'atribuís ara paraula "oppidum", emplegada per Plini eth Vielh (e per Jeròme), mès que se pòt comprèner eth sens mès ample de "vila" o enquia e tot, segontes Ciceron, de cap-lòc d'un territòri" (Tarpin 2009, p. 185).

Per çò que hè a Jeròme e en rason des sues incertituds per çò dera significacion que Strabon, Plini eth Vielh, encara que tanben Jeròme, dauen as paraules que d'eres herent emplec, ua auta ipotèsi se pòt formular en aquerò que tanh as rasons qu'amièren ara constitucion dera ciutat de *Convenae*. S'aquerò, coma semble, ei ua creacion romana (coma atau la soslinhe eth hèt de què era age estat era soleta *civitas* de Gàllia, que non l'a vengut eth sòn nòm de cap etnonim), era sua construccion a pogut respóner a objectius d'orde administratiu, mès lèu qu'a imperatiu pacificadors amiadi *manu militari*. E non se tractarie tant, donc, des deth punt d'enguarda dera administracion romana, d'arremassar en ua soleta concentracion urbana es poblacions exogènes a ua poblacion autoctòna, que d'amassar es condicions dera creacion d'ua *civitas* romana a compdar d'un nuclèu urban preexistent destinat a èster eth cap-lòc d'un territòri omogenèu, aqui a on era configuracion topografica des Pirenèus centraus impousaue en passat un parcellament e un tancament des

poblacions montanhades. Concebut coma un relèu deth poder roman centrau, era naua *civitas* se deuie correspóner pera sua dimension as vasti conjunts inciaus qu'es romans coneishien en Gàllia.

Es investigacions recentes amiades per Cl. Venco e eth sòn equip sus eth poblament des Pirenèus centraus e era evolucion dera estructura des poblacions pendent era Protoistòria anaràn dilhèu, a acabar, en sens d'ua tau interpretacion des tèxtes antics. Agustes an demostrat qu'eth territòri d'aqueri que vengueren a èster *civitas Cunuenarum* deuie dispausar tath finau deth dusau Atge de Hèr, "d'un conjunt d'abitatges fortificats densi e molt estructuradi, destinadi a assegurar eth contròtle politic e era explotacion coerenta des recorsi, autan enes planhères des arrius coma enes sectors de montanha" (Venco 2021, p. 83-84). Se trapen atau grani abitatge fortificadi de Chaure a Isaort que semble dominar era conca deth Garona en gèsser dera montanha, deth cap des Penes entà Montcirèr ena basa dera val de Nestés, de Houcheton entà Ardièja que domine era planhèra de Riviera o enquia e tot, mès en pè des montanhes, deth Cimalh de Castech entà Estenòs que comande era entrada dera nauta val deth Garona (Venco 2021), mès tanben deth ticò de Gery entara confluéncia deth Garona e dera Pica o de Santa Cristina entà Montauban-de-Luishon que govèrne era conca deth Luishonés; e, en bona logica, d'un lòc o de diuèrsi lòcs, ena Val d'Aran, remontant era val deth Garona (Bossòst dilhèu en Baish Aran, Gausac eventuaument en Mijaran). Ath delà, s'es prumèrs resultats mòstren un abandonament progressiu d'aguesti lòcs de nautada tath finau deth dusau Atge de Hèr en moment a on *Lugdunum* (ua "aglomeracion dubèrta ara coaccion commerciau, plaçada ara distància des principaus pòls de progrès deth territòri, mès en un lòc particularament avient" (Venco 2021, p 83-64)), guanhaue importància² en tot confirmar-se entath futur era ipotèsi prepausada que se veirà considerablament reforçada. En acceptar-les, se compdarien en bona logica entre es *contributi* de Plini eth Vielh, hònt "*de Pyrenaei iugis*"

² Eth lòc de Lugdunum, entre 130/125 e 80/75 abans dera nòsta èra, auec un desvolopament intens des de finaus deth dusau Atge der Hèr, tà 40/25 dera nòsta èra (Simioni 2009, p. 450-451.)

segontes Jeròme e arremassadi en ua πόλις, segontes Strabon, es abitants dera Val d'Aran.

2.3. Es Airenosioi ena Val d'Aran: un simple rapòrt d'omofonia

En 218 abans dera nòsta èra, Anibal trauessèc es Pirenèus en sòn gran periple que l'auie d'amiar enes pòrtes de Roma, dempús dera dusau guèrra punica. En aquest periple, trapèc ena sua rota, ath costat dera barrèra pirenenca, diuèrsi pòbles qu'entre eri se compde Airenosioi. Dempús d'auer hèt ua rapida aparicion ena relacion deth periple cartaginès que hè er istoriador grec Polibi (Polibi III, 35, 2), aguesti desapareisher en dera istoriografia antica. Pendent fòrça temps, era opinion generau place as Airenosioi ena Val d'Aran, opinion compartida, entre d'auti, per A. Schulten (1935, . 47), P. Bosch Gimpera (1965, p. 139), R. Pita Mercé (1971, p. 37), F. Marco Simon, qu'en aquest prepaus s'afirmèc qu'ocupauen "damb seguretat era Val d'Aran" (1978, p. 303)) N. Dupré (1981, p. 204). Un tau avís, ça que la, obliguèc as investigadors a adméter qu'es Airenosioi deuien ocupar un territòri fòrça mès ample qu'era Val d'Aran, un territòri qu'es sòns limits geografics e topografics depassauen amplement era barrèra des Pirenèus entà estener-se pera conca deth Noguera Pallaresa, arribant, entà quauqui uns, enquia englobar es nautes vals deth Noguera Ribagorçana e der Esera. Esténer atau es mesures des limits des territòris des Airenosioi se hège necessari se se volie que siguessen compatibles era localizacion des Airenosioi ena Val d'Aran e aquerò deth pas des Pirenèus pera armada d'Anibal, que se meteren d'acòrd a plaçar en Èst pera val deth Segre e enes rotes, mès orientaus encara, dera Cerdanha, dilhèu (Rico, 1997, p. 81-86, d'acòrd damb P. Bosch Gimpera)

Que non s'estaràn aciu es dificultats que, per çò d'aquest extraordinari episòdi des guerres puniques, an monopolizat es esfòrci de nombrosi investigadors. Chr. Rico en 1996 e 1997 hec ua sintèsi molt convencent e s'a d'adméter damb eth qu'arren non permet plaçar es Airenosioi ena Val

d'Aran; que se tractaue d'ua confusion trèta d'un rapòrt d'omofonia, coma ac remerquèc ja en 1985 P.Jacob, qu'entada eth era "localizacion tradicionau des Airenosioi ena Val d'Aran non se basaue qu'ena similitud des dus nòms, encara que d'epòques molt aluenhades" (Jacob 1985, p. 251, mentant a Garcia e Bellido (1901, p. 33); que non se pòt adméter qu'un territòri tan ample coma eth des Airenosioi age estat redusit ara Val d'Aran solet, pendent eth Ièr sègle abans dera nòsta èra e restacat ara Aquitania primitiva per Pompèu.

2.4. Es Aranesi dera Antiquiat: es Garumni?

S'es Airenosioi non sigueren es abitants preromans dera Val d'Aran, qué se passe damb es *Garumni*? Aquest pòble que, eth, non hec qu'ua cuerta aparicion en *De Bello gallico* de Cesar (III, 27.1) aurie eth ocupat era Val d'Aran? Plaçat, segontes R. Lizop e G. Fabre, ath delà d'un gran nombre d'istoriadors des sègles XVIII e XIX, ena nauta val deth Garona (Lizo 1931 e, p. 45-46), Fabre (1952, p. 169), May (1986, p. 31-41), es *Garumni*, aguesta gent deth Garona segontes era evidenta concordança entre er etnonim *Garumnus* o *Garunnus*, e eth toponim *Garumna* o *Garunna*, aurien format ua confederacion de petits pòbles (Lizop 1931, 1 p. 7 e 11), anteriora as Convènes, qu'era sua localizacion precisa suscite opinions diuèrses. Totes, totun, se rapòrten pòc o molt ath territòri que siguec dempús entornat as Convènes, ara *civitas Conuenarum*. Era implicacion tardiva des *Garumni* ena guèrra des Gàllies ath costat des Sotiates e contra Cassus en 56-55 abans dera nòsta èra (Beyrie & Sablayrolles 2006, p. 62-63), plantegen qüestions insolubles, en non èster aquest nòm coneishut que per aquest solet eveniment cesarian (Beyrie & Sablayrolles, 2006, p. 62-63). Aquesti *Garumni* èren era gent dera Nauta val deth Garona e dera Val d'Aran? Per quines rasons s'aurien eri junhut as Aquitans ena sua luta contra Roma? Rebremem qu'ei admetut qu'eth territòri convène (aumens era sua part orientau) siguec rapidament jos era influéncia romana, sense cap de dobte, includit ena província Transalpina abans

d'ester transferit per emperador August ara província Aquitana.

2.5. Era Val d'Aran: un *pagus* coma division administrativa dera ciutat?

Ena sua gran cronica deth Comenge antic, R. Lizop, dividic, en 1931, era *civitas Couuenarem* en dètz territòris cuelhudi coma divisions administratives dera ciutat (Lizop 1931, 1 p. 66-68). Estimant qu'es bisbes cristians auien de manèra sistematica adoptat es limits des antiques *civitas*, dera madeisha manèra se supausaue, basant-se essenciaument ena lista des archiprèsti medievaus dera diocèsi de Comenge qu'establie en 1387 en *Censier des beneficis du Comminges*, qu'aguestes divisions eclesiastiques deuïen correspóner mès o mens as territòris d'aguesti petits pòbles deth centre septentrionau des Pirenèus. Era Val d'Aran (era "vallis Aranni" segontes eth Censier) compdaue atau damb dus archiprestats, eth de Les en Baish Aran e eth de Gessa en Naut Aran (Moret 1888, p. 283), que R. Lizop reflectic en un solet *pagus*. Mès aguest *pagus Aranénsis*, cridat atau, damb *Vetula* (Vielha) coma cap-lòc, non trape cap testimòni epigrafic antic (non desparièr des auti nauï *pagus* mentadi per R. Lizop), ne cap aprovacion arqueologica. E s'era epigrafia convèna hè mencion de *pagus* o, damb mès exactitud, de *pagani* (abitants de *pagi*) - coma es *pagani Oollaies* ena val de Guelh, es *pagani Harexvates* (.) , *infovates* ena val d'Aure, es *pagani Ferrarienses* enes Baronies, es *compagani* (o *conuicani*) Spariani ena val de Loron - aguesti non corresponen pas ara division territoriau que R. Lizop elabore segontes es vastes entitats administratives fondades sus d'autres pressions qu'es dera Antiquitat. Se se le ahig ad aguesti *pagani*, es *uikani* Florentini, de Sant Bertran de Comenge, consideradi coma qu'èren es abitants d'un quartièr urban entà uns e coma un pòble rurau entà d'auti, es *uikani Aquenses* de Banhères de Bigòrra e, entà acabar, es *Onesii* en Banhères de Luishon (des quaus non se sap s'èren des *pagani* o des *uicani*) e des indefinibles *Gomferani* en Sant Beath, a on cuelh era reau mesura dera fragilitat dera estructura

administrativa deth territòti dera *civitas*, tau coma siguec establida per R. Lizop. Ath delà, es incertituds qu'en eres mos dèishe era pòca matèria deth dorsièr epigrafic a prepaus d'ua eventuaue division administrativa dera ciutat, acompanhant-se d'imprecisions per çò dera vertadera natura des *pagi* e des *uici* (Dondin Payre 2007). S'es opinions divergissen en aguest tèma, s'acòrde, totun, d'ider, qu'es prumères son des territòris delimitadi en sen dera ciutat e qu'es dusaus son implantacions urbanes.

2.6. *Vetula*: capitau dera Val d'Aran?

S'admet aué en dia, en basa a documents medievaus, qu'ua aglomeracion installada ena conca de Mijaran (Solé e Santaló 1906, p. 255, Lizop 1931, p. 169), cridada *Vetula*, siguec era capitau dera Val d'Aran antica. Que non se remercarà massa er estatut d'ua tau aglomeracion que d'era non se coneish cap testimòni epigrafic antic e que non subsistís cap vestigi arqueologic assegurat. Cap-lòc de *pagus*, d'ua entitat autonòma des plans administratius e juridics o *uicus*, ua aglomeracion dotada d'ua infraestructura urbana? Era qüestion quede, donc, dubèrta. Atau, donc, ei possible discutir, contrariament, eth sòn nòm. Qu'aguest "pòble" age amiat eth nòm de *Vetula*, que signifie literaument "un shinhau vielha", "d'ua cèrta edat", serie, segontes opinion comuna, eth senhau d'ua origina molt antica, preromana. Qu'ei vertat qu'era sua situacion ei privilegiada, plaçada ath centre dera nauta val deth Garona, en lòc a on eth Garona dèishe de baishar tan torrenciau (encara que sense servir coma transpòrt per via fluviau) e en punt de convergència de dus camins que permeten passar era nauta montanha, un que se dirigís entath sud peth pòrt de Vielha e er aute que va entar èst peth pòrt dera Bonaigua. Mès s'era pèira trabalhada de Mijaran pòt testimoniar dera extrèma antiquitat d'ua installacion umana en aguest endret (Cots e Casanha 1995, p. 20), serie molt imprudent seguir a R. Lizop que i volie veir non solet un cap-lòc senon er intempòrau "emplaçament" d'un santuari federau de poblacions dera val (Lizop 1931 1 p.160).

Que i a dues autes ocurréncias de *Vetula*, que non se pòden atribuir as aglomeracions. Se tracte d'ua part se Sant Paulin, ena Nauta Loira, antica capitau des Vellaves qu'eth sòn nòm deth Naut Emperi, *Ruessio*, siguec remplaçat ena antiquitat tardiua per aqueth de *Civitas Vetula e* de Vieillevigne en l'Loire-Atlantic qu'eth sòn nòm ei ratificat jos era forma *Vetula Vinea* a principis deth sègle X. Atau, sense voler discutir era existéncia d'ua aglomeracion antica enes entorns de Mijaran, pòt èster probable, creir qu'era imatge des dues ocurréncias de Gàllia, *Vetula* age estat eth nòm tardiù deth pòble aranés, desparièr d'aqueth que podec amiar pendent eth Naut Empèri.

3. ERA EPIGRAFIA ROMANA DERA VAL D'ARAN: TÈXTES PÒC NOMBROSI A ON SE BARREGEN ÇÒ DE VERTADÈR E ÇÒ DE FAUS

Es inscripcions romanes dera Val d'Aran non son massa nombroses. N'auem mens d'ua dotzèna que, ath delà, presenten diuèrsi inconvenents. Trapadi dehòra de tot contèxte arqueologic, fragmentadi (dus fragmens solet, trapadi en Arties e en Gessa, son susceptibles de formar un tèxte complèt), eres son, totes, considerades coma perdudes; eres non son aué coneishudes que per comentaris, a viatges divergents, per diboishi e, entà un d'eri (Escunhau), per ua fotografia pòc legibla. S'escapen, donc, a ua lectura dirècta e tota naua temptativa d'analisi ei tributària des descripcions antiques. Tres inscripcions, donc, son subjètes a controvèrsia, tengudes coma fausses per uns, considerades coma autentiques per d'auti (Les).

3.1. Arties e Gessa: ua dedicatòria as Ninfes

En 1863 siguec trapat enes banhs d'Arties, plaçadi a cinc cent mètres entà baish deth vilatge actuau, sus es primèras penents deth bòsc de Lobatèr, ena riba quèrra deth Garona, un fragment d'autar votiu que J. Sacaze siguec, vint ans dempús dera descubèrta, eth prumèr en publicar. Aguest monument que d'eth non existís cap descripcion ne representacion ei aué considerat coma perdut. Que deuie, sense cap dobte, èster eth coronament e era part superiora deth còs d'un autar votiu consagrat as Ninfes. Sonque es quate prumèras letres deth teonim èren conservades. Es prumèrs comentadors d'aguest tèxte fragmentari non aurien pas mostrat divergències de lectura, era restitucion se pòt considerar coma assegurada.

NYMP[. ..]

[- - -

Bibliografia essenciau : Sacaze 1883, p. 224. Sacaze 1892, n°372. Gourdon 1921, p. 20. *CIL* XIII, n° 21. *ERL*, n° 65. *IRC II, Lérida*, n° 58. *Hep*, 8, 1998, n° 333. *HEp*, n° 25198.

Er autar en quèstion ère, donc, dedicat as Ninfes, aguestes divinitats pluraus que vagauen per bòsqui e hònts, e qu'ère costum trapar-les ath costat des aigües termaus, en tier-se ara *salus* de banhistes, en tot assegurar-les eth benèster e eventuaument era garison. Eth descorbiment d'aguest autar e aqueth, mèns antic, de monedes romanes, relatat per D. M. Marquez Perez de Aguiar, semblarie confirmar qu'un establiment termau antic se trapaue apròp des banhs modèrns d'Arties.

En 1882, M. Gourdon descurbic, ena reconstruccion des murs en roïnes d'ua petita capèla romanica consagrada a Sant Martin, situada ena entrada deth vilatge de Gessa, un autar votiu fragmentari. Aguest objècte que, coma era inscripcion d'Escunhau, arremassèc era colleccion deth sòn inventor en Banhères de Luishon, ei actuaument desapareishut. J. Sacaze publicuèc un diboish que lhèue tota ambiguitat per çò que hè ar estat de conservacion deth monument que d'eth subsistie era basa complèta e ua gran part deth còs, separadi per ua moldura de pro bona qualitat, hèta d'ua ranura de pestanha, d'ua moldura, d'un filat dret e d'ua moldura decorativa vessada. Eth camp epigrafic amiaue ua inscripcion que se desvolopauè en tres linhas, quauques tralhes d'ua quatau linha superiora en èster encara perceptibles ena fractura deth marme.

Era lectura des tres linhas inferiores non met cap dificultat. Siguec hèta sense cap error per M. Gourdon e recuperada ,sense cap comentari ne cap dopte, pes editors que seguiren (fig. 2-1)

-- -]

L POM

PAVLINIA

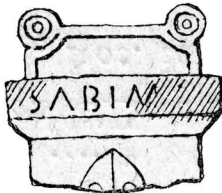
NVS V S L M

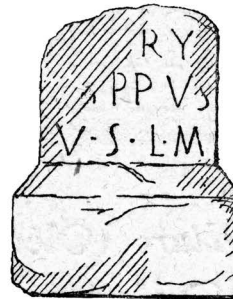
2. 1.

2. 3. (sans dimension)

2. 2.

2. 4.

infographie K. Schenck-David, d'après Sacaze 1892

Fig. 2: Era epigrafia dera Val d'Aran segontes Sacaze 1892. Totes es inscripcions son aciú amiades ara madeisha escala, exceptat d'aquera d'Escunhau (fig 2-3) qu'es sues mesures non son coneishudes.

Se lieg eth nòm deth dedicaire L(ucius) Pom(peius) *Paulinianus*, portador des *tria nomina*, qu'es sues abreviacions deth prenòm e deth gentilici (ena linha 2) faciles de restituir e eth subernòm complèt (enes linhas 3 e 4), senhalen un ciutadan roman. Eth conjunt ei seguit dera formula de dedicatòria, u(*otum*) s (*oluit*) l (*ibens*) m(*rito*). Contrariament, era linha superiora, molt abismada, non dèishe endonviar cap tralha de letres, que M. Gourdon non auie citat, e que J. Sacaza se contente reproduint eth sòn diboish. Era melhor restitucion, encara qu'incomplèta, se trape enes *inscripcions romanes de Catalonha* qu'es sòns autors prepausauen trapa-ri un *H suivi d'ua letra ilegibla e d'ua S* (o ua O damb mens versemblança se s'empara sus eth diboish de J. Sacaze). Aguestes tres letres deuien èster precedides de quate autes letres perdudes. Era transcripcion prepausada ère, donc, era següenta:

[. . .]H[.]S

L POM

PAVLINIA

NVS V S L M

Bibliografia essenciau : Gourdon 1883, p. 43-44. Gourdon 1884, p. 44 et 47. Sacaze 1883, p. 224. Sacaze 1892, n°382. Gourdon 1921, p. 32. <i>CIL</i> XIII, n° 20. Soler y Santaló 1906, pl. p. 54-55. <i>ERL</i> , n° 69. <i>IRC II, Lérida</i> , n° 63. <i>Hep</i> , 1, 1989, n° 425. <i>Hep</i> , 8, 1998, n° 333. Díez de Velasco 1998, p. 87-88. <i>HEp</i> , n° 25197.

Ara vista d'ua tau lectura, ei legitim, coma se hec en n° 333 deth ueitau volum de *Hispania Epigrafica*, d'associar aguest fragment damb aqueth descubèrt enes Banhs d'Arties e de prepausar era restitucion següenta:

[. . .]H[.]S

L POM

PAVLINIA

NVS V S L M

Bibliografia essenciau : Gourdon 1883, p. 43-44. Gourdon 1884, p. 44 et 47. Sacaze 1883, p. 224. Sacaze 1892, n°382. Gourdon 1921, p. 32. CIL XIII, n° 20. Soler y Santaló 1906, pl. p. 54-55. ERL, n° 69. IRC II, Lérida, n° 63. Hep, 1, 1989, n° 425. Hep, 8, 1998, n° 333. Díez de Velasco 1998, p. 87-88. HEp, n° 25197.

Qu'era part inferiora der autar auie estat trapada en Gessa non ei cap obstacle entà ua tau ipotèsi. Siguec descubèrta en nau emplec (en posicion secundària, donc) e ena mesura a on es antics banhs d'Arties e era capèla esbauçada de Gessa son a ua distància de dètz quilomètres, ua recuperacion de materiau (practica abituau que d'era ne balhen testimòni nombroses glèises deth Comenge roman) e un transferiment destinat a ua reutilizacion non s'an d'excludir. Aguesti dus fragments serien, donc, d'un madeish autar dedicat as Ninfes (e non pas a *deo ilurberrixo* com li prepausaue, sense conviccion, J. Sacaze, 1892) per un certan Lucius Pompeius. Portador dera ciutadania romana, aguest *Paulinianus* non ère cap desconeishut ena ciutat de Convène. Se trape efectivament eth sòn nòm complèt sus un autar votiu de Sant Pè d'Ardet dedicat a *deo Idiatte* (CIL XII, 65) e sus un autar consagrat a Diana augusta en Ardièja (CIL XIII, 94) reduit as tres inicials LPP per L (ucius) P (ompeius) P (aulinianus) sus un autar dedicat a *Dis Montibus et Siluano et Dianae*, trapat en Harrèra ena val dera Varossa (CIL XIII, 382) e fin finau, segontes aguesta madeisha abreviacion LPP, coma mèrca de fabrica sus ua quarantena de fragments de malons e de rajòles, metut ath dia en Sant Bertran de Comenge, en Valentina, en Sant Pè de Montespan, sus eth lòc des Mureilles en Montsaunés e en Saliás deth Salat (Schenk-David 2009).

Aguest Lucius Pompeius, pertanhie, sense cap tipe de dobte, a ua familha de notables locals, d'assetament sociu solid. Membre dera *gens Pompeia*, amiaue un gentilici prestigiós que lo senhalaue coma d'ua ciutadania aquerida anticament (Dondin-Payre 1999, p. 147 e p. 149-150). Era sua emprenta sus eth territòri dera ciutat de Convène, qu'auie estat per çò des sues hètes o qu'auie estat transmetuda per aqueri dera sua casa, e se tradusit en devocions privades en quauqui santuaris dera ciutat o en mèrques dera sua propietat, e de moment ua des milhor atestades.

3.2. Arties: un autar complementari

Non ei proïbit restacar en madeish contèxte arqueologic qu'es dus fragments precedents, era part de naut de tot der autar votiu dera que J. Sacaze siguec eth prumèr editor. Aguest petit monument aurie estat trapat sus eth penent deth bòsc de Lobatèr, ena riba quèrra de Valarties, enes entorns d'un petit oratòri segontes M. Gourdon (dilhèu aqueth de Sant Pelegrin), mès precis per çò dera origina deth fragment que J. Sacaze. Eth aurie integrat ua colleccion luishonesa e serie aué perduda (fig. 2-2).

Aguest fragment d'autar votiu que d'eth subsistic eth coronament complèt e era part superiora deth còs, (separades per un simple angle dret) amiaue ath còp ua inscripcion estampada sus era banda deth cimelh e ua decoracion en relèu fèble sus era cara principau deth còs, deth quau sonque ère perceptible era part superiora. Er autar pertanhie ara sèria d'autars des talhèrs de Sant Beath, reconeishible pera sua fòrta banda atica. Se mos guidam peth diboish publicat per J. Sacaze, eth coronament qu'ère en perfècte estat auie conservat es sòns *poluilli* ornadi ena façada de dus florons.

Es cinc letres conservades sus era banda deth cimelh non meten cap problèma de lectura, (maugrat quauques variantes de transcripcion), aguestes son es quate prumères letres d'un nòm, *Sabin* (us), nòm particularament corrent en tot er empèri.

SABIN[. .]

Era decoracion qu'ocupaue era cara principau deth còs represente era part de naut conica d'ua decoracion vegetau, arbe o huelha, atau coma es comentadors acòrden en conjunt considerar-lo. Aguesta decoracion, dificila de d'identificar (se i pòt arreconéisher ua sòrta de fruts de hais, o de d'outes connifères) se trape de manèra correnta ena iconografia des autars votius convenesi, (Esperandieu 1908, n° 859, 861, 965, per

exemple) sense que se posque autrejar-les cap significacion precisa.

Bibliografia essenciau : Parrot 1923, p. 113. Sacaze 1879, p. 57. Gourdon 1884, p. 43. Sacaze 1892, n°372. Gourdon 1921, p.20. *CIL* XIII, n° 22. Soler y Santaló 1906, pl. p. 54-55. *ERL*, n° 64. *IRC II, Lérida*, n° 59. *HEp*, n° 17811.

En 1923, Fr. Parrot, montanhard e excursionista apassionat d'orografia e de sciéncias naturaus mès qu'arren, non citèc en conjunt deth sòn *Voyage dans les Pyrénées* qu'un solet fragment antic, vist ath long d'ua cuerta visita as aigües d'Arties. Era descripcion que hec hè pensar, maugrat d'un error d'identificacion der objècte (ua "tauleta de marme finament trabalhada") e ua lectura un shinhau azardosa (-) *bion* (-) en lòc de *Sabin* (-) era "tauleta" que d'era "eth dejós", de forma conica, auie sense cap dobte format part d'un document antic segontes es tèrmes de Fr. Parrot e der autar fragmentari representant era decoracion, "eth cimalh d'un arbe conic" publicat per J. Sacaze (per prumèr viatge d'ua manèra corrècta, aurie precisat) non son qu'un solet e madeish monument.

3.3. Escunhau: ua inscripcion enigmatica

Trapat en 1882 (eth 25 de junhsèga, entà èster mès precis) per M. Gourdon que ne siguec eth prumèr editor, aguesta inscripcion ei aué en dia considerada coma perduda. Reutilizada ena maçonaria deth contrafòrt que se trape ara quèrra dera entrada dera glèisa de Sant Pèir, siguec extrèta entà rejúnher era colleccion luishonenca deth sòn inventor. Sonque ua fotografia publicada per F. Fita Colomé e un diboish autrejat per J. Sacaze (1892, p. 164) aufrissen encara ua imatge, dificila d'utilizar, d'aguest tèxte antic (fig. 2-3). Non rèste que dues linhas qu'amien dus nòms que, aguesti an estat ampliament discutidi e comentadi, son consideradi de manèra lèu unanima coma un teonim (linha 1) e un antroponim (linha 2), quedant bèth dobte per çò que hè ad aguest darrèr que per quauqui uns ei estimat coma ua epiclesi dera

divinitat (Blazquez 1962, p.68).

--] ?

ILVRBERRIXO

ANDEREXO

[-- -

Bibliografia essenciau : Gourdon 1883, p. 44-45. Sacaze 1883, p. 222. Gourdon 1884, p. 35-36. Fita Colomé 1883, p. 136. Sacaze 1892, n°375. *CIL* XIII, n° 23. *ERL*, n° 67. Gorrochategui 1984, n° 23 et 563. *IRC II, Lérida*, n° 61. *CMAD-SBC* 1988, n° 50. *HEp*, n° 25107.

Restituit, A *Ilurberrixus*, *Aderexus* o A *Ilurberrixus*, *Anderexo*, era seqüència aurie d'èster completada, se se seguisse era opinion generau, dera mencion que d'ua filiacion e d'ua formula de dedicacion comuna en país convéne, tau coma u (*otum*) s(*oluit*) l(*ibens*) m(*erito*) o, mès estranh, coma *ex voto posuit*, que non an deishat ua soleta tralha ena fractura dera part interiora deth monument.

Maugrat quauqui dobtes exprimidi par F. Fita Colomé, eth diu que serie aci uonorat amiarie ua denominacion aquitana tipica (Gorrochategui 1984, n° 563, damb eth conjunt de referéncias bibliografiques tanhentes ara qüestion linguistica) e pertanherie ara comunitat des divinitats indigènes des Pirenèus centraus (*IRC II, Lhèida*, n° 61 a on se trape çò essenciau dera bibliografia). Arrefortint aguesta interpretacion i aurie un autar votiu fragmentari, trapat en Tibiran enes Nauti-Pirenèus, non luenh de Sant Bertran de Comenge (*CMAD-SBC* 1988, n° 50), a on sus dues linhas se liegerien quauques letres pòc visibles, encara sense cap certitud per çò des lacunes, d'endonviar un teonime *Ilurbe* (se se cantone eth teonime ara linha 1) o *Ilurbel(r)ix*(se s'assòcie as linhas 1 e 2), sense que se posque excludir cap auta lectura tau que *Iluni deo* (linha 1)

Tanben tipic e aquitan serie eth nòm deth dedicaire o mèsalèu dera devòta en rason dera arraitz deth nòm Ande -o *Andere-* que permet damb certitud identificar a ua hemna (Gorrochategui 1984, n° 18). Era desinència deth nòm en -o associada a un nòm femenin se traparie a

viatges en Comenge (CIL XIII, n° 314, inscripcion funerària que poirie auer estat lheuada per ua cèrta *Nescato*, damb era condicion de qué era paraula que seguís, *uxor*, s'acòrde ben ad aguest nòm).

Mès, entà ua tau construccion, i a un dobeste, pr'amor qu'era natura exacta de supòrt non ei segura. Se tractarie d'un fragment d'autar votiu o d'un tròç d'ua placa funerària? Era qüestion siguec expausada per M. Gourdon que non aportèc cap responsa e siguec deishada prudentament en suspens per J. Sacaze que balhèc dues descripcions contradictòries. Aguest darrèr, efectivament, identifique, en un prumèr moment (Sacaze 1883) segontes ua terminologia pòc precisa "un pedestau (on) se ve encara, ena part superiora, era tralha d'ua cornissa (...) forma ordinària des monuments votius", e hec madeish, en un dusau temps (Sacaze 1892) , d'ua "placa de marme blanc trincat ena part inferiora damb tralhes de cornissa ena quèrra". Aguesti dobstes, venguent dera part d'un bon coneishedor dera epigrafia convèna, pòden, donc, costar perplexitats; e encara eth auèc aguest monument enes mans donques corregic es dimensions, dades peth sòn inventor.

Qu'ei eth lòc dera tralha dera moldura que pòse mèis dificultat. Plaçada prumèr ena part superiora (Gorrochategui 1984, n° 18) deth fragment e considerada coma er inici deth coronament d'un autar, siguec de seguit senhalada en costat quèr, causa que suggeric que se tractaue principaument dera tralha d'un quadre moldurat, tau que se trape a viatges sus es autars de bona qualitat e tanben de manèra normau enes epitafis. Deuant de tantes incertituds, e ena mesura qu'eth fragment ei aué considerat coma perdut, ei dificil decidir-se per ua o auta des ipotèsis: dedicacion a un diu aquitan *Ilurberrixus* per ua cèrta *Anderexo* se mos basam ena lectura (admetuda, mèis que pòt èster erronea) dera inscripcion votiu de Tibiran o tèxte funerari consagrat as dus defuntats d'origina locau *Illurberrixus* e *Anderexus* se se tracte de dus datius o elevat par *Anderexo* (nominatiu femenin estranh) en favor d' *Ilurberrixu* (declinat en datiu)?

3.4. Casau: un Grec en Aran?

Qu'ei sense docte ena prumèra part deth sègle XIX qu'aguest autar fragmentari siguec trapat en territòri deth vilatge de Casau. Es condicions dera descubèrta non son pas coneishudes e eth lòc dera trobalha ei molt imprecis: "ena Val d'Aran (Espanha), a ua petita distancia dera frontèra francesa" (Sacaze 1879) en territòri dera comuna de Casau (Gourdon 1881), "sus es darrères penents orientaus des pics des Cremades" (Sacaze). Intègre ua colleccion luishonenca e ei actuaument considerada coma perduda (fig. 2-4).

Que non subsistie d'aguest autar qu'era basa e eth còs fragmentari, separadi per un angle invertit. Era part nauta deth còs e eth coronament an desapareishut, e, se credem et diboish publicat per J. Sacaze (1892), nombroses distorsions afectarien ara superfícia deth camp epigrafic. Per çò deth tèxte non quedaue qu'es tres darrères linhas molt maumetudes, a on se podie liéger un nòm (linhas 1 e 2) e era formula de dedicacion tradicionau *u (otum) s (oluit) l(ibens) m (erito)* ena linha 3. Eth nòm dera divinitat ara quau auec estat consagrat er autar e, dilhèu, ua part deth nòm deth dedicaire an desapareishut ena fractura dera part superiora der autar.

- - -]

[. .]RY

[. .]PPVS

V S L M

Bibliografia essenciau : Sacaze 1879, p.57. Gourdon 1884, p. 32. Sacaze 1892, n° 374. <i>CIL</i> XIII, n° 24. <i>ERL</i> , n° 68. <i>IRC II</i> , Lérida, n°62. <i>HEp</i> , n° 25290.
--

Eth nòm deth dedicaire non ei dificil de reconstruir. Tanben se liegerà aciun cèrt *[Ch]ry[si]ppus*, s'ei cumplit deth sòn desir, de non complet acòrd, coma causa justa (segontes era formula de dedicacion normau), qu'a metut en un santuari un autar que per eth exprimie era arquitectura

dera promesa de don hèt a diu coma cambiament d'un ben que s'auie acordat.

Chrysippus ei un nòm d'origina grega que d'eth non se sap tostemp s'a d'èster considerat coma un subernòm qu'entrarie ena denominacion d'un ciutadan, portador des *tria nomina* hèti d'un prenòm, d'un nòm de familha e d'un subernòm o de *duo nomina* (d'un usatge mès tardiu) format solet per un gentilici e per un subernòm. Mès pòt èster comprenut tanben coma un nòm unenc e designar atau que sigue un òme liure, o un esclau.

Ciutadan? Supausar que li manque ara inscripcion d'aguest autar un prenòm e un gentilici o simplement un gentilici, precedidi, de mès, d'un teonim obligue a completar era inscripcion damb dues o tres linhas suplementàries e a aumentar era nautada d'un monument que se mostrarà alavetz de manèra molt desproporcionada . Er argument non ei definitiu e eth dobeste pòt persistir.

Òme liure o esclau? D'aguestes dues possibilitats, ei era dusau que seria inclinat a retier. Efectivament Chrisippus, non a pas dit aciu "hilhs de". Era abséncia dera filiacion a on era mèrca ei ua tradicion onomastica pro soent respectada en mon liure, permeterie, donc, pensar qu'eth nòste dedicaire ère un esclau. Ça que la, sense cap auta precision, era argumentacion rèste leugèra; es pelegrins pòden a viatges hèr abstraccion dera filiacion. Qu'ei donc, mès intelligent sauvar Chrysippus ena categoria d'*incèrti*.

3.5. Les: aigües termaus e tres inscripcions tengudes coma fausses

En 1857, Edw. Barry publicaue ua memòria dedicada as aigües caudes de Les. Relataue era descubèrta de "construccions sosterranhes antiqües" e "objèctes antiqs", qu'aurien estat metudi ath dia uns trenta ans abans, en 1834 e 1835, damb motiu des trabalhs de reconstruccion deth departament termau. Entre aguesti objèctes enumeradi de manèra plan resumida e parciau - "urnes, veires cineraris, marmes escultadi,

ceramica", segontes Edw. Barry (1856-1857, p. 678, note 1), "monedes" segontes D. M. Márquez Pérez de Aguilar (1878) - , aurién estat trapadi tres petits autars votius complèts inscrits, atau coma un fragment deth quau era cara principau dera basa ère estampada damb ua esvastica. Sigueren pendent un prumèr temps conservadi en vestibul des tèrmes modèrnes, abans d'èster plaçadi en castèth deth baron Louis de Flancette d'Agos (Agos 1875, n° 1, 2) e eth fragment decorat entraue (pera intervencion successiua de V. Cazes, deth baron d'Agos e de J. Sacaze) enes colleccions deth Musèu deth país de Luishon, a on encara se trape. Des tres autars epigrafics ne rèste solet es diboishi; que son consideradi aué coma perdudi.

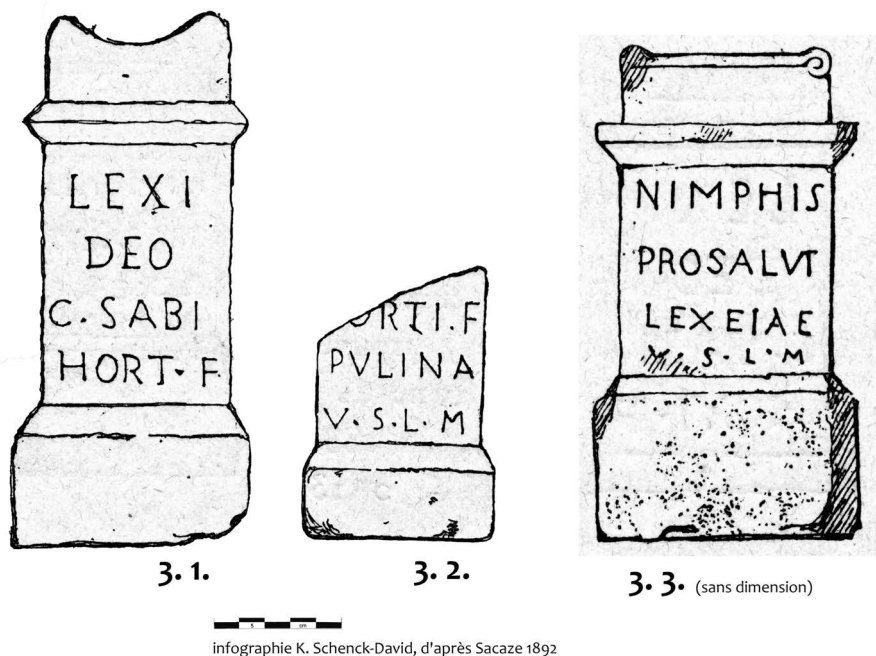

Fig. 3: Era epigrafia dera Val d'Aran segontes Sacaze 1892. Es tres autars votius litigiosi de Les, amiadi ara madeisha escala, exceptat era der autar des Ninfes (fig 3-3), qu'es sues mesures non son coneishudes.

LEXI
DEO
C SABI
HORT(i) f

[.]ORTI F
PVLINA
V S L M

NIMPHIS
PRO SALVT
LEXEIAE
V S L M

Bibliografia essenciau:

Barry 1856, p. 680-683. Sacaze 1880, p. 24-25. Gourdon 1884, p. 137-141. Sacaze 1892, n°376, 378, 379. *CIL* XIII, n° 2*, 3* et 4*. Soler y Santaló 1906, p. 16 et 55. Pita Mercé 1964-1965, p. 300-301. Lara Peinado 1973, n° 70, 71, 72. *IRC II, Lérida*, n° 19*, 20* et 21*. Vives 1972. *HEp*, n° 6495, 6496, 6497.

Enquia 1892, data qu'en era J. Sacaze jutge qu'aguesti tres tèxtes votius èren faussi, arrés, entre eri eth madeish L. Sacaze (1880), non auie dobtat dera sua autenticitat. Aguesta sospecha, un shinhau tardiua, siguec transmituda en *Corpus des inscripcions latines* a on sigueren sauvades entre es fausses e acceptades enquia e tot coma taus, sense cap pensament contrari, enquia figurar entre es fausses en volum 2 des *Inscripcions romanes de Catalonha*. Mès en contra d'aguesta opinion, que se la poirie qualificar de "francesa", començada per J. Sacaze, seguida per O. Hirschfeld, R. Lizop e G. Fabre hènt-se a vier en sòn pas I. Roda e M. Mayer, n'auiec ua auta que se nomentèc voluntaris "espanhòus", representada per F. Fita Colomé (1888, p. 135), C. Fernandez Duro (1887, p. 328), J. Soler e Santaló, mès tanben R. Fita Mercé, F. Lara Peinado e J. Vives, entàs quaus era autenticitat d'aguesti tèxtes non auie cap de dobeste, ne a estat metuda en qüestion (Hep).

En estat actuauc des dicussions e parcialitats, era restitution e era traduccion des inscripcions poderien èster declinades dera manèra següenta:

Autar 1:

Transcripcion: *Lexi / deo / C(aius) Sab(inus ?) Hort(i) f(ilius)*

Traduccion: Ath diu Lex, Caius Sabinus (?), fils de Hortus

Autar 2:

Transcripcion: *[Nymphis / Iulia] / [H]orti f(ilia) / P(a)ulina / u(otum) s(oluit) l(ibens) m(erito)*

Traduccion: As Ninfes, Iulia Paulina, hilha de Hortus, s'a cumplit deth sòn desir de bon voler, coma causa justa.

Transcripcion e traduccion tien compde d'aqueres que sigueren dades per M. Gourdon, abans qu'era part superiora der autar, iniciaument constituïda per dus fragments associats ena cera en sagerat, non siguesse volada.

Autar 3

Transcripcion: *Nymphis / pro salut(e) / Lexeia / u(otum) s(oluit) l(ibens) m(erito)*

Traduccion: Tas Ninfes entara salut de Lexeia, s'a cumplit eth sòn desir damb gust, coma causa justa.

Es arguments qu'es sabents amièren en favor dera autenticitat d'aguesti tres autars se referissen ara construccion des antroponimes, ara onomastica e ara grafia. Cada un d'eri trape totun era sua refutacion. Considèrè atau qu'eth nòm deth dedicaire der autar auie estat constituit de manèra molt inabitua e sospeche d'un prenòm, C(aius), e d'un subernòm, *Sabi* (nus), non tie en compde ua possible denominacion jos era forma de *duo nomina* (hèts d'un prenòm e d'un nòm de familha), era abreviacion *Sabi* (...) se poirie liéger *Sabi* (neius) o *Sabi* (nius), dus gentilicis pro pòc freqüents encara que se les trape en conjunt der empèri (OPEL IV, 2002, p. 39-40). Pensar de seguit qu'eth nòm Hortus que senhale era filiacion de Caius (autar 1) e eth de Lulia Paulina (autar 2) ère un hapax, un nòm que d'eth non se coneish cap auta existéncia e que serie, donc, pòc credible, ei un argument que non tien aué per çò dera sua referéncia, pòc cèrta, un Pinarius Hortus ena Africa preconsulara (AE 2008, n° 1689, Solin 2011). Pensar encara qu'era abséncia deth nòm deth dedicaire podesse lançar eth dobte sus era antiquitat der autar 3 non ei guaire acceptable donques qu'eth hèt ei atestat sus molti autars e perque se pòt aisidament acceptar qu'er encargat dera dedicacion e era beneficiaria deth ben acordat pes Ninfes, podent èster era madeisha persona, era repeticion deth nòm que pòt èster ua causa superfua. En fin, per çò que hè ara grafia, se retierà qu'era forma jutjada "modèrna" (IRC II, Lhèida n° 20 e 21) des M (autars 2 e3) qu'es sòns transversaus non se trapen ena linha inferiora e era situacion "inusitada" des punts d'abreviacion metudi ath pè des letres pòden èster degudi ara imprecision d'un diboish, coma ac demòstre era confrontacion des crocades des autars 1 e 3, publicadi per M. Gourdon d'un costat e per J.

Sacaze d'er aute: era *ordinatio* des tèxtes ei divergenta e era grafia des letres (Des A des S en particular) ei fòrça desparièra.

Ath delà, non se pòt considerar coma "estranh" (IRC II, Lhèida, n° 21) qu'era part superiora der autar 2, afichada ena sua mitat inferiora pera cera de sagerar, age estat volada. Eth vòl, eth cambiament, eth deute e eth prèst non documentadi d'antiquitats sigueren fenomens normaus des colleccionistes comengesi e er usatge dera cera en sòrta de còla (pòc fiabla) practica freqüenta en sègle XIX e aqui (CMAD-SBC 1988, n° 13 coma un exemple parièr en toti es punts).

Mès cau reconéisher que, maugrat aguestes refutacions, eth dobte sus era reau antiquitat d'aguesti autars quede legitim. En mars de 2016, efectivament, sigueren metudi enes enquants, ena sala des vendes d'Aush en Gers, objèctes arqueologics qu'auien pertanhut a M. Gourdon (antica colleccion Lacabe-Laplagne). Entre aguesti objèctes i auie quate autars votius, tres des quaus, d'origina comengesa diuèrsa, èren anepigrafi, mentre qu'eth quatau amiaue ua dedicatòria *Lexi / deo / C Sabi / Hort F*, que l'identificauè damb tota seguretat. Mès s'es tres autars anepigrafi èren, sense cap dobte, des antics, er autar inscrit, en cambi, ère un ges qu'era sua alteracion dera superfícia poirie, cèrtament, ath prumèr còp de uelh, amiar entar error. Se tractauè der autar citat per Edw. Barry, un faus, donc, abilament fabricat qu'aurie pogut enganhar ath sòn prumèr editor e ara seguida a M. Gourdon, J. Sacaze, e tanti d'auti damb ua simpla còpia executada a iniciatiua de M. Gourdon? Era quèstion quede sense responsa, en non auer aguest darrèr, senhalat jamès auer estat ena origina d'ua tau reproduccion.

Quina conclusion se pòt trèir d'un tau embolh, que complique encara era aparicion en aguest ahèr de V. Cazes (1778-1861), un personatge naut en colors? Poèta, antiquari, naturalista, colleccionista, cercaire de *calhaus* coma eth madeish didie, creador damb Nerée Boubée deth Musèu pirenenc, V. Cazes siguec tanben un falsificador. E donques que siguec pera sua actuacion eth fragment der autar gravat d'ua esvastica e er autar dedicat, *pro salute Lexeiaie* passèren des mans deth baron de Les ad

deth baron d'Agos, tot amiarie a pensar que V. Cazes prospectèc era Val d'Aran tà 1834 o 1835 e qu'eth l'aurie pogut aufrir, en aguesta ocasion, es sòns servicis de falsificador ath baron de Les, preocupat d'assegurar era promocion des aigües sulfuroses locaus (er "interès economic" segontes Mayer 1998, p. 16). Que non auie efectivament ua millhor publicitat entad aguestes aigües que basar era sua qualitat terapeutica sus era antiquitat deth sòn usatge, e aquerò en un moment qu'un nau establiment termau anaue a daurir es sues pòrtes a eveniments interessants. Se poirie, donc, acordar ua beròia mascaria, se non auesse estat possible prepausar entre eth "tot faus" e eth "tot vertadèr" ua solucion mejana. Que non se pòt deishar efectivament de remarcar qu'es dus autars, eth dera Lulia Paulina e eth de Lexeia non presenten cap reau distorsion epigrafica. Toti dus èren, coma er autar d'Arties que non a estat sospeschós de faus, consagradi as Ninfes, aguestes divinitats qu'es banhistes dera antiquitat aunorèren enes proximitats de nombrosi establiments termaus. Es tèrmes des Onesii, en Banhères de Luishon, son atau un pròche e bon exemple, a on sigueren metudi ath dia ua dotzèna d'autars consagradi a *Nymphis* o *Nimphis* (Sacaze 1892 n° 326-335). Per çò que hè ar autar e en particular, eth nòm de Paulina, ei conforme ara seqüència onomastica d'ua ciutadana romana, senhalada per un nòm de gents, Iulia, un prenòm, Paulina, associadi ara filiacion qu'ei, aciu, correctament plaçada entre eth *nomen* e eth *cognomen*. Er emplec de subernòm pairau, Hortus, coma referéncia ara filiacion ei un usatge que non mos a d'estonar. Senhalaue en miei provinciau eth caractèr recent dera accession ara ciutadania. A tot darrèr, aquest *cognomen*, Hortus, non ei bric un *hapax* (çò que siguec un des motius essenciaus entà refusar eth tèxte). Per çò der autar 3, eth nòm aquitan, indigèna, dera dedicatòria, e sense cap de dobte beneficiari deth don (de salut) acordat pes Ninfes, Lexeia (Gorrochategui 1984, n° 241 et 242), ei coneishut de manèra segura enlà dera ciutat de Convène, en Cier-de-Rivière (*CIL* XIII, n° 84), e en Sant Pè d'Ardet (*CIL* XIII, n° 86).

Se ne cau compdar un de faus entre aguesti tres autars, se tractarie sense

cap de dobeste dera dedicatòria *Lexideo*, ua fabricacion que se poirie aisidament atribuir a V. Cazes, de hèt, ei atau. Eth tèxte d'aguesta inscripcion sembla efectivament demanar afectar a dues autes dedicatòries. D'ua part, eth teonime, *lex*, presente ua curiosa similitud damb er antroponim *Lexeia* e eth toponim *Les*. Sembla auer estat inventat entà aufrir a Les ua origina lèu mitica, basada en ua simpla omofonia, qu'era linguistica, maugrat er avís de Coromines (1973, p. 246), dificultat entà confirmar (Gorrochategui 1984, n° 241) e entà garantir era antiquitat anciana des aigües, en tot dar còs a un "faus diu", segontes era expression tenguda en sòn temps per J.Sacaze; dilhèu tanben entà beneficiar, aqui encara pera simpla consonància, d'ua benefica proximitat damb Ilixo, considerada coma qu'auie estat era divinitat preromana tutelara des excellentes (segontes Strabon) aigües termaus de Luishon. De un aute costat, era mencion dera filiacion, *Hort (i) f (ilius)* sembla auer estat dirèctament deishada ad aguesta de Paulina. Aguesta filiacion, mau plaçada ena seqüència onomastica d'un impossible (donques qu'ei desprovedit de gentilici), *C(aius) Sabin(us)* o d'un improbable *C(aius) Sabin(ius)* o *Sabin(eius)*, qu'aurie abreujat un gentilici pro pòc corrent damb eth risc de non èster cap coneishut, ne pòt de quinsevolh manèra auer estat aqueth d'un german o d'ua germana que non portauen eth madeish gentilici.

Se s'auesse era certitud de qué eth ges que siguec venut, en 2016, en Aush ère eth madeish que Edw. Barry, M. Gourdon, e d'auti, publicquèren en sòn temps, se saberie de manèra segura qu'er autar ath diu *Lex*, aumens aquest, ère faus. Mès un plastre aurie pogut enganhar a tan eminenti coneishedors? Non se tractarie, donc, que d'ua còpia? Deuant d'ua confusion atau, un quede perplèxe e se pòt comprèner aisidament qu'es tres inscripcions de Les auien estat sauvades entre es fausses entà uns e acceptades coma autentiques pes auti. Tostemp se tracte de hèr un còp de uelh as diboishi que sigueren publicadi, e se pòt considerar qu'es supports des inscripcions de Paulina e *Lexeia* aumens (que d'eres era autenticitat sembla sostenibla), èren pro antiques (Gamer 1989, p. 237). Es

sues caracteristiques, en particular era preminéncia dera part atica, les senhalen coma produccions gessudes des talhèrs de Sant Beath.

3.6. Era epigrafia dera Val d'Aran: quauqui ensenhaments

Exceptat dera inscripcion d'Escunhau, qu'era sua identificacion deth supòrt non ei segura e era natura deth tèxte molt deficitària (reducida a dus antroponims o dus teonims) non ei cèrta, es inscripcions romanes d'Aran son tèxtes votius estampadi sus es autars. Aguestes mos aurien d'ensénhar es practiques religioses der Aran roman. Mès que non i a arren d'aquerò e ei per çò d'ua bajanada qu'era abséncia d'informacion s'exprimirà millhor: ena Val d'Aran coma en Comenge, ei er autar votiu, que, segontes es rites romans ratifique eth contacte que comencen reciprocament eth diu e eth sòn devòt e qu'eth sòn depaus celèbre eth poder divin e eth fervor deth fidèu. Se sap qu'ena *civitas Conuenarum*, aguest objècte pietós publicat, tipicament roman, coneishec un excepcionau favor, penetrant enquia çò mès prigond des vals pirenenques, ena Val d'Aran coma en d'autes vals deth territòri convène, en Varossa, en Larbost, ena val d'Aura per exemple.

Es dius aonoradi. Se non se hè que pensar enes dues mencions *Ilurberrixo / Anderexo* estampades sus un marme trapat ath sòn temps en Escunhau, a on non se trape que dus teonims, aqueth, plurau, des *Nymphae*, qu'ei de bèra originalitat pr'amor qu'es autars que les an estat dedicadi s'aurien trapat enes entorns des tèrmes romanes damb vocacion terapeutica (en Arties e en Les) e *Lex*, ua divinitat que se pòt arribar a creir que se tractaue d'ua creacion deth sègle XIX (en Les).

Es dedicaies. Es tèxtes antics aranesi son mès generosi en aquerò que tanh as nòms des persones. Se compde aciu un ciutadan roman portaire des *tria nomina*, Lucius Pompeius Paulinianus (en Arties e en Gessa), pro coneishut en Comenge, que pertanhie sense dopte a ua vielha familha

d'elit convèna, e a ua ciutadana portaira des *duo nomina*, Iulia Paulina en Les, que mencione eth nòm deth sòn pair Hortus. Se trape tanben tres *incèrti* atau coma se les nomen, aqueri que, portaires d'un nòm unenc, dèishen indicis deth sòn estat sociau. Ne Sabinus en Arties, ne Lexeia en Les, ne Chrysippus en Casau, efectivament, non hèn mencion d'ua eventuuu filiacion, qu'aurie permetut identificar-les coma peregrins liures. Fin finau se pòt veir qu'es nòms romans dominen, qu'un solet nòm aquitan, Lexeia, que se coneish aqui en Comenge roman, ei referenciat (a manca d'ua identificacion segura des nòms indigènes que se trapen en Escunhau) e fin finau, qu'un nòm ei d'origina grega, causa que non a arren d'excepcionau ena *civitas* des Convènes, a on lo trape un Atticus en Vathcabrèra (*C(aius) Iulius Atticus*, identificat sense cap de docte dera madeisha manèra [CIL XIII, n° 85]).

Era dedicatòria. Era formula dedicatòria qu'exprimie, dempús deth depaus der autar en santuari, eth compliment dera promesa de don, hèta ath diu, ei aquera, estereotipada, que se trape ena majoritat des autars de Comenge roman e ath delà, *uotum soluit libens merito*. Se poirà rebrembar aciua memòria deth fragment d'autar (format pera basa e per un fragment deth còs) trapat en 1885, ena proximitat d'Aubert, apròp dera glèisa consagrada a Sant Martin, que deth tèxte non quede qu'aguesta formula de dedicatòria (Laurière 1886-1887 p. 51. Sacaze 1892, n° 381. Gourdon, 1918, p. 45. ERL, n°66. IRC, Lhèida, n° 60 entre d'autres referéncias). Ath delà, aguesti autars son muts per çò que hè as rasons deth *votum*, as rites que podien acompanhar eth depaus der autar, ar aspècte e ara configuracion des lòcs que les recebien. Que non se pòt, donc, trèir conclusions definitives d'un tan petit nombre de tèxtes qu'en eri es patrocinaors, (Paulinianus e Paulina que poirien non auer estat que banhistes de pas e Chrysippus en rason dera consonància deth sòn nòm) non semblen auer estat, dehòra de Lexeia, autoctòns.

4. A PART DES NINFES, QUINI DIUS ENTARA VAL D'ARAN? ES AUTARS VOTIUS DAMB REPRESENTACIONS FIGURADES

Se se place eth diu Lex entre es "faussi dius des Pirenèus", entà cuèlher de nauèth aguesta expression que se deu a J. Sacaze, atau coma es dobtes sus era autenticitat deth tèxte aranés mos i obliguen; se s'estime pòc credible qu'ua divessa Artio (divinitat representada jos er aspècte d'ua ossa - associada en un dusau temps a ua Abondància romana (a Muri en Helvetia) - e que non ei atestada enquia ara qu'ena Germania superiora, sense cap referéncia ar usatge d'aigües termaus) age presidit enes destinacions des banhs d'Arties e age pogut èster ena origina etimologica deth nòm deth vilatge (Pita Mercé 1971, p. 24 citant J. Soler e Santaló 1909); se se cre pòc probable qu'eth toponim Tredòs podesse atirar era sua origina d'un teonim galés, Tritou o, en matèria d'antroponim, deth gentilici Tritius o enquia e tot d'un cognòm tau que Tritus, (dues ipotèsis prepausades per R. Fita Mercè (1971, p. 24 et 1974-1975, p. 318) ; se se descarte, de moment, Illurberrixus dera lista des divninitats cenvènes, coma mos ahisquen a hè'c es incertituds qu'induis un tèxte incomplèt, gravat sus un supòrt que non se pòt identificar, non quede que tres autars votius iconics, (quate, mèns exactament, se se compde er autar d'Arties, gravat ath nòm de Sabinus, que d'eth era cara principau deth còs poirie auer amiat un motiu vegetau), entà sajar d'agarrar quauques rèstes des credences antiquas araneses. Ad aguestes quate pèces, se junherà ua basa mercada damb ua esvastica (provient de Les e conservada en Musèu deth País de Luishon: simbòl solar que se trape tan soent gravat sus es madeishi autars e sus es sòns supòrts, que mos podem preguntar enquia quin punt eth simbolisme prumèr deth motiu non s'a pas progressivament perdut en benefici d'ua simpla intencion ornamentau.

Fig. 4: Fragment d'un autar votiu que provie de Les, conservat en Musèu deth País de Luishon (Fotografia Kitterie Schenck-David)

4.1. Vilamòs: un diu damb maça?

Reutilizat en mur meridionau dera glèisa de Santa Maria de Vilamòs, enrodat de dus monuments funeraris, ua estela e ua probabla placa d'obturacion, un petit marme alongat amie ua decoracion escultada en baish-relèu qu'ocupe eth conjunt dera sua superfícia. Tot hè pensar que (forma e decoracion) se posque tractar deth còs d'un autar votiu qu'era sua basa e coronament aurien estat reintegradi. Mès s'era idenficacion der objècte non ei assegurada, se pòt, totun, afirmar que non se tracte d'un fragment d'un monument funerari tau coma ac deishauen veir M. P. Garcia Gelabert e J. M. Blázquez (2004, p. 228). Que se i ve, escultat en un estil molt aspre, un personatge representat de manèra frontau, hènt veir un còs de proporcions pòc equilibrades. Installat jos un arc en plen centre qu'es sues reincidències semblauen emparar-se sus capitèls sostengudi per dus pilars damb colomnes que servissen tanben entar enquadrament dera scèna, - maugrat qu'era usura deth marme, mès tanben eth caractèr pro grossièr dera escultura permeten ua descripcion segura d'aguest entorn arquitectonic - se tie de pès en ua posicion estatica e ieratica. Eth personatge lhèue eth braç e era man quèrra, ara manèra d'ua salutacion, e agarre damb era man dreita abaishada un objècte dificil de reconéisher, encara qu'era forma generau suggerís que se tracte d'ua maça. Es detalhs dera cara, a on ua leugèra concavitat designe er emplaçament des uelhs e a on un solet còp de cisèu trace era boca, atau coma es particularitats dera sua morfologia, non son bric discernibles.

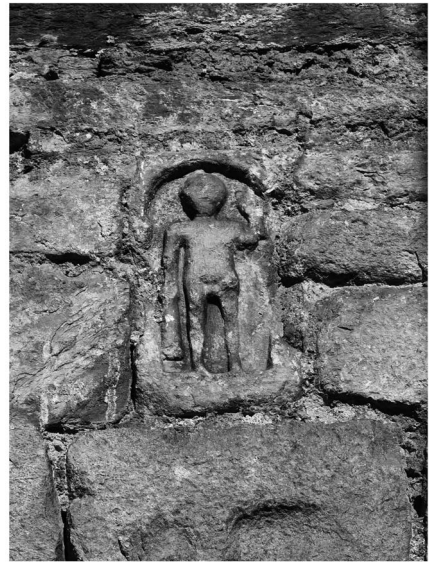

Fig. 5: Vilamòs: autar votiu fragmentari damb imatge deth diu Ercules (fotografia Kitterie Schenck-David)

4.2. Arties: un diu damb lança?

Un autar votiu, complet aguest còp, provient dilhèu d'Arties (era origina deth monument - conservat aué en musèu dera Val d'Aran en Vielha - non ei assegurada) presente ua decoracion molt semblabla ad aquera conservada en Vilamòs. Maugrat era extrèma usura dera pèira, se distinguís un personatge despolhat, damb braci molt longs e cames molt cuertes, que, ena madeisha posicion frontau e damb era madeisha vestimenta solidificada qu'eth diu de Vilamòs, lhèue, aguest còp òc, es dus braci, agarrant damb era man quèrra un mange, dilhèu eth d'ua lança, e semblant esboçar ua salutacion dera man dreita brandint un objècte que poirie èster ua espada.

Aguest personatge ocupe eth conjunt deth camp iconografic, apuat sus un sòcle que hè era

union entre eth còs e era basa der autar ara manèra d'ua moldura que d'era non se pòt distinguir era forma. Era nautada deth cap ei tangenta ath lingòt biselat, que patís un fòrt desquadrament. Er atic ei dotat d'ua plan nauta banda e de dus *poluilli* cilindrics, en tot confoner-se eth conjunt, lèu damb un madeish impuls, en dus contorns pro imprecisi. Maugrat dera usura deth materiau, se ve qu'ua decoracion de filets

Fig. 6: Arties: autar votiu ara imatge d'un probable diu Mart (fotografia Kitterie-Schenck-David)

verticaus servien d'ornament dera banda d'atic e ei molt possible qu'es volutes de *poluilli*, soslinhades per un doble filet corvat, siguesse ornat de jòies. Es cares lateraus son decorades damb ua patèra (jos era forma d'ua jòia escultada en un plan fòrt relèu) ena dreita, e d'un *guttus* (un veire de còth estret e dotat d'ua ansa) ena quèrra, esturments destinadi as libacions que se trapen soent enes cares lateraus des autars votius. Fin finau, remontant eth coronament, un element conic molt prominent se lhèue entre es *poluilli*. Aguest darrèr ei dificl d'interpretar ena mesura qu'un solet autar votiu pirenenc d'origina imprecisa, presente aguesta madeisha particularitat (CMA-Toulouse 2008, n° 185, a on cap explicacion s'a prepausat). Dilhèu se poirie auançar entà reconéisher-i ua representacion maladreita dera ahlama alugada sus eth *foculus* (petit fagon circular) pendent eth sacrifici hèt as dius?

4.3 Mart e Ercules ena Val d'Aran?

Es nòstes dues divinitats araneses s'intègren en ua petita seria de representacions divines que, maugrat es diferéncias de detalhs sus es que se base, entà sajar de distinguir-les, pertanhen a un tipe comun. Aguesta sèria non compde enquiath moment que de cinc auti exemplars, en madeish Sant Bertran de Comenge (CMAD-SBC 1988, n° 84), en Era Broquèra (Rodríguez & Sablayrolles 2008, n° 46), en Brauvaca ena val dera Varossa (Esperandieu 1908, n° 871), en Gaud plaçat ena confluéncia deth Pic deth Garona (Esperandieu 1908, n°872) e en Arlòs (Esperandieu 1908, n°876). Tractadi en baish-relèu, es personatges se presenten toti de cara, en ua postura estatica e quieta exceptat era de Bramavaque que semble esboçar un moviment. Es proporcions des còssi non son cap respectades. Es detalhs des cares, non son, o son molt pòc mercadi, exceptat aqueth que tanh a Brauvaca, Gaud e Arlòs, a on se les pòt distinguir quauqui trets e quauqui detalhs d'ua cabeladura hèta de mèches parallèles (un pientat masculin pòc sofisticat que se trape invariablament tan ben sus es autars votius coma sus es monuments funeraris). Toti aguesti dius,

exceptat eth de Vilamòs que non hège que lheuar era man dreta, tient un mange o ua lança, ena man dreta en Era Broquèra, en Brauvaca e en Gaud, ena man quèrra en Sant Bertran de Comenge e en Arlòs, atau coma en Arties.

Es diferéncias essenciaus se tien en aquerò que hèn es divinitats damb era auta man; lheuar-la ara manèra d'eventuaiu salutacion ena Val d'Aran coma en Brauvaca, a on, ça que la, ua longa linha dentada que tòque eth code quèr lheuât, semble que vò representar un atribut impossible de reconéisher, ua sèrp segontes era proposicion hèta per E. Esperandieu o dilhèu un *paludamentum* (un mantèl) amniat sus eth braç quèr; brandir ua sèrp o un arc en Gaud a on, encara aqui, era natura der atribut deth diu non ei clara; auer ua borsa en Arlòs e dilhèu en Era Broquèra se se seguís era ipotèsi formulada per L. Rodríguez e R. Sablayrolles (*CMA-Toulouse* 2008, n° 46); un pau eventuaument en Vilamòs. Se i a dobles sus era identificacion des sòns atributs, s'admeterà totun qu'aguestes divinitats an, totes, ua actitud que se pòt qualificar de dessenh de marciau. Atau, en Sant Bertran de Comenge, s'er objècte qu'eth diu tengue ena man dreta ei perdut ena trincadura der autar, aquerò ei, totun, "ua imatge rudimentària deth diu Mart" que i siguec reconeishut (Gavelle 1965, p. 85-86). Era identificacion deth diu s'està aci, essenciaument, ena proximitat des dedicatòries a Mart trapades (dehòra deth contèxte arqueologic, ac cau precisar), ena vila nauta de Sant Bertran, dedicatòries qu'an tanben servit entà legitimar era existéncia d'un lòc de culte consagrat ad aquest diu, en contradiccion damb aquerò que coneishem sus era situacion topografica des temples de Mart, essenciaument extra-urbans. Atau, donc, pòt dilhèu èster aquerò era representacion locau d'un Mart qu'ocupe era cara principau der autar d'Arties, atau coma aquera visibla sus er autar de Brauvaca, se s'aliste eth *paludamentum*, eth mantèl militar abans qu'era sèrp. Se sap efectivament que, coabitant damb er *Ilunn* (Montauban de Luishon) e *Ergé* (Montcirèr), associant-se a *Lecherennus* (Ardièja) e a *Sutugius* (Sant Blancat), en Arixon (Lodenvièla) dilhèu, totes divinitats protectores de

comunitats convènes (ipotèsi que confirmarie eth sòn repartiment sus eth territòri), Mart i è ena sua prumèra foncion, aquera d'un diu protector. Ça que la, afirmar qu'eth diu dera lança d'Arties ei Leherennus, - atau coma eth cartèu deth musèu dera Val d'Aran suggerís - ei culpable pr'amor qu'aguesta divinitat topica, non se trape senon en Ardièja. Entà Vilamòs, finaument, er objècte dirigit entath solei, qu'eth diu tie ena punta deth braç ena man dreita, se retire peth sòn aspècte enòrme a ua maça, er atribut d'Ercules. Aquesta divinitat semble auer ocupat un bon lòc en panteon deth Comenge antic, pr'amor qu'ei reflectit per sèt dedicatòries (Schenck-David 2013, p. 326). Mès que non se tracte aqui que de dons comptables, eth repartiment des dedicatòries, pr'amor qu'ei en cap-lòc dera ciutat qu'an estat trapades cinc d'aguestes sèt dedicatòries, es autes dues - gessudes solide deth madeish lòc antic plaçat enes confins nòrd dera ciutat - son de Castèthgalhard e dera Isla-en-Dodon (Schenck-David 2013, p. 328 fig. 3) . Non se tracte, donc, d'ua des divinitats mès aunorades ena *civitas Cunuenarum*. Mès se non se coneish cap representacion segura deth diu Ercules (exceptat dilhèu d'ua cara barbuda pientada d'ua pèth de leon trapada en sègle XIX en Èus e aué perduda [Gorsse & Lizop 1939, p. 214-215]), era imatge de Vilamòs a, a despart dera diferéncia d'estil, quauqua afinitat damb un autar votiu trapat en Sant Beath. Eth diu que i è representat de cara, despolhat, damb era sua man dreita sus era tèsta e emparant-se damb era qu'èrra sus un baston semblable ad aqueth que tien ath diu de Vilamòs, amie ena dedicatòria que l'acompanhe eth nòm d'Erriape. Maugrat era sua fesomia massiua e atletica era aparença, tot e aué'i ua cara imbèrbe e infantil, en aqueth deth diu roman (Schenck-David 2019 1, p. 3). S'eth diu de Vilamòs non ei cap Erriape, diu topic que non se le trape qu'enes cantères de marme de Sant Beath, era maça, se s'accèpte era identificacion der atribut divin, lo senhale ben coma un Ercules jos es trets locals o ua divinitat indigèna semblabla ath diu roman.

4.4. Betren: retrat d'ua divinitat anonima

Reutilizat en un mur d'ua casa de Betren en Mijaran, un autar votiu fragmentari dèishe entreveir, escultat en baish relèu, eth beròi retrat d'un diu qu'eth sòn nòm non a estat conservat o non auie estat cèrtament citat.

Fig. 7: Betren: autar votiu fragmentari dera imatge d'un diu anonim
(fotografia Elisa Ros Barbosa)

Non rèste deth còs der autar qu'era part superiora e non rèste deth coronament qu'eth cimelh (hèt d'un bisèl dret e d'ua banda), era part inferiora deth còs e era basa d'un costat, es elements que compausen er atic dera auta part qu'an estat barradi. Era cara principau dera banda deth cimelh ei ornada d'un elegant motiu de trenat. S'es detalhs dera cara son pro esfaçadi, se distinguís totun er enquadrament ovau de dues

aurelhes prominentes. Eth pientat ei hèt de mèches parallèles e d'arcades ciliades fòrtament mercades soslinhant es uelhs en amelha, desaprovèdidi de pupilles. En fin, eth menton ei fòrtament soslinhat. Aguesta cara, qu'es sòns trets presenten es principaus caracteristiques que se trapen sus es nombroses figures divines o "retrats" funeraris convènes, ère enrtoirnejat d'un quadre segontes ua composicion identica ad aquera que se trape sus un autar trapat en Generest enes Nauti-Pirenèus (CMAD-SBC 1988, n° 87). Eth còth hè era transicion entre era cara e era part dreita dera cara principau que hè eth mestièr de bust. Aguest autar s'inscriu sense cap dificultat ena sèria des autars figuradi e anepigrafics convènes.

4.5. Arties encara: ua decoracion incèrta

Trapat enes madeishes condicions incèrtes qu'eth precedent, aguest autar amie ua decoracion erosionada enquiath punt de non èster aisidament identificable. Bust divin o un motiu vegetau - ua huelha (segontes eth panèl de presentacion deth musèu dera Val d'Aran) o un arbe - era usura extrèma deth marme dèishe entreveir eth dobte (fig 8). Pera sua forma generau, er objècte pertanh ara sèria des autars pirenencs gessudi des talhèrs de Sant Beath o influenciadi per aguest modèu, que caracterize era fòrta banda atica (Schenck 1995, p. 174-176), separada aqui deth còs per ua cimaisa hèta d'un bisèl revertit e d'ua banda dreita. Er aspècte exacte des *puluilli* ei perdut, dera madeisha manèra qu'era eventuaue decoracion. Era basa ei scindida en dues parts per ua ranura de cilha (unglet de 45°), era unitat superiora semblant participar dera decoracion ara manèra der autar precedent. S'ei aleatòri voler díder mèst ath tèma d'ua decoracion, ar acabat tanben esquematic, a on se veirà que, quin que sigue, figura divina o motiu vegetau, eth se retire as decoracions que se trapen soent enes cares principaus des autars deth país convène, (e d'auti), sense que se posque nomenar eth diu qu'ei evocat (atau en Generest, Tibiran o encara en Bagiri entà non cuélher que

quauqui exemples [CMAD-SBC 1988, n° 87, 91, 92]). Donques qu'eth teonim non ei expressament indicat coma en Hèishas (Lussault 1997, p. 145 fig. 69), a on un bust molt gastat ei desprovedit de tot atribut non ei identificable que pera dedicatòria *I(oui) O(ptimo) M(aximo)* que l'acompanhe. E aquerò servís tanben entàs decoracions de vegetaus qu'es sues formes massa esquematiques, soent redusides a un rombe (atau entar autar de Sabinus en Arties a on non se ve qu'era punta) que puge (o non) un pè (se se pense que se tracte d'un arbe) o ua tija (se se vò veir aquiua huela), en tot empedir quinsevolh assag d'identificacion exacta e quinsevolh assag d'atribucion der autar a quauqua divinitat.

4.6. Divinitats indigènes e autars romans: er ensenhament (tot relatiu) des autars votius damb representacions figurades

S'era rusticitat des escultures rend era identificacion des divinitats que se fixen atau enes façades principaus des autars votius aranesi molt aleatòris, s'era absècia de detalhs precisi daurís era pòrta ad aguesti dius en sistèma de culte d'ua comunitat, revèle coma contrapartida era estonanta vitalitat des tradicions estilistiques indigènes d'ua poblacion mercada pera romanizacion, se se vò acceptar aquest tèrme qu'ei molt discutit e que molti s'estimen mès díder "creolisacion". Pr'amor que s'aguestes tradicions estilistiques se mantien, ei pr'amor qu'eres son exprimides segontes es formes romanes (aqerò ei vertat tanben, se veirà, entàs cultures funeràries) que balhèren un nau impuls, per çò der usatge deth marme, as dius indigènes qu'eth sòn nombre ei cèrtament era manifestacion deth fèble grad de romanizacion dera Val d'Aran e dera *civitas* en sòn conjunt. Que se volerà coma pròva eth hèt qu'un *guttus* e un gancho, que son es dus esturments per excellècia deth sacrifici as dius de Roma, en èster escultadi sus es còtes d'autar que se pòt pensar qu'a estat dedicat a un Mart aranés.

5. ER ART FUNERARI ANTIC ENA VAL D'ARAN: UA EXPRESSION CONVÈNA

Que son nombrosi aqueri que s'estaquèren ar inventari des monuments funeraris antics dera Val d'Aran (Gourdon 1884. Hatt 1942. Còts e Casanha *et alii* 1990. Còts e Casanha 1995. Laurens 1999, García-Gelabert & Blázquez 2004 entre d'auti) Cap d'aguesti catalògs ei complèt e cap d'eri, per çò que hè ara identificacion dera datacion d'aguesti monument, non ei liure d'errors. Cridadi de diuèrses manèes "cippes" per M. Gourdon, J. de Lauriere e d'auti, son objècte d'identificacions contradictòries, reconeishudi autant coma esteles (esteles funeràries) autant coma còfres funeraris (urnes). Qu'ei vertat qu'aguesti monuments son, en sòn conjunt, extrèti deth sòn contèxte arqueologic, sigue qu'eri s'afichen (coma en Bausen, en Vilamòs e tanben en Montauban) o s'afichen (tanben en Gausac) enes façades des edificis religiosi, sigue que pertanhen, decobèrtes antiques que d'eres eth rebrembe dera origina exacta s'a perdut, a colleccions privades. Atau son eri, es prumèrs sustot, a viatges dificils de resconéisher pr'amor que son includidi enes murs que les reutilizen (Vilamòs 2 e Gausac 3) e, peth conjunt, refractaris a quinsevolh temptatiua de datacion que non sigue era atribucion ara "epòca romana" que d'era es limits vagament metudi, son ath miei deth sègle I, d'ua part, e as sègles IV-V dera auta part.

Era Val d'Aran, non a liurat, de moment, cap bèth vestigi d'aguestes "piles deth Sud-Oèst" que se considèren coma se siguessen particularitats arquitecturaus pròpies des *Convenae* e des *Ausci*: tombes d'estructura quadrangulara simpla e elevacions pòc sofisticades, encara que riques en ua ornamentacion de plaques de marme, as quaus i auie estacadi espacis entornejadi amagant es tombes, ath còp que jardins funeraris e lòcs de commemoracions funèbres. Encargadi de perpetuar eth rebrembe de membres desapareishuts des granes familhes locaus, aguesti monuments sigueren bastidi enes limits des domènis territoriaus des elits locaus ("pile" de Montrejau), plaçadi ath costat o ena proximitat

immediata des granes vies de circulacion (« piles » de Vathcabrèra e de Tibiran e Jaunac) o enes crotzaments d'aguesti e des camins principaus qu'amiau en entàs *uilliae* (« pile » de Era Barta d'Arribèra). Era absència de taus monuments en darrèr-país montanhós dera ciutat non signifie que'era elit convèna s'age desinteressat d'un tau territòri; aquerò non signifie tanpòc que de grani o mens grani domènis non s'agen desvolopat, fondadi sus era explotacion des recorsi dera montanha. Era existéncia de nombrosi epitafis que, en Larbost, concernissen as membres de tres tipas de gent, es *Tituilli*, es *Valerii* e es *Pompei*, amie a pensar qu'eth monument funerari d'aguestes *familiae* qu'auien laci de maridatge, ère erigida en aguesta val (Schenck-David 2016, p. 72-76). Arren s'opausa, donc, a estimar qu'un tau cas de figura non age estat unica.

5.1. Es monuments funeraris aranesi: esteles e plaques essenciaument

S'er usatge deth còfre funerari a rebut de forma majoritària es favors des Convènes, en aquerò que tanh ara Val d'Aran son es esteles e es plaques d'obturacion que formen çò essenciau deth *corpus* des monuments funeraris dera val. Se i senhale, efectivament, peth moment, tres còfres funeraris. Un qu'ei conservat en ua petita capèla privada d'Era Bordeta, reutilizat coma aiguasénher o pila d'aigua benedida talhada en ua estela romana qu'era sua ornamentacion geometrica, un shinhau mutilada, non ei (constataue) bric era origina antica" (Gourdon 1917, p. 86). Er aute ei reutilizat ena nauada dera cadia der angle nòrd-oèst, en campanau dera glèisa d'Era Assumpcion en Bossòst. Se tracte d'un blòc paral·lelepèdic de marme blanc qu'es sues dues cares son visibles. Aguestes non presenten cap particularitat se non ei qu'ua d'eres ei mercada d'ua banda plana. Se quauque senhau precis ne permet identificar damb ua certitud reau er usatge antic d'aguest marme, era proposicion hèta per A. Laurens non ei plan erronèa en rason des dimensions deth blòc e des sues proporcions (Laurens 1998. Laurens 1999, p. 428 fig. 2); ath delà es fractures

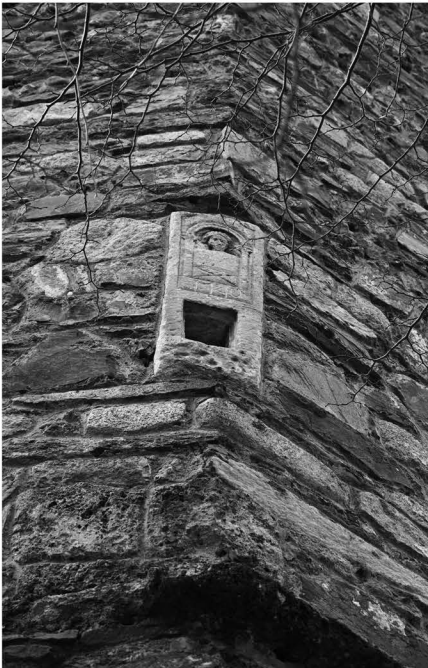
qu'estrien era longa cara suggerissen qu'aguesta non ère un blòc de gran aparelh. Atau se pòt, donc, supausar qu'era petita cara - aquera qu'ei mercada pes vestigis d'ua banda - auie ua decoracion qu'aurie pogut èster esfaçada en moment dera reutilizacion deth monument. Eth tresau siguec trapat de manèra fortuita en Arties. Reduit ar estat d'ua simpla placa, era sua façada, era soleta conservada, presente un caractèr d'excepcion que merite que s'i demore (cf. aciu baish « Arties 1 : un còfre d'ua particulara singularitat »).

De moment s'establirà era lista des monuments funeraris dera Val d'Aran, d'aguesta manèra.

Esteles funeràries (fig. 9 a 14)		
Arres de Jos	nau emplec Fig. 9-1	Díez Coronel y Montull 1976, p. 181, fig. 20. Laurens 1998 n° 423. Laurens 1999, p. 436.
Aubèrt	nau emplec Fig.9-2	Gourdon 1884, p. 104 (). Gourdon 1918, p. 45. Laurens 1998, n° 406. Laurens 1999, p. 458 note 14.
Gausac 3	nau emplec Fig. 9-3	Laurens 1998.
Bausen	nau emplec Fig. 10	Gourdon 1884, p. 142 (identificat coma autar votiu). Gourdon 1923, p. 84. Puig y Cadafalch <i>et alii</i> 1909, p. 248, fig. 309. Hatt 1942, n° 107. Laurens 1998. García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004, p. 229-230, p. 231 fig. 3.
Vilamòs 1	nau emplec Fig. 11	Gourdon 1922, p. 165. Laurens 1990, p. 16. Laurens 1998.
Vilamòs 3	nau emplec Fig. 12	Díez Coronel y Montull 1976, p. 176 fig. 11. Laurens 1998, n° 61. Laurens 1999, p. 457 nòta 7.
Vilamòs 4	nau emplec Fig. 13	Díez Coronel y Montull 1976, p. 180, fig. 19. Laurens 1998, n° 79. Laurens 1999, p. 457 note7.
Arties 2 (?)	? Fig. 14	Laurens 1998. García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004, p. 229, p. 231 fig. 4.

9.1.

9.2.

9.3.

Fig. 9-1: Arres de Jos: estela funerària de punta triangulara

Fig. 9-2: Aubèrt: estela funerària de punta triangulara

Fig. 9-3: Gausac: estela funerària de punta triangulara

Fotografies: Kitterie-Schenck-David

Philippe Lhez

Fig. 10: Bausen: estela funerària de fronton triangular (fotografia Kitterie-Schenck-David. Aquarel·la de restitucion, Philippe Lhez)

**Fig. 11: Vilamòs 1: estela funeraria de fronton triangular
(fotografia Kitterie-Schenck-David)**

J. Lhez 2022.

**Fig. 12: Vilamòs 3: estela funerària de possible fronton triangular
(fotografia Elliot David. Aquarela de restitucion Philippe Lhez)**

Fig 13: Vilamòs 4: estela triangulara de punta triangulara (fotografia Elliot David. Aquarela de restitucion Philippe Lhez)

Fig. 14: Arties: estela funeraria (?) (fotografia Elisa Ros Barbosa)

Plaques d'obturacion (fig. 15 a 17)		
Gausac 1	nau emplec Fig. 15-1	Gourdon 1884, p. 31 (identificat coma autar votiu). Gourdon 1919-1920, p. 17-18. Puig y Cadafalch <i>et alii</i> 1909, p. 248, fig. 308. Hatt 1942, n° 96. Laurens 1998. García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004, p. 227 fig. 1, p. 228.
Gausac 2	nau emplec Fig. 15-2	Laurens 1998.
Vilamòs 2	nau emplec Fig. 16	Puig y Cadafalch <i>et alii</i> 1909, p. 247, fig. 307. Hatt 1942, n° 88. Laurens 1998. García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004, p. 227 fig. 2, p. 228.
Montcorba u	nau emplec Fig. 17	Gourdon 1922, p. 161-162. Laurens 1998.

15. 2.

15. 1.

Fig. 15-1: Gausac 1: placa d'obturacion lèu completa
Fig. 15-2: Gausac 2; fragment de placa d'obturacion
Fotografies: Kitterie-Schenck-David.

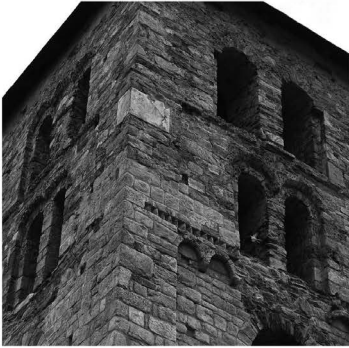

Fig. 16: Vilamòs 2: placa d'obturacion
(fotografia Kitterie-Schenck-David)

Fig. 17: Montcorbau: placa d'obturacion
(fotografia Kitterie-Schenck-David)

Còfres funeraris (fig. 18)		
Bossòst	nau emplec Fig. 18-1	Laurens 1998, n° 335. Laurens 1999, p. 428 fig. 2
Era Bordeta	reutilizat coma pila d'aigua benedida	Gourdon 1917, p. 86. Laurens 1998, n° 147. Laurens 1999, p. 466 note 54.
Arties 1	? Fig. 18-2	Díez Coronel y Montull 1976, p. 171-174, fig. 5 et 6. Laurens 1998. Laurens 2000, p. 344-345, p. 350, p. 360. García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004, p. 229, p. 232 fig. 5.

18. 1.

18. 2.

Fig. 18-1: Bossòst: reutilizaci6n d'un còfre funerari en campanau dera glèisa (fotografia Kitterie-Schenck-David)

Fig. 18-2: Arties 1: façada de còfre funerari (fotografia Elisa Ros Barbosa)

5.2. Esteles e plaques en usatge privilegiat: sense cap de docte un compromís

Era Val d'Aran se distinguís, donc, dera rèsta deth territòri ena mesura a on era eleccion semble èster amiada de manèra majoritària entàs esteles de punta triangulara e quauques plaques d'obturacion ben identificables per çò deth tractament particular des cares plaçades e dera preséncia de traucs sageradi (Gausac 1 e 2). Mès se siguesse qu'ua tendéncia se podesse despegar d'un tan petit nombre de monuments aué identificadi (eth rasonament amie sus solet uns quinze monuments funeraris), serie, aumens pendent un instant, inoportun de hèr ua particularitat aranesa. Aquesta eleccion poirie auer d'agues rasons entre es quaus era mès evidentata serie era dificultat deth transportament de marmes pesants per via terrestre des carrèrs de Sant Beath entara Val d'Aran; cau tier en compte tanben qu'un còfre e era sua tapa poirien pesar entre 400 e 500 a 600 kg, mentre qu'ua estela convèna, entre es mès granes d'eres, non depassarie es 230 kg; un pes pro petit entà ua placa.

5.3. Decoracion funerària aranesa: era appartenença ar airau convène, ua evidéncia

Tractades segontes un estil plan esquematic que non a arren a veir damb er art dera fotografia (exceptat dilhèu d'Arties 2) es busti funeraris aranesi empeguen, autant enes façades des esteles coma enes plaques d'obturacion, ua rigidesa de postures e ua frontalitat de vistes que cerquen atau, non sense gravetat e non sense solemnitat, atirar era atencion des visitants.

Es cares damb trets pòc diferenciadi, estereotipadi poiriem díder, enes avelhes molt gessentes quan eres son escultades, s'inscriuen en un oval mès o mens prononciat (dilhèu un cercle) a on es uelhs, eth nas e era boca non son soent que molt sumariament dessenhadi. Era cabeladura constituïda per mèches parallèles entar òme, que dilhèu amie ua barba

simbolizada damb quauques estries (Gausac e e Arties 1), ei hèta, entara hemna, autant des madeishes mèches parallèles (Arties 1 e Gausac 1) coma de trets concentrics dispausadi parièrament en un madeish estricte parallelisme (Aubert, a on un tret soslinhe en un aute era corva deth front) e damb mèches ondulades que se creirien hèti en tot crespar-lo (Bausen). Era hemna non se diferencie dilhèu der òme que per çò d'amiar plendengues enes aurelhes, d'ua mida soent desproporcionada (Bausen, Vilamòs 1, Gausac 1), e pera posicion que (a excepcion d'Arties 1) se place ara dreita der òme.

Era nautada deth còs non ei evocada ena Val d'Aran que per un rectangle lis que dus muscles amassen ara manèra d'espatles, sense lèu er intermediari d'un còth, ara cara. Pendent dus viatges solet (Vilamòs 2 e Arties 2) es busti son mercadi de quauqui plecs (simplement gravadi en Vilamòs) que rrebrenbende manèra pòc explicita ath vestit: mantèl drapat (*pallium*) o cuerta capa de peregrin (*alicula*) entar òme, tunica longa (*stola* damb plecs verticaus), chal (*palla*) entara hemna, feutre qu'envolòpe completament ar infant en Vilamòs; tunica damb plecs molt pronunciadi (Arties 2) . Fin finau, es braci non son escultadi senon quan es difunts amien objèctes o dèishen anar un gèst (en exemple unic dera Vald'Aran dera excepcionau placa ara "sinistrarum iunctio" (Arties 1)

Es defuntats s'inscriuen (exceptat en aquerò que tanh ara placa), en "infant envolopat" (Vilamòs 2) e eth còfre ena "sinistrarum iunctio" (Arties 1) jos ua arcada amiada per columnes o pilars coronadi de capitèls d'un tipe corintian molt esquematic (Aubert, Arties e, Gausac1), o, de manèra mèis grafica, jos ua arcada desprovedida de supòrt (Vilamòs 1) o amiat per dus fini pilars lisi sense capitèls (Bausen, Vilamòs 3), detalhs arquitectonics, toti, qu'accentuen encara, se siguesse de besonh era solemnitat des actituds. Es sòns busti s'emparen sus aquerò que se poirie cridar un sòcle, escultat damb un ric repertòri de motius linhaus (Aubèrt), geometrics (Losanges, Gausac 2), cèrcles o semicèrcles (Vilamòs 2), floraus (ròses e florons (Arties 1, Gausac 1), imbricacions de semicèrcles secanti e tangenti determinant ogives e fragments (Vilamòs

4, Arres de Jos, Gausac 1 e 2). Es Convènes an dat pròves, en aquest domèni, d'ua fòrta capacitat d'imaginacion e de creacion; e se non an estat es solets, ena Gàllia e d'auti, entà tier aguesti motius que non se pòt afirmar que tornessen a gèsser enes soletes tradicions funeràries indigènes preromanes, eri an amiat er art enquiath cimalh. Signes astraus simbolizant era estança eterèa des anmes, simples motius ornamentaus, "terror ath vuet" ? Eth valor qu'acordauen es Convènes en aqueres decoracions ei dificil d'avalorar. En aquest art que d'eth tien era originalitat, per dessús de tot, ena barreja de genres, ei efectivament dificil de hèr era part dera representacion d'ua credença indigèna assumida o un roman assimilat, dera incomprension d'un simbolisme utilizat per çò deth sòn valor ornamentau o encara dera expression d'ua fantasia decorativa.. Eth defunt pòt èster figurat solet (en Aubert, un defunt); mès, soent, ei ua parelha que se trape, unint sense dobte – maugrat era abséncia dera identificacion precisa - marit e hemna (Gausac 1). Aguestes parelhes son acompanhades a viatges d'un infant (atau er infant envolopat plaçat entre es sòns pairs ena placa de Vilamòs), mens soent d'ua descendéncia mès nombrosa: atau, entà non cuélher que quauqui exemples, en Benque, ena val de Guelh, a on se barregen es dus pairs figuradi en registre superior, infants plaçadi en registre inferior (Beyrie & Sablayrolles 2006 fig. 99) ; en Martras de Ribèra a on ena façada d'ua tapa de còfre son representadi es dus pairs e es sòns dus infants (Beyrie & Sablayrolles 2006, fig. 196). Qu'ei, donc, era familha nucleara, unint eth pair, era mair e es infants que se s'afichen enes façades des monument funeraris. E aquerò se passe tanben en Aran a on se trape ua parelha sense infants (Gausac 1), ua parelha e un infant de cuarta edat (Vilamòs 2) , era parelha e un infant d'edat mès auançada, encara que ben reconeishibla ena sua talha leugèrament inferiora ara des sòns pairs en Bausen e en Vilamòs (Vilamòs 1) e tanben, de manèra mens visibla, per çò dera usura dera pèira encara que sense replica possibla, en Arres de Jos. En liéger es esteles de quèrra a dreita, er observador escarrabilhat identificarà ara mair enes plendengues des aures, ar infant ena talha

menor dera sua cara e deth sòn bust e ath pair en estricte pientat de mèches parallèles. Qu'ei, donc, abusi, coma ac prepausèc F. Marco Simon, de cargar aquestes representacions familiars d'ua simbologia trinitaria de tradicion celtica e mès excessiu encara de veder-i era imatge de defunts convertidi en eròis (Marco Simón 1978, p. 307).

Coma era immensa majoritat des representacions funeràries convènes, es dera Val d'Aran non meten cap atencion enes detalhs quotidianes. E se, maugrat tot, quauqui còfres e tapes assòcien as busti funeraris utisi que poirien evocar era sua profession o ua des sues activitats (destrau ahilada de picaire, martèth de picapeirèr o deth talhador de pèira, enclutge, un parpan, e, dilhèu, maça deth haure, deviadèra o esplinga), non n'a bric en Aran, exceptat en Arties 1. Es monuments funeraris convènes non auien era vocacion de mostrar as defunts enes sues activitats de cada dia (evocacion deth mestier o imatge de ligams qu'unissen es esposi ena sua vida passada), e ath revés d'aqueri que se practicauen en d'auti lòcs en Gàllia a on es defunts s'unissen enes scènes mès variades dera sua vida quotidiana, suenhant non solet era exactitud des sues expressions senon tanben deth detalh vertadèr.

5.4. En sen des estandards convènes, quauques particularitats

S'es monuments funeraris antics dera Val d'Aran non son ua excepcion as estandards der art funerari convène a on es busti sense nòm aufrissen ad aqueth que, encuriòsit, s'apròpe as accèssi d'ua necropòli o ara parentèla desconsolada visitant ua tomba de familha, es madeishi trets esquematices e convencionaus e es madeishes postures simples, quauqui detalhs singulari, ça que la, que se meriten èster soslinhadi.

De Bausen a Vilamòs: un aire de familha. Cinc esteles funeràries, reutilizadas enes murs des glèises de Sant Pèir ad Vincula de Bausen, Sant Fabian en Arres de Jos e Santa Maria de Vilamòs, an un incontestable aire de familha. Es busti des defunts an quauqua causa particulara que

presenten toti es trets perfèctament idents, qu'eri siguen individualizadi per arcs desprovidi de supòrts (Vilamòs 1), per arcs en plen cintre (Vilamòs 3) o ultrapassadi (Bausen) apuadi sus pilastres lises, associades jos un madeish arc metut sus es colomnetes de capitèls (Arres de Jos) o enquia e tot simplament desprovidi d'arcs (Vilamòs 4). Tractadi en un fòrt jos-relèu, lèu ara manèra de siloètes, es cares, plaçadi sus un bust rectangular desprovidit de tot detalh vestimentari, s'inscriuen en un ovale que se trape talhat de manèra remercabla ara nautada deth menton per ua brutau linha orizontau. Aquesta característica non dissòcie aquestes cinc esteles d'aqueres des Pirenèus centraus; se torne a trapar efectivament aquest tret morfològic, mès o mens prononciat, en d'auti endrets deth territòri convèn: en Cadelh e Las Penas, en Sant Pè la Moraine, en Martras de Ribèra, en Valentina per exemple (Beyre & Sablayrolles 2006, respectivament fig. 118 et 120, fig. 151, fig. 196, fig. 618). Aquesta particularitat distinguís, ça que la, per çò dera sua recurrència en estricte contèxte aranés, aquesta sèria d'esteles que se pòirie creir gessudes d'un madeish talhèr, des auti monuments funeraris dera val.

Arties 1: un còfre funerari pro singular. Desprovidit d'origina precisa, trapat, per çò que semble, en un camp d'Arties, aquest còfre funerari hè ua figura d'excepcion non solet en Aran senon tamben en tot eth territòri convèn. Non tant pera sua composicion, pro tradicionau en Comenge antic, non tant, tanpòc, per çò qu'era presente (defunts en bust) senon pera sua carga simbolica e per quauques particularitats.

Ua d'aquestes darrères, e non des menores, tanh ath materiau. Un recent analisi arqueometric a, efectivament, mostrat qu'aquest monument non auie estat escultat en marme, ne de Sant Beath ne d'Arties (cf. aciujós "es cantères e es explotacions dera pèira ena Val d'Aran: ua activitat molt recenta".) Eth materiau aurie gessut d'ua cantèra non identificada dera Val d'Aran, plan probablament per rasons de transpòrt (cf. aciujós "Ab Aquitania in Hispania: era Val d'Aran, quina via de passatge?"), d'ua

cantèra plaçada sus era vessant sud des Pirenèus. Ad aguesta prumèra especificitat, se n'ahigerà ua dusau que tie eth tractament singular dera decoracion separada d'un quadre perimetric per ua gravacion prigonda qu'amie un hons lis d'a on emergissen fòrtament tres registres: un naut basament rectangular, escultat de dus florons de sies petals, ua part centrau ocupada per tres busti qu'ua dobla bròssa separe deth sòcle, e fin finau un coronament hèt de quate rectangles imbricadi.

En centre dera composicion mejana se tien ua hemna, identificabla peth sòn pientat damb mèches separades per ua rega mejana e d'ua trena que soslinhe eth front. Aguesta tie ena sua man dreita, ara nautada deth sòn tòrs, un veire e sarre damb era sua man quèrra era man quèrra d'un òme plaçat ena sua dreita (contrariament ar usatge). Eth veire en forma de tronc que tie era hemna - aguest pòt èster, ath delà, sus d'auti monuments, ua gèrra de formes imprecises - deu èster comprenut coma estant er esturment d'un gèst simbolic, sense dobte aqueth d'ua libacion que poirie èster era imatge des ligams qu'unien as esposi ena sua vida passada (Schenck-David 2016, p. 101-102). Freqüenta en Empèri, aguesta scèna non ei cap correnta en territòri convène, trapat uèit còps solet (Laurens 2000, p. 342-351). Eth punhet des mans quèrres qu'unís ar òme e ara hemna confirme pro ben es ligams que les unissen. Aguest gèst d'union obligue ath prumèr a ua improbably torcedura deth braç, en ua representacion invèrsa dera *dextrarum iunctio inter coniuges* (era union des mans dretes) qu'estacaue as esposi en matrimòni, tèma freqüent dera iconografia funerària romana. Se notarà qu'era inversion d'aguesta *dextrarum iunctio*, era *sinistrarum iunctio* (Severin 1982), non ei atestada que rarament (Braemer 1959, n° 83. Bonneterre *e alii* 2019, fig. 6 [on eth marit, solet, use sa man quèrra]).

Ara quèrra dera composicion, es esposi que, per aquerò dera fractura qu'afècte eth baish dera cara permet pensar qu'amiaue ua barba luxurianta e ben suenhada, tient deuant deth sòn bust aquerò que semble èster ua lança (o un *pillum*) o un dard. Era significacion simbolica d'aguest esturment non ei clara. Poirie simbolizar eth mestièr des armes qu'aurie

eth marit, era activitat dera caça, era sua diversion favorita, o dilhèu, en un simbolisme mèu locau que roman, era fòrça e eth sòn poder? Era quèstion rèste expausada.

Ara dreita dera composicion, ara quèrra, donc, dera parella, i a un tresau adult, barbut, damb es peus damb mèches parallèles ben mercades, qu'eth sòn bust mèu estret, encara qu'un shinhau mèu long qu'eth des sòns dus vesins, li autrage mèu potècia d'espates. Hilh adult dera parella o membre dera pròcha parentèla, aqui tanben era quèstion quede sense responsa, en tot èster er òme desproedit de tot signe distintiu. Ça que la, aguest bust dèishe anar un aire de joenessa -causa que pòt èster subjectiu- qu'ahiscarie a optar pera prumèra ipotèsi. En fin, darrèra particularitat, era superfícia deth bust d'aguest joen òme, trabalhada damb cisèu de gran de uerdi, aufrís ara vista era impression d'ua textura vestimentau, qu'es dus auti busti, lisi, non tien.

Qu'un doble simbolisme roman (complèxe) associat a un simbolisme dilhèu locau (per non díder aquitan, veir celtic) age estat traduit en ua representacion tanben fidèu as modèus dera escultura locau (s'evitarà de parlar de mala adretia o de ingenuitat) ei aquerò que hè, sense cap de dopte, era extrèma singularitat d'aguest monument.

Arties 2: eth retrat d'un anonim. Dera madeisha manèra desproedit d'origina precisa, trapada enes madeishes condicions, semble qu'en Arties, coma era precedentia, aguesta estela hè non solet figura de *hapax* ena Val d'Aran senon tanben de rariat en territòri convène. Cèrtament era estructura dera decoracion ei aquera que se trape sus es esteles e plaques funeràries convènes: un bust plaçat sus un sòcle coma motiu floru (en un dessenh aciu molt realista) s'inscriu en ua arcadura emparada per dues pilastres lises montades pera quèrra d'un capitèl corintian (molt esquematic) e pera dreita d'un capitèl que poríem èster temptadi de qualificar de toscan. Era pilastra dreita separe eth panèl conservat de un aute panèl que d'eth non rèste qu'era esca. Es trets dera cara e era vestimenta suenhosament arropida, escultadi en relèu mejan,

son mercadi per un fòrt realisme. Era precision des caractèrs morfologics deth defunt representat aciu (fòrtes gautes, nas potent, pòts gròssi, barba ben suenhada e mostacha eleganta, uelhs en ametla leugèrament prominents e paupetes ben diboishades) ne hèn un vertadèr retrat. Se maugrat aguest realisme, se torne a trapar en aguest bust era rigidesa e era frontalitat - dus caractèrs der art funerari convène - de personatges immobils e inactius, era qualitat des trets ne hè, sense cap de dobte, era imatge d'un membre dera elit locau.

Aguest beròi retrat presente quauques afinitats, damb aqueres d'un òme joen, trapat en Valentina (Schenck-David 2016, p. 102). Mès s'aguest darrèr pòt èster datat deth sègle Ièr, eth d'Arties, damb expression leugèrament anujada, poirie per çò que hè ada eth, èster deth sègle II, dera mitat d'aguest sègle des Antonins, se se gausèsse èster mès precis.

Montcorbau: ua placa funerària d'excepcion. En auer servit entà acabar un *loculus* en un colomèr, eth monument realizat jos eth pòrge dera glèisa de Montcorbau ocupe, entara riquesa deth sòn simbolisme, un lòc molt particular ena sèria de monuments funeraris dera Val d'Aran.

Entre dues pilastres canalades de moldures, metudi sus ua basa quadrada gravada damb dues linhas diagonaus, coronades de capitèls corintians esquematizadi e subermontadi d'òvuls, ua pòrta barrada, hèta de quate caishons damb relèu, ocupe era part superiora deth camp iconografic, en tant que, ena part inferiora, un cantre galhonat damb formes inspirades ena vaishèra de plata dèishe gèsser un doble huelhatge de vinha que, en tot intercalar-se entre es pilastres e era frisa, enquadre era pòrta. Dus audèths son penjadi ena prumèra voluta des huelhatges, picotejant es fruts des vinhes.

Ath delà des prèsti evidents ath vocabulari arquitecturau classic, cada un d'aguesti motius torne a gèsser ena simbololgia funerària romana. Era pòrta ei aquera de Hades, era pòrta des Lunfèrns, indobtablament tornada a barrar dempús de passar eth defunt. Eth huelhatge de vinha cargat de huelhes e de rasims siguec un motiu iconografic molt soent ena

Antiquitat romana, signifiquen era abundància agrària e era felicitat deth camp, era *amoenitas* (era alegria) dera vida en camp, represente ua cèrta idia de superviuença e d'immortalitat que non ère pas estrangèra ath culte de Dionysos. Per çò des audèths, son era imatge, ena iconografia funerària romana, dera anma qu'a anat a neurir-se deth fruit d'ua planta d'immortalitat, aqui encara en ligam damb eth culte dionysiac.

Era pòrta des lunfèrns ei escultada sus ua placa conservada en Genos, en Comenge, databla deth finau deth sègle I dera nòsta èra se mo'n fidam deth formulari dera inscripcion que la corone e sus ua placa de provenença pirenenca, conservada en Tolosa (Laurens 1998, n° 211) que siguec cristianizada de seguit damb era agregacion de dus peishi simplament estampadi (Laurens 1999, p. 447 et fig. 17). Per çò deth huelhatge des vinhes, emergent de gèrres galhonades, s'en trape sus nombroses plaques funeràries, soent associades a inscripcions funeràries enrodades d'un quadre de moldura, que non se pòt qualificar sistematicament de tardius: atau en Avezac (Beyrie & Sablayrolles 2006 fig. 123), en Billières (Beyrie & Sablayrolles 2006, fig. 104), en Sarrecave (Beyrie & Sablayrolles 2006, fig. 547), en Sode (Beyrie & Sablayrolles 2006, fig. 551) per exemple. En fin, se compde damb còfres funeraris que son escultadi damb aguestes plaques, en tot recompausar-les, ça que la, es sòns motius de vinhes, de gèrres e d'audèths. Que non i a lòc, donc, entà considerar aguesta placa funerària coma deth paleocristian, coma la supausaue L. Díez Coronel y Montull (1976 p. 187), pr'amor qu'es sues vinhes non amien aciu era carga d'un simbologisme biblic (era vinha que designe en un contèxte cristian a Israïl e per extension ath pòble de Diu des escrits patristics) o eucaristic (eth vin deth Sopàr)

Aubèrt: ena façada d'ua estela, un *conditorium* antic o un reliquiari medievau? Reutilizat en un des angles deth campanau dera glèisa dera Mair de Diu deth Rosèr en Aubert, ua supèrba estela qu'era sua data 1740 gravada ena façada indique ath còp era data dera reutilizacion e era des modificacions deth campanau iniciau, damb era particularitat d'auer hèt

un trabalh de rehuelhatge detalhat, de forma quadrada e provedit d'ues huelhes d'encaishament. Aguesta cavitat, plaçada damb suenh entre era part inferiora dera estela que, simplement aclarie, ère destinada a èster metuda en tèrra e era decoracion antica dera façada, non a arren d'estropiat d'aquerò. Moltes autes esteles convènes presenten era madeisha característica, atau en Argut-Dessous, en Burgalais o enquia e tot en Benque (Beyrie & Sablayrolles 2006, fig. 72, fig. 110 et fig. 97). Que seram d'acòrd aisidament qu'aguestes hiestretes èren aciu entà servir de *conditoria* (des receptacles des reliquies) hètes pendent era Antiquitat tardiua o ena Edat Mieja, estacades (coma s'a demostrat) ar usatge de quauqui d'aguesti marmes funeraris antics ena construccion d'autars cristians (Laurens 1999, p. 439-445). Que i seram d'acòrd, pr'amor que aguesti huelhatges non an respectat era decoracion antica. Mès aguestes cavitats practicades en aguestes esteles non semblen senon qu'an de resultar de reordenacions tardiues o medievaus. Se pòt, donc, tractar coma ipotèsi que quauques ues d'entre eres, plaçades ena basa des esteles, dejós dera part que, mens suenhosament trabalhada, deuie èster fixada en tèrra, agent pogut servir de *loculi* destinadi a recèber es cendres, o ua part des cendres, des defunts, en conformitat, dilhèu, damb era practica romana der *ossum ressectum*. Un còp cumplidi era prenuda d'ossamenta sus eth lenhèr, aguesti receptacles deuien èster tapadi per petites plaques de marme; e ei possible que siguessen aguestes es qu'aurien pogut amiar es nòms d'aguesti defunts que non se les coneish aué senon coma anonims (Schenck-David 2016, p. 109). Se pòt adméter que siguec atau entara estela d'Aubert? Era qüestion quede expausada.

5.5. Er art funerari antic aranés: ua opinion pòc vantaira e ua datacion massa tardiua

En 1978, F. Marco Simon exprimie a prepaus dera escultura funerària aranesa ua opinion pòc vantaira, pensant que se tractaue d'un art barbar

e d'un art d'enfant, "un art barbar e engenú, segurament eth de caractèr mèns infantil de totes es províncies der Empèri" (Marco Simón 1978, p. 305), ua observacion que non se pòt adméter. Pr'amor que non se tracte aqui que d'un judici de valor que hège resson ad aquerò qu'era Euròpa deth sègle XIX e deth sègle XX enes sòn començaments pensauè d'arts primitius.

Era escultura funerària convèna, e de hèt era dera Val d'Aran romana, fluctue entre era influéncia romana e era tradicion indigèna. Toti es monuments funeraris aranesi s'inscriuen (ath delà des aparences, jutjades erroneament infantiles, d'un estil a on era tradicion locau s'exprimís en tractament des còssi e eth desvolopament des motius geometricis e floraus, en ua voluntat d'apertenéncia romana ben afermida per çò dera eleccion deth tipe de monuments: esteles funeràries coma en Bausen o Vilamòs, plaques funeràries en Arties, en Gausac, en Montcorbau. Qu'ei cèrtament aquerò que ben an mostrat M. P. Garcia Gelabert e J. M. Blázquez Martínez en tot enganhar-se ena significacion des sues observacions. Es decoracions qu'amien es monuments aranesi, esteles e plaques, son desparières d'aqueres que se trapen en conjunt deth Comenge roman. Que son d'apertenéncia segura ara estructura funerària convèna, aquera que se trape ena vessant nòrd des Pirenèus centraus. Que non i a, donc, lòc entà estonar-se d'ua supausada escultura funerària dera part septentrionau dera peninsula Iberica (García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004, p. 236). S'intègren perfèctament ena familha aquitana des monuments funeraris convenes, damb es quaus es ligams de parentiu son evidents, non son, donc, d'acòrd damb era opinion emetuda per M. P. García-Gelabert de J. M. Blázquez Martínez, d'ua "grana nauetat".

Ara fin, s'aguesti monuments convènes podien, atau coma ac pensec J. J. Hatt, èster testimòni dera "longa suberviuença enes sègles I e II de cèrtes idies celtes sus tot aquerò", en tot enganhar-se en adjectiu "celtic", qu'eth volerie milhor remplacar per "pirenenc" o "aquitán", mos cau per tant creir qu'eth conjunt d'aguestes esteles, còfres e plaques indigènes

agen amiat es mèrques de "era aparicion progressiua dera degeneracion der art funerari roman locau", dera "reclada dera romanizacion e dera reaparicion hantaumagorica de costums preistoriques" (Hatt 1942, p. 253). Aguesta opinion non a auut camin e cau tanben renonciar a datar es conjunts d'aquesti monuments, deth finau deth sègle II o deth sègle III, veir eth finau dera antiquitat tardiua, e non dobtar en remplaçar-les en un quadre cronologic mèl long. Se rebrembarà, coma memòria solet, que quauqui uns arribèren a prepausar, enganhadí per estil, ua plan improbably datacion visigotica o enquia e tot ua inadmissibla datacion medievau, es dues refusades justament per M. P. García-Gelabert et J. P. Blázquez Martínez (2004, p. 237).

5.6. Es monuments funeraris aranesi: entà qui?

Que s'acceptarie de bon voler qu'aguesti monuments funeraris aranesi atau coma es sòns corresponents covènesi auien estat es supòrts dera memòria d'ua part dera poblacion dera *civitas* que se les mencione exprèssament, ena part de P. Veine, era *plebs media* (Veine 2000) s'aguest nòm non auesse estat aué fòrtament discutit (Courrier 2014, p. 364-365). Tostemp se passe qu'aguest tipe de monuments funeraris ei aqueth d'ua franja de poblacion relativament privilegiada, encara qu'era situacion aurie d'èster mèl eterogenèa, ara vista des status economics, sociaus e enquia e tot juridics, que non les dèishe comprèner era precision d'ua tau categorizacion que d'eri s'estime a viatges problematic er usatge dehòra dera madeisha Roma. Contrariament, eth conjunt d'aguesti monuments aranesi, dera madeisha manèra qu'es monuments covènesi, testimòni dera apertenéncia des sòns abitants a ua comunitat s'identificau en ua madeisha cultura commemoratiua funerària mixta per çò der emplec de tèmes e de subjèctes vengudi dera iconografia funerària romana, pera adopción deth sòn simbolisme e pera visualizacion des sues particularitats en manteniment d'un estil locau e er emplec constant de formes geometriques. Mès se se pense qu'ei atau exprimida era

integracion d'aguesta poblacion en un nau mon romanizat qu'aportarie ath tèxte un lòc primordiau, se met ua darrèra qüestion. Aguesta vau entath conjunt dera *civitas Conmuenarum* (entà un esbòç de responsa: Schenck-David p. 107-108): s'eth tèxte ei eth supòrt ideau dera memòria per qué auer de privilegiar ua subercarga ornamentau e non aué deishat de costat er epitafi? Se nomentar ath mòrt ei hèr-lo revíuer entath rebrembe e era evocacion nostalgica, per qué, alavetz, tantes cares anonimes?

6. ERA ECONOMIA ANTICA DERA VAL D'ARAN ENA PRÒVA DE HÒNTS ARQUEOLOGQUES: ER "IRREALIZABLE PUZZLE"

S'eth desvolopament economic que d'eth s'acòrde reconéisher es efèctes enes Pirenèus centraus pendent era epòca romana, - e era Val d'Aran, non a estat, plan, excludida - ei innegable, dant ua imatge justa e precisa agarrant eth desfisament. Qu'ei era rason pera quau, damb aguesta intencion, se li demanarà a R. Sablayrolles era erosa expression d'"irrealizable puzzle" (Sablayrolles, 2001). Era riquesa dera montanha e des sues vals ei enes sòns recorsi naturaus (tèrres agricòles, èrbes entà péisher, bòsqui, aigües, marmes e pèires, mineraus) qu'era sua explotacion ei considerada coma ua constanta dera economia de montanha, que depasse es sègles e es edats. Mès era raretat des prospeccions e des excavacions arqueologiques ena mejana montanha des Pirenèus centraus, limite fòrtament era valor d'un tau principi fondat essenciaument en un metòde cridat "regressiu", que volerie qu'aquerò qu'a estat hèt ena epòca modèrna ne siguec tanben enes epòques anteriores, autaplan medievau antica. Se ve sense cap dificultat era feblesa d'un tau paradigma "etno-istoric", aplicat as espacis montanhards, tengudi coma immutables, que deuerien, aué, precisar, confirmar, autanplan desmentir un panèl de donades que gessen ath còp des sciéncias dera Tèrra e d'aqueres dera Natura.

6.1. Era economia agro-seuvo-pastorau: ua reconstruccion que manque de fondaments

Se credem ath geograf grec Strabon, es milhoires tèrres d'Aquitània èren en centre deth país e ena region de montanha, sustot apròp des Pîrenèus, enes Convènes (*Géographie*, IV, 2, 1). Partint d'ua tau suposicion, R. Lizop apòrte en 1931 un quadre idilic dera agricultura e der elevage enes Pirenèus centraus, qu'es sues regions ben cultivades e de long (Courrier 2014, p. 364-365) temps damb bon rendement non heren qu'adaptar-se

ara demanda grana qu'impasèren es naues destinacions romanes deth territòri (Lizop 1931 1, p. 220-224). Mès aquest quadre s'apue sus tèxtes tardius qu'es mès antics d'eri son deth sègle X e sus descripcions e assagi deth finau deth sègle XIX, ara manèra des dus volums dera *Description des Pyrénées* de E. Fr. Dralet (Paris, 1813 [vol 1 p. 63-67 entà ua descripcion molt rapida dera Val d'Aran]), der assag sus *Les richesses des Pyrénées françaises et espagnoles* de J. Cénac-Moncaut (Paris, 1864) o tanben er *Essai sur la transhumance dans les Pyrénées centrales* que se deu à J.-F. Bladé (*Revue des Pyrénées*, 5, 1894). R. Lizop prepausèc tanben ua imatge molt convencionau dera agricultura tau que se practicaue enes vals e regions de montanha de Convèn: ena solana des tèrres de mejana nautada, eth horment; en aquera des tèrres nautes, mès heredes e mens riques, eth uerdi, eth segle e eth milh; enes emplaçaments milhors dera vessant solelhada, enquia enes vals deth naut país e enquiara Val d'Aran, era vinha (Lizop 1931 1, p. 221); pertot eth pomèr, eth noguèr, mès tanben eth ciridèr e eth castanhèr, dus arbes importadi d'Italia. Per çò que hè ar elevage, qu'ei tostemps Strabon (IV, 2, 1) qu'a metut en contribucion, aquerò qu'eth relatèc de manèra generau que "totes es espècies de bestiar d'elevage" prosperèren en Gàllia; observacion que li permetec a R. Lizop afirmar que "immensi ramats (de bovins. d'ovins e de caprins) peishien era èrba des Pirenèus". Mès era extension dera montanha pirenenca atau coma eth contrast e era diversitat des sòns climes e des sòns paisatges hèn qu'ua observacion atau de superficial non hèsque atencion ara eterogenicitat possibla des practiques ligades ar elevage. S'a assegurad per descurbiments locaux naus³, e sense dobte mès luenhans, que se dauriren ath comèrç deth bestiar e ad aqueth que se cride aué des "productes derivadi", qu'ei tostemp, en absència d'estudis ambientaus, eth metòde "regressiu" qu'ei utilizat, aqueth qu'aboque ara conclusion de qué es activitats agricòles e pastoraus antiques (entre es quaus era transumància hèta figura de "practica immemoriabla") non deuen pas mostrar "ua cara fundamentament desparièra d'aquera que i auie en

³ Atau era amplada des vestigis osseus, descubèrts en còr madeish deth cap-loc dera *civitas*, testimòni d'un important mercat de venda de carn bovina (Fabre & Paillet 2009, p. 31-33 et p. 231).

sen dera Edat Mièja e ena epòca modèrna, e que se coneish encara aué". (Rico, 1997, p. 381); ua conclusion que se pòt jutjar discutibla per çò que tanh de mens era epòca contemporanèa.

Pendent un desenat d'ans, deth 2006 ath 2015, es vasti altiplans deth Plan de Beret e des sòns entorns, coneishudi de hège temps per çò des descubèrtes e excavacions hètes per M. Gourdon en 1878 (J. de Montoya, 1994. Còts e Casanha 1995, p. 30 et 31) e per quauques megalits (coma era Pèira deth Uelh deth Garona o era Pèida Arroja, Pèira Hilhòla o Pèira Hicada) an hèt objècte de prospeccions consagrades as petroglifi gravadi sus nombrosi blòcs erratics (Gratacos 2009 et 2015). En aguesta ocasion sigueren madeish senhaladi per nombrosi vestigis d'ocupacion umana, per clòts circulars o quadrangulars, per alinhaments dobles organizadi en forma de "conductes", per *tumuli*. Mès aguestes prospeccions de superficia encara que siguessen fruteses, non son de moment, en absència de tralhes arqueologiques, aprovedides d'identificacions e datacions serioses, en tot tier-se a prepausar ua forqueta cronologica que va deth Neolitic enquiara Edat de Bronze, basada en rasons d'orde mitologic, simbolic o enquia e tot etno-istoric. Mès se pòt adméter aisidament qu'es darrèrs tempsi dera Preistòria e es començaments dera Protoistòria an deishat era sua tralha enes altiplans erbosi dera Val d'Aran, e era Antiquitat deuec aciu tanben auer deishat es sues mèrques, en un moment qu'en eth es Pirenèus romans se beneficièren de condicions favorables, estacades ad aquerò que se coneish coma "optimum climatique roman" (aguest excepcionau periòde de temps caud que s'esten en Euròpa e en Atlantic nòrd dera mitat deth sègle III abans dera nòsta èra enquiath sègle IV dera nòsta èra). Eth Plan de Beret e es planhères des entorns dèishen, donc, encara un vast camp entà ua recèrca arqueologica que se consagrarie de manèra diacronica a multiples activitats ligades ath pasturatge.

En fin, entre es recorsi naturaus dera montanha, era husta ei aquerò qu'ei considerat coma auer estat çò mès immediatament disponible (Sablayrolles 2001, p. 57) e auer estat ena origina des modificacions mès

importantes deth paisatge montanhard des Pirenèus centraus. S'admet efectivament qu'eth progrès des viles e des aglomeracions granes consumidores de husta, mès tanben era installacion de grani domènis e des sues *villae*, suscitèren un fòrt cambiament en usatge des bòsqui, qu'aurie passat d'ua explotacion de tipe artesanau a ua produccion de tipe lèu "industriau". Es necessitats de husta - husta de construccion e de estructura, lenha de cauhatge (pensem enes tèrmes!) , combustible necessari, (en quantitat tanben) as terralhaires, as tornèrs sus husta e as carbonèrs indispensables provedidors d'un carbon necessari entàs trabalhs de mineria e de metalurgia - a on plan evidentament an contribuït a aclarir es bòsqui. Maugrat aguest desboscament que non ei senon era prolongacion e era amplificacion d'un fenomèn extrèm des dera dusau Edat der Hèr, cèrtes analisis palinologics an mostrat qu'era cobertura forestau auie quedat ena epòca romana relativament importanta, coma, per exemple, ena val dera Varossa (Galop 1998, p. 247). Contrariament, era preséncia d'un diu *Sex Arbor*, "Sies Arbes", ena val d'Arbas illustraue ath còp eth caractèr preroman dera explotacion forestau e eth sòn desenvolopament exponenciau ena epòca romana, en moment qu'en eth era activitat aurie pàssat ena man des ciutadans (Sablayrolles 1992, 22-24). Que s'aurie d'èster mès prudent per çò deth cas des *deus Fagus*, er hai divinizat, qu'es sòns testimònis deth culte non responen as madeishes caracteristiques qu'aqueres consagrades as "Sies Arbes". Se non ei, de moment, possible, determinar sense auer de parlar de selvicultura, en quina mesura es estratègies d'explotacion e de conservacion deth bòsc, sigueren elaborades pendent eth periòde roman, s'admeterà clarament qu'era vessant ombriua deth Baish Aran e aquera septentrionau de Naut Aran deueren aprovedir era husta entar usatge locau o entara satisfaccion d'ua demanda mès luenhana, transportada per flotament peth Garona a comdar de Pònt de Rei⁴ (Poirson 1802. *Guide officiel de la navigation intérieure*, 1891⁵, p. 211).

4 A principis deth sègle XIX P. La Bouliere (1825, vol 3, p. 187) escriuie qu'er arriu Joeu ère navegable maugrat es ròques que i auie en sòn lhet.

6.2. Eth termalisme antic ena Val d'Aran: mite o realitat?

En 1814, A. Dumège publicaue entre aguesti *Monuments religieux des Volces-Tectosages, des Garumni et des Convenae* en un petit bust en marme era imatge dera divessa egipciana Isis, que didie qu'auie estat trapada en Tredòs a mejans deth sègle XVII (Dumège 1814, p. 168, pl. IV, 6 e 1958-1862, 3, p. 376). Era autenticitat d'aguest objècte, aué considerat coma perdut, e era sua provenença sigueren metudi en dobte en 1931 per R. Lizop, quan es successors de A. Dumège, M. Gourdon (1884, p. 66), J. de Laurière (1887, p.41), J. Sacaze (1892, n° 380) se contentèren en tot senhalar era sua existéncia sense eméter cap opinion - e mès recentament encara (Còts i Casanha e alii 1990, p. 138). Isis i è perfectament reconeishibla peth vestit d'ua tunica de lin (era *calasiris*) que d'era es extremitats son nudades sus eth pièch entre es sens. Mès s'aguesta divessa egipciana ei ordinàriament pientada d'un tron o d'un disc solar metut en dues còrnes de vaca, era Isis de Tredòs semblaue amiar en cap ua ligadura. Es dobtes de R. Lizop (1931 1, p. 320) que pense "pòc probable qu'era divessa egipciana age auut nombrosi admiradors ena Val d'Aran", en tot autrejar-la completament a un santuari metut en un abitatge d'un país estrangèr, sense cap fundament racionau. Era sua sospecha l'auie sense dobte per hèt de qué un autar circular consagrat ath Solei, ara Lua e ara Isis victoriosa e reina, - autar que s'aurie trapat en Lunats, enes limits nòrd dera ciutat des Convènes (Dumège 1814, p. 162, fig. 15 e 1958-1862, 3, p. 375-376. *CIL* XIII, n° 153) - ei un faus manifest que se deu a A. Dumège (Sacaze 1892, n° 239), burlesc conservador deth Musèu de Tolosa, "egiptomaniac" e instigador d'un rite "neo-isiac" maçonic (Castex 1960, p. 73-75).

Eth culte d'Isis que d'eth era expansion seguic es rotes e es vies comerciaus e qu'es sòns testimònis, molt soent epigrafics, se trafen ath long des grani eishi mercantils e ben atestat en Gàllia e ena peninsula Iberica ((Bricault 2001, p. 98 pera Gàllia aquitana, p. 92-95 *pour la péninsule Ibérique*). Qu'ei parièr a ua divinitat deth sauvament que se pòt

trapar enes santuaris des hònts a on es dius salvadors e guaridors deth delta deth Nil an amassat as Ninfes e apuat era eficàcia des divinitats autoctònes (Turcan 2004, p. 100). Mès se Tredòs se trape ben enes proximitats dera rota qu'amie peth pòrt dera Bonaigua ena vessant sud des Pirenèus e possedís pro aigües sulfuroses damb propietats terapeutiques aué reconeishudes, non ei pas segur qu'es sues qualitats siguessen tengudes profitosament ena epòca romana. Era absència de quinsevolh tralha arqueologica e eth dobte persistent sus era autenticitat dera estatua d'Isis coma ac semble confirmar eth silenci de A. Garcia y Bellido (García y Bellido 1967 a on aguest Isis non ei tanpòc recensat entre es pèces dobtoses) e L. Bricot (2001, que non ne hec cap tipe de mencion) en tot rénder molt aleatòria era ipotèsi d'ua installacion termau antica, ena proximitat des *Banhs de Tredòs*.

Mès entà baish qu'Arties en Naut Aran, e Les en Baish Aran, auien estat dotadi de banhs romans, e mès assegurat qu'en Tredòs, quan pro solet era estacion de Les auie hèt er objècte d'ua notícia en obratge monumentat, *Ubi aquas ibi salus*, publicat jos era direccion de M. J. Pérez Agorreta et de C. Miró i Alaix (2007, nòta 48). Mès era ipotèsi d'un usatge antic des aigües sulfuroses sodiques d'aguestes dues estacions termaus (Carbó Aloy 1889 p. 55 per Arties et p. 297 per Les [Tredòs non figure pas en listat]) non i a aué en dia vestigis de tèrmes enes proximitats des hònts. Se base ena descubèrta dera dedicatòria as Ninfes que se deu a Lucius Pompeius Paulinianus per un costat, e clarament mès problematiques, que serien eth hèt de Julia Paulina e de Lexeia per aute, atau coma d'auti objèctes sense grana significacion (pèces de monedes e vestigis diuèrsi segontes Lizop 1931, 1, p. 269 que non hè que reprèner es vagues informacions des sòns predecessors).

S'en sègle I dera nòsta èra, Plini eth Vielh ((*Histoire naturelle*, 31, 2, 4) se meravilhaue de qué es "aigües gessesen, generoses, de pertot, en molti nombrosi endrets, aciu heredes, aquiui caudes, a viatges caudes e heredes (...) enes montanhas des Pirenèus a on eres son pòc distantes, en d'auti lòcs tèbes e temperades", aguest excepcionau saut d'aigües non

mos a d'enganhar: eth termalisme guaridor roman non ère eth termalisme terapeutica modèrn e non se pòt sistematicament establir era estricta continuitat entre dues practiques que non an pas eth madeish fondament. Per mes rics en aigües qu'agen estat es Pirenèus, es tralhes deth sòn usatge antic son teunes o mau identificades. Per çò des testimònis arqueologics e arquitecturaus, son antics, e , per mès imposants que siguen, d'ua estranha imprecision que se tie pes banhs de gran renòm coma Banhères de Bigorra e es famoses tèrmes des Onesiens o pes establiments mès modèsti, coma es de Les e d'Arties (Schenck-David 2019, 2).

6.3. Es cantères e era explotacion dera pèira ena Val d'Aran: ua actualitat molt recenta

En 1884 M. Gourdon evoquèc "un filon de marme blanc ena val de Valarties" (Gourdon 1884, p. 38) e, en 1921, ua "beròia cantèra de marme sacaroïde qu'auie un aspècte analogic damb eth calcari blanc deth tuc de Rié en Sant Beath", plaçat non guaire luenh des banhs d'Arties. Aguesta cantèra qu'ère alavetz en explotacion non auie mostrat arren ath sòn observador sus un usatge antic (Gourdon 1921, p. 19-20). Pendent eth madeish an apareishec jos era pluma de Ch. L. Frossard, un estudi e ua classificacion de marmes des Pirenèus que non deishauè lòc a quauque marme aranés (Frossard 1884 puis 1895 et 1896²). - Un sègle abans M. Gourdon et Ch.L. Frossard, en 1784, eth prèire Palassou, senhalauè, en sòn *Essai sur la minéralogie des Monts-Pyrénées*, ua cantèra de "marme gris", vagament plaçada ath nòrd de Vielha, sus era riba quèrra deth Garona, qu'era sua pèira ère emplegada en horns de caudea (Palassou 1784², p. 236-237). Eth prèire geològ non hège totun cap allusion a eventuaus tralhes d'ua explotacion antica d'aguest marme. Plan mès tard, ne R. Lizop ena gran sintèsi dedicada a Comenge e a Coserans (Lizop 1931 1) ne Chr. Rico en sòn assag sus es Pirenèus romans (Rico 1997), non citèren era existència d'eventuaus cantères romanes ena val d'Aran. Molt dempús de

nosati, en 2002, damb ocasion d'ua vasta sintèsi qu'era revista francesa *Gallia* reservèc as *cantères ancianes dera Gaule*, M. Fabre et R. Sablayrolles publicuèren ua apòsta sus eth punt des cantères de marme des Pirenèus centraus, ena quau era Val d'Aran ei tanben passada en silenci.

Calec demorar eth 2012 e es trabalhs d'ua equipa deth Departament de petrologia e geoquimica dera facultat de sciéncias dera universitat de Saragossa entà intentar, per çò dera combinacion de diuèrsi metòdes, un assag de caracterizacion deth materiau, aplicat a cinc monuments antics aranesi (Lapuente Mercadal *et alii* 2011).

Identificacion deth monument	Provenença	Origina deth materiau
Còfre funerari	Arties 1	Indeterminat. Val d'Aran ?
Estela funerària	Arties 2	Sant Beath
Autar votiu a Mart	Arties	Arties
Estela funerària	Gausac 1	Sant Beath
Estela funerària	Gausac 2	Sant Beath

Es analisi amiades atau an obtengut tres boni resultats (Royo *et alii* 2015). Eth prumèr apareish coma ua evidéncia mès que calie encara autrejjar ara pròva. Era caracterizacion deth materiau en quau sigueren talhadi e escultadi tres monument funeraris (Gausac 1 et 2 et Arties 2) ac hè, demostrant qu'era difusion deth marme blanc gessut des cantères antiques de Sant Beath entà amont dera nauta val deth Garona ei plan ben ua realitat. Es cantères e es oficines de talh e d'escultura de Sant Beath esteneren es sòns marmes deth Baish entath Naut Aran, en tot confirmar atau qu'eth transportament de blòcs lordi o d'objèctes manufacturadi podie èster efectuat per via terrestre. Mès encara, se pòt veir que marmes de Sant Beath (deeth mantenimentmantier-les en bon estat d'usatge e de der hilat de rotes enquia Mijaran dempús d'ua malha de camins peth costat des prumères penents dera montanha (vei dejós « Ua via estrategica e comerciau»).

Eth dusau mòstre era evidéncia qu'era vida istorica que se perseguís a trauèrs des planes de R. Lizop des sòns successors ei plan deguda a ua insuficéncia dera recèrca arqueologica. S'a efectivament atestat ara

qu'era cantèra de marme d'Arties siguec ben explotada pendent era Antiquitat romana. Er autar votiu ena efigia de Mart, d'a on auie gessut eth materiau, n'ei era pròva. Mès endeuant encara, es caracteristiques tecnicas der autar, autat eth defècte de escadra, eth desdoblament dera basa e era preséncia entre es *puluilli* d'un "pinacle" o d'ua ahlama grossièrament representada, poirie significar que talhèrs de talha e d'escultura locaux auien trabalhat en parallèl era explotacion dera cantèra. Aguestes *oficines* araneses aurien pogut actuar jos era influéncia de picapeirèrs e d'escultors de Sant Beath? Eth poder dera banda d'atic que puge eth cimalh der autar aranés, detalh que caracterize es autars de marme gessudi des talhèrs antics de Sant Beath (Schenck 1995, p. 177-178), pòt hèr-i pensar. Ua analisi deth dusau autar votiu trapat en Arties, provedit tanben d'ua fòrta banda d'atic, serie des d'aguest punt d'enguarda, planvengut.

Eth tresau d'aguesti resultats - e non son des menors - tanh ara caracterizacion deth materiau que servic entara confeccion deth còfre funerari d'Arties 1. Era confrontacion des caracteristiques deth materiau, dades pera observacion petrografica, era analisi isotopica e per catodoluminiscéncia, mòstre era evidéncia de qué non se tracte d'un marme de Sant Beath, ne d'un marme d'Arties. Era hònt d'aprovediment d'ua tau pèira non a estat de moment localizada (Royo *et alii* 2015, p. 678). Era estructuracion des elements dera decoracion e era sua composicion geometrica associada a cèrtes particularitats estilistiques amien - s'a vist mès ensús- a hèr d'aguesta façada de còfre funerari un exemple unic ena vasta sèria de monuments funeraris convènes. D'aguesti critèris qu'aluenhen aguest monument deth hons estilistic autoctòn sense, totun, distinguir-lo completament, e era incertitud tanhenta ara origina deth materiau, daurissen era via a ua naua alternatiua: sigue qu'eth materiau qu'ei hèt eth còfre ei aranés, e s'admeterà qu'era decoracion pòt gésser enes particularitats d'un talhèr locau, sigue qu'eth materiau ei exogèn e s'acceptarà era eventualitat d'ua provenença mès luenhana, origina entà investigar en sud des Pirenèus, ena Tarraconensa mès probablament

qu'ena part septentrionau dera cadia. Per çò des rasons des dificultats de transport d'un objècte tan pesant pera prumèra des prepauses (mès enjós : « *Ab Aquitania in Hispaniam* : era Val d'Aran, quina via de passatge ? »)

6.4. Es mines ena Val d'Aran: ua riquesa reconeishuda, ua explotacion antica entà explorar

En 1865, P. Hébert, engenhaire de mines e membre dera *Société Géologique de France*, descriuie era Val d'Aran coma "un vertadèr musèu mineralogic" (Hébert 1865, p. 63). Coeire, plomb, argent, zinc, niquel, cobalt, arsenic, antimòni, hèr, tau sigueren enumeradi es mineraus que hègen dera Val d'Aran eth Dorado minèr. Aguesta descripcion afogada auie estat precedida d'ua longa lista de mines e de concessions (Herbert 1865, p. 31-62) repartides sus eth conjunt deth territòri aranés damb era exclusion dera val que, ath delà d'Arties se dirigís entath pòrt Pallàs. Plan abans, P. Hébert eth baron Ph. Fr. de Diétrich ena sua *Description des gîtes de minerai et des forges et des salines des Pyrénées (5e mémoire : description des mines du Comminges et des 4 vallées en Gascogne*, tome 1, Paris, 1786) non hège, en non auer pas traussat era frontèra entre Espanha e França, senon ua cuerta allusion as mines de Bausen installades enes confunhs dera Val d'Aran (p. 289).

Per çò que hè ath periòde roman, R. Lizop insinuèc, ara manèra de P. Hebert, un quadre, vast e optimista, dera explotacion des recorsi minèrs enes Pirenèus centraus, explotacion que non hège, segontes er autor, qu'inscriuer era continuitat d'ua longa tradicion minèra (en Arièja molt particularament : Lizop 1931 1, p. 228. Rico 1997, p. 258-260. Sablayrolles 2001, p. 56-57). Mès s'era lista des jacements minèrs establida per R. Lizop ei longa, anant des vals d'Arièja entath d'Aura passant pes vals centraus deth Luishonés e era Varossa, era val d'Aran non i figure senon en un un titol de mines de hèr, vagament senhalades, qu'aurien estat explotades sus es "planhères vesies de Canejan, ena entrada dera Val

d'Aran" (Lizop 1931 1, p. 230). Un tau silenci volerie díder que es recorsi minèrs aranesi que non apareishen ne en catalòg ne ena tèsi que Cl. Domergue consagre as mines dera peninsula Iberica (Domergue 1987 et 1990) non auien estat explotades ena Antiquitat? Aquerò ei pòc probable; se veirà damb mèns versemblança qu'aguesti son vestigis e tralhes arqueologiques qu'aurien pogut revelar es activitats minèrs antiquas que manquen. Qu'ei molt possible qu'era extraccion minèra modèrna, ben documentada, sigue efectivament esfaçada en tot o en part des vestigis d'explotacions anteriores, antiquas o medievas (Santamaria *et alii* 2008). Non se pòt excludir, ça que la, qu'es mines dera Val d'Aran agen estat pòc explotades, pendent era Antiquitat, per çò dera disseminacion e dera exiguitat des jaciments, dera dificultat d'accès, des rendements pòc productius (Rico 1997, p. 261-262), dificultats que meten deuant, en ua epòca plan ben recenta, J. Santamaria, E. Ros et J. Gavaldà (2008, p. 57 a prepaus, per exemple, dera mina Victòria apròp d'Arres de Jos, qu'era sua explotacion ei considerada roïnosa).

6.5. Manèra d'ocupacion deth solèr ena Val d'Aran: un territòri mau estudiat

En 1784, en sòn *Essai sur la minéralogie des Monts-Pyrénées*, P.B. Palassou liurèc dera Val d'Aran ua descripcion topografica binaria, en tot distinguir eth "penent septentrionau" que, ena riba quèrra deth Garona "ei mèns abondu en bòsqui" qu'es "montanhas dera riba dreita, que, mèns expausades as arrais deth solei, complissen ua auta destinacion, en èster es sòns costats cultivadi e caperadi de vilatges plan ben bastidi". (Palassou 1784, p. 247-248). Ua tau descripcion, un shinhau reductora pr'amor que non tie en compte ne es implantacions umanes en hons dera val, taus que Les e Bossòst en Baish Aran ne de Vielha ena conca de Mijaran, ne dera reparticion molt ben repartida des vilatges entre es dues ribes der arriu en Naut Aran, alimente totun ua vision fictícia dera vida ena montanha qu'es sues especificitats, reaus o hantasmaus, aurien

permetut eth mantieniment sus es nautades de poblacions qu'aurien contunhat vivent "ath ritme des societats dera Protoistòria" (Leveau 2004, p. 162, per aquerò que tanh as Aups e damb exemples d'auti grops montanhards coma es cridadi dera « cultura des pics vosgiens »). Serie, donc, faus, imaginar ua Val d'Aran que, pes sues caracteristiques montanhards, auesse amiat ua vida ath marge dera *civitas*. Rica en recorsi naturaus, era val, ara imatge des sòns vesins deth Luishonés, non siguec dehòra des efèctes dera romanizacion. En tot beneficiar-se deth creishement economic que suscite era constitucion dera *civitas* de Convène, factor de desvolopament de mercats preexistents e de desvolopaments nauts, locals, regionaus, o enquia e tot luenhans aquitans e mediterranèus, se dauric era madeisha, per reciprocitat, a nauts bens de consum, e arribant a èster un possible camp d'inversion, accessible a granes familhas dera elit convèna. Es taus cambiaments aueren, donc, sense cap de docte, ua influéncia sus es modalitats d'ocupacion dera val, qu'es sues caracteristiques ei dificil d'apreciar. Ena abséncia, efectivament, d'escrits antics e de testimònis arqueologics, - es excavacions efectuades ath cant des nombroses capèles que compde era Val d'Aran aportarien sense cap de docte, en aquest domèni, es sòns fruits - ne es components ne es formes d'organizacion espaciau preromana, ne aqueres deth periòde roman, mos son accessibles. Son, per tant, es monuments antics, votius o funeraris, reutilizadi, per aquerò qu'ei essenciau entada eri, enes murs des glèises romaniques, que son convocadi a títol de testimònis d'implantacions umanes a on es vilatges actuaus serien es eretèrs e continuadors. Mès, encastradi aciú as murs des glèises, son ua evidéncia enganhsosa. Efectivament, en auer estat reutilizadi per motius simbolicos o motius foncionaus, aquesti monuments pòrien auer estat transportadi, a mès o mens distància, deth sòn lòc originau entar endret dera sua reutilizacion. Que s'acòrde alavetz estimar solet era sua preséncia en nombre en un madeish edifici pòt hèr ofici de pròva d'ua installacion de vilatge antic. Mès, per mès espectacular que sigue aquest fenomèn, - atau en Seleishan ena val deth

Garona, Sant Avantin e Garin ena val de Larbost, entà non mencionar que quauqui exemples - non passe igual ena Val d'Aran. Efectivament, se se nomenen sies aplicacions ena glèisa de Vilamòs (as cinc monuments funeraris, mos cau efectivament associar un fragment de basa ornada damb moldures d'autar votiu), ena riba dreita, e tres en Gausac que domine Mijaran, ath delà de Baish Aran, en Bossòst, en Bausen e ena Bordeta sus era riba quèrra dera arriu, en Arres de Jos, en Aubert, en Montcorbau ena riba dreita, en Betren, en Escunhau e Unha (a on un sòcle d'autar votiu ei reutilizat enes murs dera glèisa) en Naut Aran, se'n compde, per cada un d'aguesti vilatges, un de solet. Era unicitat d'una aplicacion, en non poder èster consideada coma un indici perfectament fiable, s'aurà d'adméter, de moment, que solet Vilamòs e Gausac, poirien auer coma antecedents antics de vilatges e d'agricultors e ramaders que quauqui uns considèren son era cellula tradicionau dera explotacion dera montanha (Rico 1997, p. 287).

S'era densitat de taus cellules s'escape, donc, encara, dera analisi, non se pòt excludir era existència de d'agues manèras d'abitats en miei rurau e montanhard: atau, era des granges, mès o mens isolades, qu'es sues tèrres poirien èster explotades per proprietaris liures capaci de satisfèr es sòns pròpris besonhs, vient, donc, en autosufissença e practicant un comèrci de productes locals gessudi dera agricultura o dera petita ramaderia; atau tanben aquera des abitants temporèrs o sasoèrs, aubergant, ena beròia sason, aqueri qu'explotauen es recorsi de montanha, pastors (se pòt endonviar aciu es possibilitats qu'aufirien, en aguest domèni, eth Plan de Beret, per exemple), minèrs, carbonèrs... En fin, que non se pòt excludir era existència, ena val o en airau de montanha, de *fundi*, aguesti domènis territoriaus, propietats d'ua aristocràcia urbana que non s'estaue en lòc senon quan era gestion ère confiada as *ullici* qu'auien autoritat sus ua man d'òbra d'estatut servil entath mès gran nombre d'aqueri que i trabalhauen. De superficia variabla, - d'ua classa sense dobte plan inferiora as *fundi* des planhères e des costats dera *civitas* - aguesti domènis, regidi a compdar d'ua *vila* associant ua "casa de mèstre"

e ua *pars rustica* que reagropauè lotjaments destinadi ara man d'òbra, granges, magazins, talhèrs, participauèn atau ena explotacion deth *saltus* pireneic. En "un paisatge complet de camps (*ararum satum*), vin noble (*vinea*), prats (*prata*), pastures (*pascua*) e bòsqui (*silva caedua*)" (Veyne 2001⁵, p. 135), afirmauèn eth poder de quauques granes familhes, sus tota o ua part dera montaha pirenenca, ath trobament des doptes autrejadi ad aguesta consideracion per R. Sablayrolles (2001, p. 61 et p. 67-68). Entre aquestes familhes d'elit locau, qu'auien bon establiment ena vila en auer setiat eth sòn poder sus era propietat territorial, garantia d'autonomia, sense per tant auer menspredat ne era indústria ne eth comèrç, ne a un qu'a mercat damb era sua peada eth territòri dera ciutat de Convèn. Se tracte dera *gens Pompeia* ena persona d'un membre o dus que d'eri es *tria nomina*, Lucius Pompeius Paulinianus, an pogut designar ath còp eth gran pair e eth petit hilh (CMA-Toulouse 2008, n°33 et n° 140 [CIL XIII, n° 94 et n° 66] et CMAD-SBC 1988, n° 34 [CIL XIII, n° 70]). Aquest nòm ei ben coneishut ena Val d'Aran, ja trapat a prepaus der autar votiu de Gessa. Mès un tau autar dedicat per Lucius Pompeius Paulinianus as Ninfes, ath costat d'un establiment termau pòt testificar era implantacion economica d'aguesta gran familha e deth "papèr d'enquadrament des poblacions locaus e deth relèu deth poder imperiau" ena Val d'Aran, tau coma l'ac assignèc G. Fabre (Fabre 2000, p. 136-137, p141 et et Fabre 2005, p. 204) ? Sigüec eth propietari d'un *fundus* en Naut Aran coma ac pensauèn R. Lizop (1931 1, p. 215), M. Labrousse (1958) e mès recentament encara Chr. Rico (1990, p. 284) ? O Paulinarius non sigüec qu'un simple beneficiari des bens procuradi a un banhista que hec usatge des aigües curatiues d'Arties?

5 Vilamòs se senhale, ena edat actuau des coneishements, coma eth vilatge aranés mès ric en matèria d'antiquitats romanes. Trabalhs recents efectuadi ena glèisa an permetut era descubèrta d'un petit marme, escultat, d'un bovin en baish relèu. Qu'ei aué visible ena nautada dera estela funerària Vilamòs 1. En aguesta ocasion un autar votiu roman, ignorat enquia alavetz, a estat identificat ena reutilizacion en angle nòrd-oest deth campanau. Era glèisa consèrve atau enes sòn murs, per çò que hè ara antiquitat, dus autars votius, quate monuments funeraris e un fragment de basa. en cada moldura. Era funcion deth petit relèu recentament metut ath dia e era sua datacion, encara sense determinar.

6.6. *Ab Aquitania in Hispaniam*: era Val d'Aran, quina via de passatge?

S'èm d'acòrd en díder qu'es Pirenèus "jamès sigueren ua barrèra" non sigueren tanpòc cap obstacle entad aqueri que, ena Antiquitat, les volien trauessar. Un obstacle que moltes vies antiquas permetien, tostemp, remontar: atau er èish litorau orientau constituie es *viae Domitia et Augusta*, era eventuai via litorau atlantica de *Burdigala* (Bordeus) entà Asturies en oèst, aquera mès centrau qu'amie de *Beneharnum* (Lescar) entà *Caesaraugusta* (Saragossa) passant peth còth de Roncesvalles. Aguesti grani itineraris an estat pro ben mercadi, es sòns entorns e es vestigis, estudiadi, damb prigondor entà que non s'age de hèr repè.

Mès mos cau tanben atribuir a cada tuc e a cada val ua via transpirenenca. Segontes aquerò que R. Chevalier cridaue eth "patriotisme de campanau" que multiplicaue enquiar infinit es vies romanes qu'aurien permetut eth passatge des Pirenèus (Chevalier 1997, p. 217). Per çò que hè ath vertadèr centre geografic dera cadia pirenenca, era qüestion deth passatge pera *vallem aranensem* suscite atau moltes opinions apassionades, a viatges amendrides (Lizop 1931, p. 123, p. 126-127, p. 130-131. Còts e Casanha 1990. Rico 1997, p. 206-219. Sablayrolles 2009 et 2010, Simioni 2009 [pera Protoistòria] entre d'auti).

En 1960, R. Gavelle convocaue toti es vestigis arqueologics d'origina ispanica trapadi en Sant Bertran de Comenge, que testificauen segontes er autor ua relacion estreta damb Espanha; per minuciosa que siguesse aguesta analisi, non demostraue qu'aguesta relacion auie estat enes passatges pirenencs centraus dera Val d'Aran, autrejadi a tot darrèr, damb manca d'arguments autat convincents, coma "immemoriaus" (Gavelle 1960, p. 139). Uns trenta ans abans R. Lizop non doptaue, dera sua part, en hèr de "Lugdunum, vielha metropòli indigèna", tot ath còp, un "centre religiós deth culte solar", ua "posicion estrategica formidabla", un "gran mercat ath contacte dera montanha e dera planhèra" qu'ocupauè "eth crotzament de totes es rotes des nautes vals e

des tucs dera nauta cadia, es passatges dera Val d'Aran peth tuc dera Tenarese, eth punt de trobada d'aguestes rotes damb es dera planhèra..." (Lizop 1931 1, p. 17) ; en resumit, seguir a R. Lizop, que defenie qu'auie Lugdunum era clau des passatges pirenenics centraus (Lizop 1931 1, p. 282).

Totun, s'ei ua badinada díder que tota escavadura ena montanha pirenenica permet eth passatge d'un costat en aute dera cadia, totes non son cap valides, nautada, relèu e declivitat obliguen a distinguir, d'ua part, un hilat de rotes e d'èishi de circulacion oficiau, e der aute, un hilat segondari de trauèsses e de camins d'usatge locau. Se se cre er exemple deth pòrt deth plan de Riumajor, era nautada non ei era dificultat màger qu'un tuc de montanha podesse aufrir contra eth sòn passatge. Arribant as 2524 m de nautada, aguest pòrt daurie er accés dera conca der Ebre, pera val deth Cinca, pera gran via cridada dera Tenarese, que de Perigieux passaue per Agen, Lectoure, Aush e era val d'Aura (Labrousse 1897. Dupré 1983). A principis der an 2010, mès de dues centes monedes sigueren descubèrtes aqui, a on era longa forqueta cronologica anaue deth sègle II abans dera nòsta èra entara mès antica (ua moneda galesa) enquia 1937, entara mès recenta (ua moneda dera Republica Espanhòla). Entre eres, 144 monedes romanes (era tresau part deth lòt) confirmauen, s'ère de besonh, era bona frequentacion d'aguest passatge de nautada en particular, e, peth madeish motiu, de passatges de nautada en generau. Atau deuie auer tanben passatges aranesi, aqueth deth pòrt dera Bonaigua (2072 mètres) - que R. Lizop consideraue coma segondari (Lizop 1931, 1 p. 128) en tot preferir coma passatge principau aqueth deth Plan de Beret (1880 m) - e, fin finau, eth deth pòrt de Vielha (2246 m) que permetie arténher eth Segre, dempús era conca der Ebre peth Noguera Palharsa, enes dus prumèrs, e peth Ribagorçana en tresau. S'era istòria d'aguesti tres passatges aranesi semble que non s'a de refusar, cap document rotier antic, ne cap document epigrafic, confirme era sua existéncia.

A Lugduno in vallem. Clarament, per dessús de *Lugdunum*, ua mercadora de mila datada des ans 253-260, descubèrta en sud de Vathcabrèra (Sacaze 1892, n° 129. *CIL* XVII, 2, 307) e ua borna servint aué de supòrt de pila d'aiguasénher ena capèla de Sant Julian en Seleishan (Sacaze 1892, n° 277, que dobtuae, equivocadament, dera sua existéncia) atesten era preséncia d'ua rota imperiau que, partint dera capitau de ciutat, amiaue pera riba quèrra deth Garona entà Cierp e Gaud ena confluéncia deth Pica e deth Garona (Lizop 1931 1 p. 160-161). Es testimònis arqueologics deth traçat d'ua tau via son molt discutibles, atau aqueth cridat "Malh deth Pas" o "Pas de Rouziet" a on era ròca aurie estat talhada peth passatge dera via (Lizop 1931, 1, p. 127 note 42. Sablayrolles 2010, p. 211). D'aquíu, era via antica se dividie en dues rames, ua contunhant entà Bahnères de Luishon e entàs aigües des Onesiens coma dant testimòni de dus modèsti fragments d'ua pòssibla madeisha borna trapada en Barcunhas, barri de Luishon (Sacaze 1892, n° 319 et 320), era auta se dirigie, dempús d'auer passat eth Pica, entà Sant Beath e era Val d'Aran.

Ath delà, ua via antica corrie pera riba dretha deth Garona segontes era opinion de R. Sablayrolles, opinion qu'eth basaué ena descubèrta en lòc dit Lanetto en Chaum de quauqui vestigis antics (Beyrie & Sablayrolles 2006, p. 75-76. Sablayrolles 2010, p. 211). Aquesta via que se dirigie entà Sant Beath pr'amor de trapar-se dempús - dilhèu - era Val d'aran, doblant era via dera riba quèrra, qu'ère sense usar, liura, tostemp segontes R. Sablayrolles, d'installacions ruraus qu'aurien ocupat era riba dretha der arriu, estauviant atau as usatgèrs dues vies de trauèssa dolenta de pònts e de canalets (o guas) (Sablayrolles 2010, p. 212).

Ab valle in Hispaniam. Es tralhes arqueologiques de rotes antiquas araneses manquen totaument ena Val d'Aran, atau pera via qu'amie entà Mijaran coma pes vies a on, mèns exactament, es camins amien des dera conca de Vielha enquias tucs (Pòrt de Vielha - pro frequentat a començaments deth sègle XIX, segontes *La Boulinière* 1825, vol. 3, p. 185], pòrt dera Bonaigua, Montgarri peth Plan de Beret). Es sues vies non an

estat jamès vistes e cap vestigi (òbres publiques, enlaç viari) o equipament especific (inscripcions de rota, bornes de distancia) non s'an trapat. E s'es testimònis d'ua circulacion de bens e de persones son nombrosi, er airau exacte d'aguestes rotes non ei, donc, coneishut de manèra segura. En 1990, P. Pots e Casanha, sagèc, seguit vint ans mè tard per R. Sablayrolles, sense cap tipe d'exit, de determinar es entorns, enumerant es vestigis dera antiquitat aranesa coma autrestanti senhaus rotièrs. S'admetet alavetz qu'ua via "oficiau" recorrie era Val d'Aran seguint era riba quèrra deth Garona - un Garona que non ère navegable sus eth sòn airau aranés ne podec èster util entath transpòrt de mercaderies - enquia Mijaran pr'amor de seguir entà Salardú, pujant entath Pòrt dera Bonaigua o eth passatge de Montgarri. Maugrat deth caractèr aleatòri dera metodologia (Còts i Casanha *et alii* 1990, p. 138-139), un tau endret ei perfectament admissible ena mesura qu'era topografia des lòcs l'impause (Rouche 1981). E son nombrosi aqueri qu'an restituit, sense voler entrar en detalhs, eth traçat d'ua via principau (qu'era *civitas* aurie auut eth cargue de mantier) en foncion d'aqueth, medievau e modèrn, "Camin Reiau" (Còts i Casanha *et alii* 1990, p. 140).

Era *quadragesima Galliarum* e era rota antica d'Aran. Que non ei totun tan important eth traçat dera via, aquerò qu'interèsse aciu - solet ua recèrca arqueologica deth terren permeterie definir eth (o es) entorns exacte (s) - senon era importància des cambiaments qu'era permetie. Ua inscripcion trapada en territòri dera ciutat de Convène, (« *in Conuenis* » : *CIL* XIII, n° 255) apòrte testimòni, tardiament, dera existència d'un lòc de doana, ua *statio vectigalis Galliarum*, encargat de percéber ua taxa que tocaue totes es mercaderies que passauen des Gàllies entà Hispania (França 2009 entar estudi mè recent). R. Lizop, des de 1931, se pense que siguec ena rota dera Val d'Aran que Convène deuie era creacion d'aguesta *quadragesima Galliarum* (Lizop 1931 1, p. 286), en tot desbrembar qu'er important passatge pirenenc dera Tenarese ère tanben plaçat en territòri convène. Eth sòn avertiment non siguec totun tornat méter en

causa, es autors posteriors admeten que siguec bona aguesta via transpirenca centrau, remontant eth long deth Garona e era administracion fiscau de Roma i auie metut tota era sua atencion (Sablayrolles 2010, p. 211).

Ua via estrategica e comerciau?. Era Val d'Aran, via estrategica qu'aurie permetut era retirada de Manlius pendent era guèrra contra Sertorius (Sablayrolles 2009, p. 42) e er aprovediment d'armes de Cesar pendent es operacions amiades ena guèrra civila enes entorns de Lhèida (Lizop 1931, 1, p. 25.) - entà non tier-se qu'ath periòde roman - aurie, donc, arribat, damb era *pax romana*, un èish economic màger. Qu'ei rasonable de pensar, demorant que sigue confirmat pera arqueologia, qu'ua via oficiau per un endret plan aisit, per çò dera febla declivitat, podie amiar des de Lugdunum entara conca de Mijaran e dempús mès luenh pujant enquia Salardú (qu'era sua origina celtica, de nòm *Salardunum*, poirie evocar era existència prerromana d'un lòc important comerciau - mès ben qu'un *oppidum* - tengut pes Volques-Tectosages, coma ne siguec dilhèu dera madeisha manèra *Lugdunum*.

Er estudi recent, donc, sus era caracterizacion des marmes aranesi confirme pro ben qu'eth marme de Sant Beath remontaue eth Baish Aran e Mijaran per via terrèstra enquia Gausac e Arties (Lapuente Mercadal *et alii* 2011). Des dera conca de Mijaran enquiath pòrt de Vielha; mès a compdar de Salardú entà Montgarri d'un costat e eth Pòrt dera Bonaigua der aute, solet corsères de mulatèrs podien permèter eth passatge, pera fòrta declivitat (de 7- 10%), era longitud deth penent qu'amiaue as tres tucs e es dificultats dera baishada (Sablayrolles 2010, p. 212-213) trauessant tot aquerò, e se hège molt incomòde er enviament de mercaderies pes vies d'un costat e der aute deth *saltus pyrenneus*. Un cambiament ena manèra de transpòrt a compdar dera conca de Mijaran entad aqueri que volerien artènher Hspània en tot cuèlher era val dera Ribagòrça o de Salardú entad aqueri que desirauen meter-se pera part deth Noguera Palharsa non signifie totun un trincament enes

intensitats des cambiaments. Quan era carga utila d'un macho que se pòt estimar entre 130 e 150 kg li cau èster redusida en un 40 o 50% pr'amor qu'eth penent s'apròpe ath 10% de declivitat, era formacion de trens de machos amiant cada un ua carga utila d'apruprètz 50 o 60 kg deuie permèter es ligams comerciaus. Era soleta restriccion concernís eth marme e tota d'auta pèira, materiaus pesants qu'un transpòrt a esquia de machos limitaue eth pes, non permetent qu'eth transpòrt, d'ua vessant ara auta, de plaques de dimensions modèstes e d'objèctes de petita mida, manufacturadi o semi manufacturadi (segontes Braemer 1984, p. 71).

6.7. Víuer "en marge"

Víuer "en marge" non signifie víuer "ath marge". Víuer ena Val d'Aran romana non significaue, donc, víuer dehòra d'un quadre administratiu, economic, sociau e culturau impausat o prepausat pera *civitas* e eth sòn caplòc. Non ei possible, en estat actuau des coneishences, determinar de quina mesura era integracion des poblacions montanhards der Aran (mès tanben es de d'auti sectors de montanha) en sen dera *civitas* a pogut crear naues formules d'implantacions umanes e d'obligacions naues de vida e damb quina mesura aquestes an pogut barrejar-se o remplaçar es antiques formes d'installacions, es practiques de vida e es tradicions qu'auien enquia alavetz prevalgut.

7. CONCLUSION

7.1. Era Val d'Aran ena epòca romana, tostemp ua *terra incognita*

Aqueth qu'age temps liure entà huelhejar es manuscrits cuelhudi pendent nombroses tribulacions per V. Cazes - aquest "arqueològ" singular que d'eth siguec era qüestion a prepaus des inscripcions de Les - aurà era suspresa de trapar ena cinquanta cincau plana deth sòn *Carnet de Courses*, un curiós diboish (Gorsse & Lizop 1939, p. 215). Agust persente, esboçat de manèra maladreta e grossièra, un monument antic. Es anotacions qu'enquadren eth cròquis mencionen, sense cap auta precision, era sua provenença atau coma es sues dimensions. Balhat en "miech Aran apròp de Vielha, Val d'Aran", aquest marme blanc, incomplèt pr'amor qu'ei desprovedit dera sua part nauta, ei, se se cre es mesures transcrites per V. Cazes, un objècte de bona mida, nautada de "4 pès ½" (1,50m apruprètz) e longada de "3 pès" (1m apruprètz). Excepcionau, donc, pes sues dimensions n'ei tanben pera sua decoracion. Sus ua basa lisa se desvolòpe efectivament un còs alongat, mens ample e separat dera basa per un simple bisèl invertit. Eth camp iconografic se dividís en dus panèls d'innegabla nautada, separadi eri madeishi per ua moldura. Eth panèl superior ei martelat per tres colomnetes (o tres pilastres) canelades, apuades sus bases atiques e montades per capitèls d'un estil dilhèu corintian. Agusti tres supòrts determinen dues entrecolomnes lises superades de dus busti que s'intercalen entre es capitèls. Maugrat era mediocritat deth diboish e des lacunes der objècte, agusti dus busti presenten afinitats damb aqueri que se trapen sus es autars votius atau coma sus es monuments funeraris aranesi e convènes. En panèu inferior, i é escultat aquerò que semble èster ua scèna dera vida rurau: un petit personatge, sense cap de docte nud, hènt cara ad aquerò que semble èster un boc e entath quau eth esbòce un movement deth braç. Agusteta scèna rebrembe ua auta representacion campanharda, escultada ena basa d'un pè de pila, trapada en sègle XIX en Ardièja: un

òme joen de formes elegantes, damb era esquia e es arnelhs caperadi d'un leugèr vestit, e menace damb un baston corvat a ua craba que se file damb goludaria contra ua trelha rica en arradims. Era significacion religiosa d'aguest petit baish relèu molti viatges s'a dat coma assegurada. Mès s'ei vertat qu'es còfes des arradims que coronen era testa deth crabèr d'Ardièja poirien hèr pensar en un satir, companh de Bacchus, o en diu madeish, non ei mens possible que aguesta scèna divertida non sigue qu'ua imatge dera vida pastorau. E quan es dues scènes se diferèncien pera sua composicion, dinamica entada Ardièja, mès estatica ena de Mijaran, era qüestion se pòse dera madeisha manèra entath baish relèu aranés. Se tracte aciu d'ua simpla scèna bucolica o d'ua imatge mitologica, es dues evocant era *amoenitas* dera vida ena campanha, o enquia e tot dera representacion d'un acte religiós, coma era amiada d'un animau entath sacrifici? Era question quede expausada e sense responsa. Per çò dera gravacion, tardia, d'ua crotz ena part baisha deth monument, aurie coma mission cargar aguest monument d'ua foncion simbolica cristiana ligada ath sòn vesiatge deth santuari de Santa Maria de Mijaran (Laurens 1998, n° 136. Laurens 1999, p. 449).

Aguest monument vist e esboçat per V. Cazes ena prumèra mitat deth sègle XIX non se correspon en arren damb eth monument, encastrat en un mur de barrament de pèires seques qu'entoraue un camp deuant dera capèla e deth monastèri de Mijaran, que senhalaue M. Gourdon, en 1877, en un informe d'excursions destinades ath *Club Alpin Français*, coma estant un "autar votiu en marme blanc de Sant Beath" (Gourdon 1877, p. 3), dempús lo descriuec, en 1884 coma "un autar votiu de marme blanc" que sus ua des cares d'aqueth "se vedien dus busti grossièrament escultadi" (Gourdon 1884, p. 19); non, mès amassa, damb era "antica estela gallo-romana en marme blanc" o on se podie distinguir es siloetes molt esfaçades de "dues figures en busti" superades per aqueres de "dus audèths (...) e ena part inferiora ua crotz gravada posteriorament" (Gourdon 1918, p. 47-48). Ne es dimensions (0.60 m de nautada entad aqueth de M. Gourdon, contra mès de 1'50 m entad aqueth de V. Cazes)

ne es descripcions des decoracions s'acòrden. E s'eth monument descrit per M. Gourdon presente es caracteristiques d'ua estela o d'un còfre funerari mèsalèu qu'aqueres d'un autar votiu, aqueth que ve abans qu'eth V. Cazes, podie sense dobte auer estat arranjat, maugrat era disposicion originau des elements decoratius, entre es monuments votius. Diuèrsi detalhs, plan que òc, i conviden, atau coma eth bord dera basa e eth bisèl de ligason damb eth còs, mès tanben, pòt èster, eth baish relèu esculat en panèu inferior.

Era arqueologia dera Val d'Aran ei ena imatge d'aguesti dus monuments perdudi - o d'aqueth monument unic desapareishut enes descripcions discordantes - que daurissen perspectives rapidament embarrades en aquerò que tanh as domènis tanben variadi qu'era manèra d'organizacion espaciau, administrativa e economica deth territòri, era istòria des religions, era istòria der art, li consèrven es tradicions e era romanizacion. Deuant era manca de tèxtes, de donades arqueologiques concretes e de monuments antics trapadi en contèxte, aguesta arqueologia oscille entre vertats e invencions, entre observacions fines e aproximacions rapides, entre coneishences ben aquerides e fabricacions sense fondament, cercant aumplir de massa nombroses lacunes entà poder designar es entorns d'ua istòria ben segura. Aguestes pagines non an, donc, coma pretension qu'èster un "inventari" en ahèr deth periòde roman ena Val d'Aran e s'an de comprèner coma un principi e non coma un finau; un prològ, de bèra manèra, un desenvolopament dera recèrca arqueologica e istorica en territòri aranés, ua invitacion a sondar ua tèrra ignorada, permeabla as modèus romans e sensibla ara cultura latina, fidèu tanben as tradicions locaus; ua *terra incognita* a on era arqueologia a encara, sense cap de dobte, riques ores ath sòn deuant.

8. BIBLIOGRAFIA

AE : Année épigraphique.

Album 1929 : *Album Meravella. Llibre de belleses naturals i artistiques de Catalunya*, II, Barcelone, 1929.

Barry 1856-1857 : Barry (Edw.), Les eaux thermales de Lez à l'époque gallo-romaine, *Revue Archéologique*, 13, 2, 1856-1857, p. 677-688.

Berye & Sablayrolles 2006 : Beyrie (A.), Sablayrolles (R.), *Le Comminges (Haute-Garonne), Carte archéologique de la Gaule*, 31/2, Paris, 2006.

Bertrans Solsona 1928 : Bertrans Solsona (J.), *Valle de Aran (Suiza española)*, Barcelone, 1928.

Blázquez Martínez 1962 : Blázquez Martínez (J. M.), *Religiones primitiva de Hispania*, I, Madrid, 1962.

Bonnetterre et alii 2019 : Bonnetterre (D.), Dardaine (S.), Morinière (S.), Rémy (J.), Georges Triantafyllidis (G.), Waton (M.-D.), Découverte fortuite de stèles antiques à Niederhergheim (Haut-Rhin), *Revue Archéologique de l'Est*, 68, 2019, p. 163-189.

Bosch Gimpera 1965 : Bosch Gimpera (P.), El pas del Pirineu per Aníbal, dans *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, 1, Barcelone, 1965, p.135-141.

Braemer 1959 : Braemer, (F.), *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux (Ier-IIIe siècles). Contribution à l'histoire de l'art provincial sous l'empire romain*, Paris, 1959.

Braemer 1984 : Braemer, (F.), Le commerce, les matériaux d'architecture et du sculpture de part et d'autre de la chaîne des Pyrénées dans les provinces de Tarraconaise, de Narbonnaise et d'Aquitaine, dans 106e Congrès National de Sociétés Savantes, *Archéologie pyrénéenne et questions diverses* (Perpignan, 1981), Paris, 1984, p. 57-72.

Bricault 2001 : Bricault (L.), *Atlas de la diffusion des cultes isiaques (IVe s. av. J.-C. – IVe s. apr. J.-C.)*, Paris, 2001 (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 23).

Carbó Aloy 1889 : Carbó Aloy (N.), *Catálogo general de las aguas minero-medicinales de España y del extranjero de antiguo y reciente uso, con indicación de su temperatura, composición y aplicaciones médicas*, Barcelona, 1889.

Castéran 1898 : Castéran (P. de), *Le val d'Aran. Essai chronologique*, Auch, 1898.

Castex 1960 : Castex (J.), Le romantisme en épigraphie : Isis victorieuse et reine commingeoise par la grâce de Dumège, *Revue de Comminges*, 73, 2, 1960, p. 73-75.

Chevalier 1997 : Chevalier (R.), *Les voies romaines*, Paris, 1997.

CIL XIII : Hirschfeld (O.), *Corpus inscriptionum latinarum consilio et auctoritate Academiae litterarum Regiae borussicae editum*, XIII-1, *Inscriptiones Trium Galliarum et Germaniarum latinae*, 1, *Inscriptiones Aquitaniae et Lugdunensis*, Berlin, 1899.

CIL XVII-2 : Walser (W.), *Miliaria imperii romani consilio et auctoritate Academiae scientiarum Rei publicae democraticae germanicae*, XVII-2, *milliaria provinciarum Narbonensis, Galliarum, Germaniarum*, Berlin, 1986.

CMA-Toulouse 2008 : Rodriguez (L.), Sablayrolles (R.), *Les autels votifs du Musée Saint-Raymond, musée des Antiques de Toulouse, catalogue raisonné*, Tolosa, 2008.

CMAD-SBC 1988 : Sablayrolles (R.), Schenck (J.-L.), *Collections du Musée archéologique*

départemental, Saint-Bertrand-de-Comminges, 1, les autels votifs, Tolosa, 1988.

Corominas 1976 : Corominas (J.), Du nouveau sur la toponymie occitane, *Beiträge zur Namenforschung*, neue Folge, 8, 1973, p. 193-308.

Còts e Casanha 1995 : Còts e Casanha (P.), Eth populament antic en pre-pireneu e pireneu centrau en relacion damb era Val d'Aran, *Tèrra Aranesa*, II Epòca, 1, 1995, p. 15-61.

Còts i Casanha et alii 1990 : Còts i Casanha (P.) et alii, Estado de la cuestión sobre las comunicaciones en la Val d'Aran (Lleida), dans *Simposio sobre la red varia en la Hispania romana* (Tarazona, 1987), Saragosse, 1990, p. 131-142.

Courrier 2014 : Courrier (C.), *La plèbe de Rome et sa culture (fin du IIe siècle av. J.-C. - fin du Ier siècle ap. J.-C.)*, Rome, 2014.

Diétrich 1786 : Diétrich (Ph.-Fr. de), *Description des gîtes de minerais et des forges et des salines des Pyrénées*, 1, Paris, 1786.

Díez-Coronel y Montull 1976 : Díez-Coronel y Montull (L.), El arte romano rústico del valle de Arán y sus pervivencias medievales, *Ilerda*, 37, 1976, p. 161-204 [p. 170-184]

Díez-Coronel y Montull 1977 : Díez-Coronel y Montull Díez-Coronel y Montull (L.), Nuevos materiales de arte romano rústico en el Valle de Arán (Lérida), *Crónica del XIV Congreso Arqueológico Nacional* (Vitoria, 1975), 1977, p. 1087-1096.

Díez de Velasco 1987 : Díez de Velasco (Fr.), Balnearios y divinidades de las aguas termales en la Península ibérica en época romana, Madrid, 1987 (inédit).

Díez de Velasco 1998 : Díez de Velasco (Fr.), *Termalismo y religión. La sacralización del agua termal en la Península Ibérica y el norte de Africa en el mundo antiguo* Madrid, 1988

Domergue 1987 : Domergue (Cl.), *Catalogue des mines et des fonderies antiques de la Péninsule Ibérique*, Madrid, 1987 (*Publications de la Casa de Velázquez, série archéologie*, 8).

Domergue 1990 : Domergue (Cl.), *Les mines de la Péninsule Ibérique dans l'Antiquité romaine*, Rome, 1990 (*Ecole Française de Rome*, 127).

Dondin-Payre 1999 : Dondin-Payre (M.), Magistratures et administration dans les Trois Gaules dans *Cités, municipales, colonies*, Paris, 1999, p. 127-230 (*Publications de la Sorbonne, Histoire ancienne et médiévale*, 53).

Dondin-Payre 2007 : Dondin-Payre (M.), Les composantes des cités des Trois Gaules : subdivisions et agglomérations du territoire. Problématique et méthodologie, dans *Les villes romaines du Nord de la Gaule*. Actes du 25e colloque international de Halma-Ipal, 2007, p. 397-404 (*Revue du Nord*, n° 10 hors série, collection art et archéologie).

Dumège 1814 : Dumège (A.), *Monuments religieux des Volces-Tectosages, des Garumni et des Convenae ou fragmens de l'archaeologie pyrénéenne et recherches sur les antiquités du département de la Haute-Garonne*, Tolosa, 1914.

Dumège 1858-1862 : Dumège (A.), *Archéologie pyrénéenne. Antiquités religieuses, historiques, militaires, artistiques, domestiques et sépulcrales d'une portion de la Narbonnaise* (3 volumes), Tolosa, 1858, 1860, 1862.

Dupré 1981 : Dupré (N.), Frontières et limites antiques dans la vallée de l'Ebre, dans *Frontières en Gaule, Caesarodunum*, 16, 1981, p. 194-209.

Dupré 1983 : Dupré (N.), La vallée de l'Ebre et les routes transpyrénéennes antiques, *Caesarodunum*, 18, 1983, p. 393-409.

EDCS : Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby. Online database.

Espérandieu 1908 : Espérandieu (E.), *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine*, 2, Aquitaine, Paris, 1908.

Fabre 1952 : Fabre (G.), *Les civilisations protohistoriques de l'Aquitaine*, Paris, 1952.

Fabre 2000 : Fabre (G.), La dimension sociale du contrôle de l'espace dans les Pyrénées occidentales et centrales, quelques remarques, dans *L'organisation des espaces antiques : entre nature et histoire*, Actes de la table ronde du GRA, université de Pau et des Pays de l'Adour (Pau, 21-22 mars 1997), Biarritz, 2000, p. 135-144.

Fabre 2005 : Fabre (G.), Existait-il des modes de régulation sociale dans l'Aquitaine pyrénéenne à l'époque romaine ? », dans *Les régulations sociales dans l'Antiquité*, Actes du colloque de l'HIRES (Angers, 23-24 mai 2003), Rennes, p. 195-206.

Fabre et alii 1985 : Fabre (G.), Mayer (M.), Rodà (I.), *Inscriptions romaines de Catalogne, II, Lérida*, Paris 1985.

Fabre & Paillet 2009 : Fabre (G.), Paillet (J.-L.) *Saint-Bertrand-de-Comminges, IV, le macellum*, Bordeaux, 2009 (*Aquitania, Etudes d'archéologie urbaine*).

Fernández Duro 1887 : Fernández Duro (C.), El Valle d'Arán, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XI, Cuaderno IV, Octubre, 1887 (informes II), p. 322- 334.

Fita Colomé 1883 : Fita Colomé (F.), Lápidas romanas descubiertas en los valles de San Millán y de Arán, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, III, Cuaderno II, Agosto, 1883, p. 130-136.

Fita Colomé 1894 : Fita Colomé (F.), Fraga. Inscripciones romanas e ibéricas, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XXV, Cuadernos I-III, Julio-Septiembre, 1894, p. 257-304.

France 2009 : France (J.) La station du quarantième des Gaules à *Lugdunum* des Convènes (Saint-Bertrand-de-Comminges), *Aquitania*, 25, 2009, p. 95-106.

Frossard 1884 : Frossard Ch.-L., *Les marbres des Pyrénées, étude et classement*, Paris, 1884.

Frossard 1895 : Frossard Ch.-L., Les marbres des Pyrénées, *Bulletin de la Société Ramond*, 30, 4, 1895, p. 271-308 (= *Mémoire sur les marbres des Pyrénées*, Paris, 1896²).

Galop 1998 : Galop (D.), *La forêt, l'homme et le troupeau dans les Pyrénées, 6000 ans d'histoire de l'environnement entre Garonne et Méditerranée*, Tolosa, 1998.

Gamer 1989 : Gamer (G.), *Formen römischer Altäre auf der hispanischen Halbinsel*, Mayence, 1989 (*Madriider Beiträge*, 12).

Gavelle 1960 : Gavelle (R.), *Lugdunum Convenarum* et l'Espagne, *Revue de Comminges*, 73, 3, 1960, p. 127-145.

Gavelle 1965 : Gavelle (R.), Notes sur l'oppidum de *Lugdunum Convenarum*, *Revue de Comminges*, 78, 2, 1965, p. 83-111.

García de Tolba 1793 : García de Tolba (J. Fr. de), *Relacion al Rey don Felipe III Nuestro Señor. Del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, Iglesias y personas del Valle de Aran, de los reyes que le han poseído, sus conquistas, costumbre, leyes y gobierno*, Huesca, 1613, Madrid, 1793².

García-Gelabert & Blázquez Martínez 2004 : García-Gelabert (M. P.), Blázquez Martínez (J. M.) Estelas romanas del valle de Arán (Lérida), dans *Actas del VII Congreso Internacional de estelas Funerarias* (Santander 24-26 de octubre 2002), Santander (Fundación Marcelino Botín), 2004, volume 1, p. 227-241.

García y Bellido 1961 : García y Bellido (A.), *Revue des études latines*, 44, séance du 11 février

1961, p. 33.

García y Bellido 1967 : García y Bellido (A.), *Les religions orientales dans l'Espagne romaine*, Leiden, 1967.

Gorrochategui 1984 : Gorrochategui Churruca (J.), *Estudio sobre la onomastica indigena de Aquitania*, Bilbao, 1984.

Gorsse & Lizop 1939 : Gorsse (P. de), Lizop (R.), Le carnet de route d'un archéologue commingeois, *Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, 19, 1939, p. 203-234.

Gourdon 1877 : Gourdon (M.), *La vallée d'Aran*, Tolosa, 1877.

Gourdon 1883 : Gourdon (M.), Note sur deux inscriptions inédites du Val d'Aran, *Bulletin de la Société Ramond*, 18, 1, 1883, p. 43-45.

Gourdon 1884 : Gourdon (M.), *A travers l'Aran, itinéraire d'un touriste*, Paris, 1884 (tirage en fac-similé, Editions Lacour, 2005).

Gourdon 1917 : Gourdon (M.), Au pays d'Aran, *Revue de Comminges*, 32, 1917, p. 73-91

Gourdon 1918 : Gourdon (M.), Au pays d'Aran, suite, *Revue de Comminges*, 33, 1918, p. 35-54.

Gourdon 1919-1920 : Gourdon (M.), Au pays d'Aran, suite, *Revue de Comminges*, 34, 1919-1920, p. 17-33.

Gourdon 1921 : Gourdon (M.), Au pays d'Aran, suite, *Revue de Comminges*, 35, 1-4, 1921, p. 17-35, p. 123-135, p. 195-210, p. 278-289.

Gourdon 1922 : Gourdon (M.), Au pays d'Aran, suite, *Revue de Comminges*, 36, 1-4, 1922, p. 63-70, p.108-126, p. 150-165, p. 203-212.

Gourdon 1923 : Gourdon (M.), Au pays d'Aran, suite et fin, *Revue de Comminges*, 37, 1-3, 1923, p. 39-58, p. 82-95, p. 105-133.

Gourdon 1924 : Gourdon (M.), *Au pays d'Aran*, Saint-Gaudens, 1924 (= texte publié à l'origine dans la *Revue de Comminges*. Tirage en fac-similé aux Editions Sirius, 1984).

Gratacos 2009 : Gratacos (I.), Les gravures pétroglyphes du Pla de Beret. Premier inventaire : Beret, le passage et la permanence, *Revue de Comminges*, 125, 1, 2009, p. 13-94.

Gartacos 2015 : Gratacos (I.), Les hautes terres protohistoriques des Pyrénées aranaïses. Beret – Baquira – Baciver – Marimanha, inventaire de 2014, *Revue de Comminges*, 136, 2, 2015, p. 269-348.

Hagimont 2015 : Hagimont (St.), Les processus d'appropriation touristique d'un territoire frontalier. La trajectoire du Val d'Aran (Catalogne, XIXe-XXIe siècle), *Sud-Ouest Européen, Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, 39 (Trajectoires des stations touristiques), 2015, p. 31-44.

Hatt 1942 : Hatt (J. J.), Les monuments funéraires gallo-romains du Comminges et du Cousérans, *Annales du Midi*, 54, n° 215-216, 1942, p. 169-254, pl. 1-29.

HEp : *Hispania Epigraphica. Roman Inscriptions from the Iberian Peninsula*. Online database.

Herbert 1865 : Hébert (P.), *Etude sur les mines des Pyrénées françaises et espagnoles*, t. 1, 1ère livraison, Bordeaux, 1865.

Jacob 1985 : Jacob (P.), Notes sur la toponymie grecque de la côte méditerranéenne de l'Espagne antique, *Ktèma*, 10, 1985, p. 247-271.

La Boulinière 1825 : La Boulinière (P.), *Itinéraire descriptif et pittoresque des Hautes-Pyrénées françaises, jadis territoires du Béarn, du Bigorre, des Quatre-vallées, du Comminges et de la Haute-Garonne*, 3 vol. Paris, 1825.

- Labrousche 1897** : Labrousche (P.) La grand'route centrale des Pyrénées. Le port de la Ténarèse, *Bulletin de géographie descriptive*, 1897, p. 113-129
- Labrousse 1958** : Labrousse (M.), Etat civil d'un autel gallo-romain de la Barousse, *Revue de Comminges*, 71, 1, p. 1-7.
- Lambron & Lézat 1860** : Lambron (E.), Lézat (T.), *Les Pyrénées et les eaux thermales sulfurées de Bagnères-de-Luchon*, Paris, 1860.
- Lapiente Mercadal et alii 2011** : Lapiente Mercadal (P.), Royo Plumed (H.), Cuchí Oterino (J. A.), *Estudio arqueométrico de piezas arqueológicas de mármol procedentes del Val d'Aran (Lleida)*, Área de Petrología y Geoquímica, Dpto. Ciencias de la Tierra, Facultad de Ciencias, Universidad de Zaragoza, 2011.
- Lara Peinado 1973** : Lara Peinado (F.), *Epigrafía romana de Lerida*, Lerida, 1973. (Publicaciones del Instituto de Estudios Ilerdenses).
- Lara Peinado 1976** : Lara Peinado (F.), *La religión y el culto romanos en las tierras de Lerida*, Lerida, 1976 (Publicaciones del Instituto de estudios ilerdenses).
- Laurens 1990** : Laurens (A.), Aperçu de l'art funéraire en Comminges (Haute-Garonne et Hautes-Pyrénées) à travers quelques monuments inédits, *Archéologie des Pyrénées Occidentales*, 10, 1990, p. 5-27.
- Laurens 1998** : Laurens (A.), *Les mentalités des populations de l'Aquitaine méridionale à l'époque romaine : le témoignage des monuments funéraires décorés et/ou inscrits*, thèse de doctorat, université de Pau et des Pays de l'Adour, 1998 (inédite).
- Laurens 1999** : Laurens (A.), Les monuments funéraires des Pyrénées centrales, objets de remploi postérieurement à l'Antiquité, *Revue de Comminges*, 115, 3, 1999, p. 427-470. (édité aussi dans *Les hommes et leur patrimoine en Comminges. Identités, espaces, cultures, aménagement du territoire*. Actes du 52e Congrès de la Fédération historique de Midi-Pyrénées (Saint-Gaudens, 25-27 juin 1999), Saint-Gaudens, 2000, p. 339-368).
- Laurens 2000** : Laurens (A.), Deux aspects méconnus de l'iconographie funéraire des Pyrénées centrales à l'époque romaine, les instruments de métiers et les récipients accompagnant la représentation des défunts (milieu du IIe s. - début du IVe s.), *Revue de Comminges*, 116, 3, 2000, p. 339-368.
- Leveau 2004** : Leveau (Ph.), Rome et la montagne : les Alpes occidentales, une étude de cas, dans *Espaces intégrés et ressources naturelles dans l'Empire romain*, Actes du colloque de l'université de Laval (Québec 5-8 mars 2003), Besançon, 2004, p. 153-162.
- Laurière 1886-1887** : Laurière (J. de), Promenade archéologique dans le val d'Aran, *Bulletin Monumental*, 6e série, 2, 52, 1886, p. 54-73, p. 101-120, p. 450-473 et *Bulletin Monumental*, 6e série, 3, 53, 1887, p. 27-62 (publication sous forme d'ouvrage en 1887, réédition Lacour en 2006).
- Lizop 1931 1** : Lizop (R.), *Histoire de deux cités gallo-romaines : les Convenae et les Consoranni*, Tolosa, Paris, 1931.
- Lizop 1931 2** : Lizop (R.), *Le Comminges et le Couserans avant la domination romaine*, Tolosa, Paris, 1931.
- Lussault 1997** : Lussault (A.), *Les Hautes-Pyrénées, Carte archéologique de la Gaule*, 65, Paris, 1997.
- Marco Simón 1978** : Marco Simón (F.), Sobre iconografía indígena de los pueblos pirenaicos, dans *Els pobles pre-romans del Pirineu*, 2^{on} Col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà (3-6

de juny de 1976), Puigcerdà, 1978, p. 301-314 (Institut d'Estudis Ceretans).

Marquez Perez de Aguiar 1878 : Marquez Perez de Aguiar (D. M.), *Memoria acerca de el Valle de Arán*, Gérone, 1878².

May 1986 : May (R.), *Saint-Bertrand-de-Comminges* (Lugdunum Convenarum), *le point sur les connaissances*, Tolosa, 1986.

Mayer 1998 : Mayer (M.), *L'art de la falsificació : falsae inscriptiones a l'epigrafia romana de Catalunya*, Barcelone, 1998 (Institut d'Estudis Catalans, « Foreign Language Study »).

Morel 1888 : Morel (J.-P.-M.), Le diocèse de Comminges en 1387, *Revue de Comminges*, 4, 3, 1888, p. 275-284.

OPEL : Lörincz (B.), Fredö (FR.), *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*, 1-4, 1994-2002.

Palassou 1784 : Palassou (P.-B.), *Essai sur la minéralogie des Monts-Pyrénées*, Paris, 1784².

Parrot 1823 : Parrot (Fr. von), *Reise in den Pyrenaen*, Berlin 1823 (traduction française, Paris, 1953).

Peréx Agorreta & Miró i Alaix 2017 : Peréx Agorreta (M. J.), Miró i Alaix (C.), *Vbi aquae ibi salus. Aguas mineromedicinales, termas curativas y culto a las aguas en la Península Ibérica (desde la Protohistoria a la Tardoantigüedad)*, Madrid, 2017 (Universidad Nacional de Educación a Distancia).

Pina Polo 2004 : Pina Polo (Fr.), *Deportaciones como castigo e instrumento de colonización durante la República romana : el caso de Hispania*, dans *Vivir in terra extraña : emigración e integración cultural en el mundo antiguo*, Actas de la reunión realizada en Zaragoza los días 2 y 3 de junio de 2003, Barcelone, 2004, p. 211-246.

Pita Mercé 1962 : Pita Mercé (R.), *Notas de arqueología de Cataluña y Baleares (provincia de Lérida)*, *Ampurias*, 24, 1962, p. 317-334.

Pita Mercé 1964-1965 : Pita Mercé (R.), *Notas de arqueología de Cataluña y Baleares (provincia de Lérida)*, *Ampurias*, 26-27, 1964-1965, p. 285-321. **Pita Mercé 1971** : Pita Mercé (R.), *Influencias ultrapirenaicas al sur de los Pirineos centrales en la Antigüedad*, dans *Actes du 94e Congrès national des Sociétés savantes* (Pau 1969), Paris, 1971, p. 9-41.

Pita Mercé : Pita Mercé (R.), *El Valle de Arán en la Antigüedad*, Lérida.

Poirson 1802 : Poirson (J.-B.), *Carte physique de la navigation intérieure de la France indiquant les bassins des cinq grands fleuves, le cours des rivières navigables, flottables et autres*, Bibliothèque nationale de France, département Cartes et Plans, GE D-15497, Paris, 1802.

Puig y Cadafalch 1909 : Puig y Cadafalch (J.) Falguera (A. de), Goday y Casals (J.), *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelone, 3 vol., 1909-1918. [Vol. 1, 1909].

Rico 1996 : Rico (Chr.), *Sur les traces d'Hannibal dans les Pyrénées : une nouvelle approche*, *Publicacions IEC catalogue*, 1996, p. 111-119.

Rico 1997 : Rico (Chr.), *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. - IVe siècle ap. J.-C.)*, Madrid, 1997 (*Bibliothèque de la Casa de Velázquez*, 14).

Rocafort s.d. : Rocafort (C.), *Geografia general de Catalunya*, IV, *Provincia de Lleyda*, Barcelone, s.d.

Rouche 1981 : Rouche (M.), *Les relations transpyrénéennes du Ve au VIIe siècle*, dans *Les Communications dans la Péninsule Ibérique au Moyen-Age*. Actes du colloque de Pau (Pau, 1980), Paris, 1981, p. 12-20.

Royo et alii 2015 : Royo (H.), Lapuente Mercadal (P.), Ros (E.), Cuchi Oterino (J. A.), Preite

Martinez (M.), Discriminating Criteria of Pyrenean Arties Marble (Aran valley, Catalonia) from Saint-Béat Marbles : Evidence of Roman Use, dans *Interdisciplinary studies on ancient stone*. Proceedings of the tenth international conference of Asmosia (Rome, 21-26 May 2012), vol. I, Rome, 2015, p. 671-680 (*Asmosia*, X).

Sablayrolles 1992 : Sablayrolles (R.), Les dieux des bûcherons dans les Pyrénées à l'époque de la domination romaine, dans *Protoindustries et histoire des forêts*. Actes du colloque de Loubières (Ariège, 10-13 octobre 1990), Tolosa, 1992, p. 15-26 (*Les cahiers de l'ISARD*, 3).

Sablayrolles 2001 : Sablayrolles (R.), Pyrénées antiques : l'irréalisable puzzle, dans *Villages pyrénéens. Morphogenèse d'un habitat de montagne*, Tolosa, 2001, p. 55-71.

Sablayrolles 2009 : Sablayrolles (R.), Les chemins de Pompée, dans *Espaces et sociétés à l'époque romaine entre Garonne et Ebre, Hommage à Georges Fabre*, Pau, 2009, p. 39-54 (*Archéologie des Pyrénées Orientales et des Landes*, hors série, 4).

Sablayrolles 2010 : Sablayrolles (R.), *De Pyrenaeis iugis* : les voies des Convènes dans Ab Aquitania in Hispaniam, *Mélanges d'histoire et d'archéologie offerts à Pierre Sillières, Pallas*, 82, 2010, p. 199-222.

Sacaze 1879 : Sacaze (J.), Inscriptions inédites des Pyrénées, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 1879, p. 53-57.

Sacaze 1880 : Sacaze (J.), *Epigraphie de Luchon*, Paris, 1880.

Sacaze 1883 : Sacaze (J.), Deux inscriptions romaines de la vallée d'Aran (note lue par R. Mowat), *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 1883, p. 222-224.

Sacaze 1885 : Sacaze (J.), Anciens dieux des Pyrénées. Nomenclature et distribution géographique, *Revue de Comminges*, 1, 4, 1885, p. 200-224.

Sacaze 1892 : Sacaze (J.), *Inscriptions antiques des Pyrénées*, Tolosa, 1892.

Sánchez i Vilanova 2002 : Sánchez i Vilanova (Ll.), La Vall d'Aran : síntesi històrica, La Pobla de Segur, 2002 (*Història/Pallars Col.lecció d'Estudis*, núm. 4).

Santamaria et alii 2008 : Santamaria (J.), Ros (E.), Gavalda (J.), *Era mineria dera Val d'Aran*, Vielha, 2008.

Schenck 1995 : Schenck (J.-L.), Métamorphisme et métamorphoses, essai d'identification d'un atelier de taille : les *marmorarii* de Saint-Béat, dans *Les marbres blancs des Pyrénées, approches historiques et scientifiques*, Saint-Bertrand-de-Comminges, 1995, p. 169-194 (*Etudes d'archéologie et d'histoire, Saint-Bertrand-de-Comminges*, 2).

Schenck-David 2009 : Schenck-David (J.-L.), A propos de plusieurs estampilles sur tuiles, trouvées sur le site de Saint-Pé à Montespan (Haute-Garonne), *Aquitania*, 25, 2009, p. 353-361.

Schenck-David 2013 : Schenck-David (J.-L.), Hercule, Mercure ou Ergé : trois dieux pour un texte votif ou le jeu de l'épigraphie, dans *De Rome à Lugdunum des Convènes, hommages à Robert Sablayrolles*, Bordeaux, 2013, p. 321-332 (*Aquitania*, supplément, 31 – *Ausonius, Mémoires*, 35).

Schenck-David 2016 : Schenck-David (J.-L.), *Dis Manibus. Images et expressions de la mort dans le Comminges antique*, Saint-Gaudens, 2016.

Schenck-David 2019 1 : Schenck-David (J.-L.), *Hommes et dieux aux carrières antiques de Saint-Béat. 2 - Erriape et les marmorarii*, Saint-Gaudens, 2019 (*Monuments et objets de Saint-Bertrand-de-Comminges*, 9).

- Schenck-David 2019 2** : Les Convènes, les eaux thermales, les thermes des Onésiens, un uicus *Aquensis* et des Nymphes, dans *Les sources thermo-minérales naturelles en Haute-Bigorre*, Actes des journées d'études de l'Observatoire pour l'archéologie et le patrimoine (Bagnères-de-Bigorre, 6-7 avril 2018), Bagnères-de-Bigorre, 2019 p. 97-116.
- Schulten 1935** : Schulten (A.), *Fontes Hispaniae Antiquae*, 3, Barcelone, 1935.
- Séverin 1982** : Séverin (H.-G.) : *Sinistrarum iunctio*, *Archäologischer Anzeiger*, 1-4, 1982.
- Simioni 2009** : Simioni (S.), Saint-Bertrand-de Comminges (Haute-Garonne) : la capitale d'un peuple gaulois de la fin de l'âge du Fer ?, dans *L'âge du Fer dans la boucle de la Loire. Les Gaulois sont dans la ville*, Actes du 32e colloque de l'Association Française pour l'Etude de l'Age du Fer (Bourges, 1-4 mai 2008), Paris, Tours, 2009, p. 441-454 (*Revue Archéologique du Centre de la France*, supplément, 38).
- Soler y Santaló 1906** : Soler y Santaló (J.), *Alts pireneus catalans. La Vall d'Aran, guia monografica de la comarca*, Barcelone, 1906.
- Solin 2011** : Solin (H.), *Analecta epigraphica* 265-271, *Arctos*, 45, 2011[2012], p. 143-170.
- Tarpin 2009** : Tarpin (M.), *Oppidum vu par les Romains...*, dans *L'âge du Fer dans la boucle de la Loire. Les Gaulois sont dans la ville*, Actes du 32e colloque de l'Association Française pour l'Etude de l'Age du Fer (Bourges, 1-4 mai 2008), Paris, Tours, 2009, p. 183-197 (*Revue Archéologique du Centre de la France*, supplément, 38).
- Venco 2021** : Venco (Cl.), *Un site hauteur en périphérie de l'agglomération de Lugdunum des Convènes*, Rapport de la prospection thématique : *Du peuplement de l'Âge des Métaux au territoire de la cité des Convènes*, 2021.
- Veyne 2000** : Veyne (P.), La « plèbe moyenne » sous le Haut-Empire romain, *Annales Histoire, Sciences Sociales*, 55e année, n° 6, 2000, p. 1169-1199.
- Veyne 2001** : Veyne (P.), *La société romaine*, Paris, 2001².
- Vives 1971-1972** : Vives (J.), *Inscriptiones latinas de la España romana*, 2 volumes, Barcelone, 1971-1972.
- Young 1845** : Young (Arth.), *Diary of travels in France and Spain chiefly in the year 1844*, 2 vol., Londres, 1845.